

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI**

NAVOIY DAVLAT UNIVERSITETI

EGAMBERDIYEVA AZIZA MUSTAFAEVNA

**YOSHLARDA ALTRUIZMNI
RIVOJLANTIRISHNING IJTIMOIIY-FALSAFIY
TAHLILI**

Monografiya

“Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti
Samarqand - 2025

UO‘K: 338.48:82+83

Egamberdiyeva Aziza Mustafaevna. Yoshlarda altruizmni rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy tahlili. Monografiya. – Samarqand: “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2025. – 180 b.

Monografiyada yoshlik inson hayotining o‘tish va o‘zgaruvchan bosqichi sifatida o‘ziga xoslik, tegishlilik va ma’noni izlash tizimi sifatida tavsiflanadi. Aynan shu bosqichda odamlar qadriyatlar va ijtimoiy ta’sirlarni eng ko‘p qabul qiladilar. Shuning uchun yoshlarda altruizmning falsafiy tushunchasi ichki axloqiy rivojlanish va tashqi ijtimoiy-madaniy muhit o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni hisobga olishi kerak. Altruistik tendensiyalar yakka holda paydo bo‘lmaydi. Ular oiladagi tarbiya, ta’lim muassasalari, diniy va ma’naviy ta’limotlar, ommaviy axborot vositalari, tengdoshlarning o‘zaro munosabatlari va jamiyatning kengroq axloqiy muhiti bilan shakllanadi

Taqrizchilar:

Rajabov R. Navoiy davlat universiteti, prof.
Sunnatov N. Navoiy davlat konchilik va texnologiyalar universiteti,
f.f.f.d. (PhD)

Ushbu monografiya Navoiy davlat universiteti Kengashining 2024-2025-o‘quv yilidagi 12-son yig‘ilish bayonnomasida chop etishga ruxsat berilgan.

ISBN 978-9910-591-20-4

© Egamberdiyeva Aziza Mustafaevna, 2025
© “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti, 2025

MUNDARIJA

KIRISH.....	4
I BOB. ALTRUIZM TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY ASOSLARI	6
1.1. Altruizm mohiyati va insoniyat tarixida shakllanish zaruriyati	6
1.2. Sharq xalqlari hayotida altruistik (javonmardlik) munosabati evolutsiyasi	20
1.3. G‘arb falsafasidagi altruizm: tamoyillar, rivojlanish va ijtimoiy ta’sirlar	32
II BOB. GLOBALLASHUV SHAROITIDA INSONIYAT AXLOQIY (ALTRUISTIK) MUNOSABATIDAGI TRANSFORMATSIYALAR	44
2.1. Globallashuv sharoitida g‘ayriaxloqiy munosabatlar infiltratsiyasi	44
2.2. Global muammolar kontekstida altruistik yondashuvlarning transformatsiyasi	57
2.3. Globalizatsiya sharoitida altruizm va egoizm qarama-qarshiligi	68
III BOB. YOSHLAR AXLOQIY MADANIYATIDA ALTRUIZMNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA RIVOJLANTIRISH MEKANIZMLARI.....	82
3.1. Ta’lim va tarbiya tizimida altruizmni shakllantirish imkoniyatlari	82
3.2. Oilaning altruistik qadriyatlarni tarbiyalashdagi o‘rni va ahamiyati	90
3.3. Axborotlashgan jamiyatda raqamli altruizmning istiqbollari va muammolari.....	101
IV BOB. GLOBALLASHUV SHAROITIDA INSONIYAT AXLOQIY (ALTRUISTIK) MUNOSABATIDAGI TRANSFORMATSIYALAR	112
4.1. Globallashuv sharoitida g‘ayriaxloqiy munosabatlar infiltratsiyasi	113
4.2. Global muammolar kontekstida altruistik yondashuvlarning transformatsiyasi	126
4.3. Axborotlashgan jamiyatda raqamli altruizmning istiqbollari va muammolari.....	138
4.4. Yoshlarda altruistik qadriyatlarni rivojlantirishning falsafiy-axloqiy istiqbollari.....	148
XULOSA	165
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI	166

KIRISH

Ijtimoiy taraqqiyot jarayoni har bir davlatda yashayotgan yoshlarga qaratiladigan e'tibor asosida o'zining regulativlik funksiyasini rivojlantirib boradi. Odatda, ommaviy tarzda individualizm va shaxsiy manfaatlar ko'pincha hukmronlik qiladigan zamonaviy jamiyatda yoshlarga ijtimoiy falsafiy yondashuv kuchayadi. Ayniqsa, yoshlar orasida altruizm - boshqalarning farovonligi uchun fidokorona g'amxo'rlik qilishga intilish jamiyatning axloqiy tamoyillarini rivojlantiradi. Yoshlarning shakllanish jarayoni nafaqat shaxsiyatni rivojlantirish davri, balki axloqiy va ijtimoiy qadriyatlarni tarbiyalashning muhim bosqichidir. Yoshlarda altruizmning rivojlanishi birdam, empatik va axloqiy jihatdan mas'uliyatli jamoalarni qurish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Bu hodisaning ijtimoiy-falsafiy tahlili altruistik xulq-atvorni shakllantiruvchi madaniy, axloqiy va institutsional omillarni chuqurroq tushunish imkonini beradi. Bu nuqtai nazar ijtimoiy tuzilmalar, axloqiy normalar va etetik qadriyatlarni yoshlarning umumiy manfaatlari uchun harakat qilishga moyilligiga ta'sir qilishini tadqiq etib boradi. Altruizmning rivojlanishini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan o'rganilishi jamiyatda mehr-oqibatli va ijtimoiy faol yoshlarni tarbiyalash imkoniyatlarini yaxshiroq tushunish imkonini beradi. Bu esa, o'z navbatida insonparvar va adolatli jamiyatning yanada keng rivojlanishiga hissa qo'shadi.

Boshqalarning farovonligi uchun fidokorona g'amxo'rlik sifatida tavsiflangan altruizm tushunchasi zamonaviy jamiyatning ijtimoiy-falsafiy rivojida muhim o'rin tutadi. Individualizm, iste'molchilik va raqamli ajralish kuchayib borayotgan davrda yoshlarda altruistik qadriyatlarni tarbiyalash ham falsafiy muammoga aylantirib ulgurdi. Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan, yoshlarda altruizmning rivojlanishi nafaqat axloqiy tarbiya masalasi, balki ma'lum bir jamiyatni belgilaydigan chuqur axloqiy tuzilmalar va me'yorlarning aksidir.

Monografiyada yoshlik inson hayotining o'tish va o'zgaruvchan bosqichi sifatida o'ziga xoslik, tegishlilik va ma'noni izlash tizimi sifatida tavsiflanadi. Aynan shu bosqichda odamlar qadriyatlar va ijtimoiy ta'sirlarni eng ko'p qabul qiladilar. Shuning uchun yoshlarda altruizmning falsafiy tushunchasi ichki axloqiy rivojlanish va tashqi ijtimoiy-madaniy muhit o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni hisobga olishi kerak. Altruistik tendensiyalar yakka holda paydo bo'lmaydi. Ular oiladagi tarbiya, ta'lim muassasalari, diniy va ma'naviy ta'limotlar,

ommaviy axborot vositalari, tengdoshlarning o‘zaro munosabatlari va jamiyatning kengroq axloqiy muhiti bilan shakllanadi. Axloq falsafasi nuqtai nazaridan, altruizm atamani yaratgan va uni ijtimoiy uyg‘unlik uchun zarur deb hisoblagan Avgust Kont va boshqalarga nisbatan burch va axloqiy mas’uliyatni rivojlantirishga intilganlar. Xulq-atvorning egoistik yoki utilitar modellaridan farqli o‘laroq, altruizm yoshlarni shaxsiy manfaatlardan tashqariga chiqishga va boshqalarning farovonligi uchun mas’uliyat hissini rivojlantirishga undaydi. Ijtimoiy taraqqiyotdagi bunday xatti-harakatlar jamiyat barqarorligi va axloqiy taraqqiyoti uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega bo‘lgan falsafiy munosabatlarni qaror toptiradi. Chunki u ishonch, birdamlik va o‘zaro yordamni kuchaytiribgina qolmasdan, insonlar o‘rtasidagi ma’naviyat, axloq, diniy tafakkur mezonlarini ham rivojlantiradi.

I BOB: ALTRUIZM TUSHUNCHASI VA UNING FALSAFIY ASOSLARI

1.1. Altruizm mohiyati va insoniyat tarixida shakllanish zaruriyati

Altruizm insoniy ongning eng yuksak aksiologik holatidir. U shaxs o'z manfaatlarini chetga surib, o'zgalar farovonligini ustuvor qo'yishga asoslangan axloqiy ong shakli sifatida namoyon bo'ladi. Bu tushuncha nafaqat axloqiy-psixologik kategoriya, balki insoniyat sivilizatsiyasining ijtimoiy-madaniy shakllanishida, ma'naviy va ontologik asoslarini belgilovchi asosiy prinsiplardan biri sifatida o'z o'rniga ega.

Falsafiy tafakkurda altruizm inson mohiyati, jamiyatdagi o'zaro munosabatlar, axloqiy ongning transsendental shakllanishi va qadriyatlar tizimining tarixiy-evolyutsion dinamikasi bilan uzviy bog'langan. Shu boisdan ham altruizmga oid tadqiqotlar bir vaqtning o'zida epistemologik, aksiologik, ontologik hamda sotsial-falsafiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi.

Mazkur paragrafda altruizm fenomenining tarixiy-falsafiy shakllanishi, tamoyillari va uning jamiyat taraqqiyotidagi aksiologik zaruriyatini tahlil qilishga qaratilgan. Unga ko'ra, altruizm bu faqat xulqiy pozitsiya emas, balki jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy barqarorligi, axloqiy uyg'unligi va madaniy barqarorligi uchun zarur bo'lgan universal prinsipdir.

Ilmiy-falsafiy atama sifatida "altruizm" XIX asrda fransuz pozitivisti Ogyust Kont tomonidan ijtimoiy falsafaga olib kirilgan. Bu atama lotincha "alter" - ya'ni "boshqa" so'zidan kelib chiqqan bo'lib, Kont uni jamiyatdagi ijtimoiy birdamlik va insonlararo burch tamoyiliga asoslangan axloqiy tartib ifodasi sifatida talqin etgan. Epistemologik nuqtai nazardan, altruizm Kont uchun individual egoizmning chegaralanishi va jamoaviy manfaatlarini ustuvor qo'yuvchi axloqiy normaning shakllanishidir. "Altruizm tushunchasi odatda, yaqinlarga mehr-muhabbat bilan qarash, odamlarning xatolarini kechirish, o'zining qadr-qimmatini chetlab o'tib, o'y-fikri va xatti-harakatini boshqalar hayotiga bag'ishlash, o'zini tamomila unutishni anglatadi"¹.

Kont altruizmni shaxsiy axloqiy motivatsiyadan yuqoriroq darajaga — ya'ni ijtimoiy tizimlarni barqarorlashtiruvchi me'yoriy va siyosiy mexanizm sifatida baholaydi. Altruizm, uning qarashlarida, faqat individual xulqni emas, balki jamiyatni barqaror tutuvchi me'yoriy-

¹ Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 1-жилд. –Тошкент: "Маънавият", 2023. 65-бет.

iqtisodiy va ijtimoiy institutlar asosini tashkil qiladi. Shu bilan birga, altruizm ijtimoiy uyg'unlik, empatik ong va umumiy burch tushunchalarini o'zida mujassam etgan universal etik kategoriya sifatida qaraladi.

Ontologik jihatdan altruizm ijtimoiy borliqni tashkil etuvchi asosiysi unsur sifatida ko'riladi. U nafaqat axloqiy ongning bir shakli, balki jamiyatni saqlab qoluvchi normativ prinsip hamdir. Deontologik etikada altruistik xatti-harakat har qanday natijaviy (teleologik) oqibatdan mustaqil holda, majburiyat sifatida amalga oshiriladi. "Kant altruizmni kategoriya imperativ asosida universal axloqiy qonun sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, axloqiy harakat qiymati harakatning oqibatida emas, balki niyat va burchga bo'lgan fidoyilikda mujassam. Kant uchun altruizm - bu subyekt ongida mavjud bo'lgan axloqiy qonunning bevosita ifodasidir; u ijtimoiy ta'sir, empatik impuls yoki evolyutsion ehtiyoj emas, balki axloqiy ongning o'z-o'zini boshqaruvchi, muqaddas qonunidir"². Demak Immanuel Kant altruizmni universal burch sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, altruistik harakatlar natijadan qat'i nazar, axloqiy qonunga sodiqlik, iroda erkinligi va axloqiy majburiyat asosida yuzaga chiqishi lozim. Kant etikasi altruizmni har bir ongli mavjudot uchun majburiy bo'lgan etik me'yor sifatida asoslaydi. Shu orqali altruizm falsafiy aksiologiyada nafaqat fazilat, balki universal axloqiy prinsip darajasiga ko'tariladi.

Shu jihatdan altruizm kategorik imperativning real ijtimoiy ifodasidir. Altruizm shunday ontologik va aksiologik pozitsiyaga egaki, u jamiyatni bir butun qilib tutib turuvchi madaniy kodeks sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli altruizm qadimdan nafaqat xulqiy me'yor sifatida, balki ijtimoiy ongning va shaxsiy identitetning shakllanishida asosiy mexanizm bo'lib xizmat qilgan. U subyektivlik va obyektivlik, individ va ijtimoiy struktura o'rtasidagi dialektik birlikning namunasidir.

Falsafiy-antropologik tahlil altruizmni insoniyat taraqqiyotining markaziy aksiologik fenomeni sifatida ko'rsatadi. Insoniyat tarixining ibtidoiy bosqichlaridan boshlab altruistik xatti-harakatlar - oziq-ovqatni taqsimlash, zaiflarni himoya qilish, o'zaro yordam - ijtimoiy hayotning barqarorligini ta'minlovchi asosiy omil bo'lgan. Bu holat antropologik ekzistensial sharoitlar bilan, ya'ni guruhiiy omon qolish, biologik moslashuv va reproduktiv muvaffaqiyat bilan chambarchas bog'liq. Shuning uchun altruizmni faqat etik norma yoki hissiy impulsgina deb

² Stephen Palmquist. Kant and Aristotle on Altruism and the Love Command: Is Universal Friendship Possible? // «Aretè», Vol. 2, 2017 - ISSN 2531-6249

emas, balki jamiyat va individ o'rtasidagi strukturaviy uyg'unlikni ta'minlovchi ontologik zarurat deb talqin qilish mumkin.

Shunday ekan altruizmni jamiyat taraqqiyotining murakkab strukturasiga singdirilgan metatizim sifatida ko'rish mumkin. U nafaqat shaxsiy axloqiy tanlov, balki siyosiy, madaniy va iqtisodiy institutlararo munosabatlarning me'yoriy negizi sifatida faoliyat yuritadi. Shu ma'noda altruizm ijtimoiy shartnomani shakllantiruvchi, madaniy reproduksiyaning ta'minlovchi, shaxsiy va jamoaviy manfaatlar o'rtasidagi dialektik uyg'unlikni vujudga keltiruvchi aksiologik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi.

Sharqda qadimdan altruistlar jo'mardlar deb atalgan. Jo'mardlik "kishidagi o'z qavmdoshiga achinish hissidan, unga baxt va farovonlik tilash tuyg'usidan kelib chiqadi, mohiyatan beminnat xayriyaga asoslanadi. O'z manfaatidan o'zga manfaatini ustun qo'yib, "o'z og'zidagini o'zga og'ziga tutib" yashash jo'mard insonning hayot tarziga aylanadi. Bu - oddiy xayriya emas, balki muhtojlikning har qanday ko'rinishiga qarshi o'ziga xos kurashdir. Ammo bu kurash insonparvarlik, vatanparvarlikdagi singari qat'iy jamiyat yoki jamoaning axloqiy-me'yoriy talablaridan kelib chiqmaydi, u faqat va faqat xususiylik tabiatiga ega, har bir shaxsning erkin ixtiyori bilan bog'liq axloqiy tamoyil. Chunonchi, biror kishi tomonidan insonparvarlik yoki vatanparvarlik talablarini bajarmaslik boshqalarda unga nisbatan nafrat hissini uyg'otadi, jo'mardlik ko'rsatmagan odam esa bunday ma'naviy javobgarlikka tortilmaydi"³. Altruizm ezgulik, shafqat, fidoyilik va muruvvat kabi axloqiy fazilatlarni o'zida mujassamlashtirib, inson sha'niga, jamiyatdagi uyg'unlik va axloqiy mas'uliyatga asoslangan qadriyatlar tizimining markaziy elementi hisoblanadi. Altruizm nafaqat utilitaristik foyda yoki shaxsiy manfaatlardan kelib chiqadigan xatti-harakat, balki yuksak insoniylik mezoni va axloqiy ideal sifatida aksiologik jihatdan mustahkamlanadi.

Bugungi globallashtirilgan dunyoda yuzaga kelayotgan ekologik inqiroz, ijtimoiy tengsizlik, urushlar va migratsiya kabi murakkab global muammolar fonida altruistik qadriyatlarning yangi aksiologik ahamiyati yuzaga chiqmoqda. Altruizm endilikda nafaqat shaxsiy yoki mahalliy manfaatlarni himoya qiluvchi, balki global miqyosda ijtimoiy barqarorlik, uyg'unlik va insoniyatning omon qolish strategiyasi sifatida qayta ko'rib chiqilmoqda.

³ Sherov A. Axloqshunoslik. -Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2010. 279-bet.

Altruizm madaniy konstrukt sifatida turli madaniy-muhitlarda o'ziga xos ko'rinishlarga ega bo'ladi. Uning namoyon bo'lishi madaniyatning aksiologik tizimi, diniy e'tiqodlari, ijtimoiy rollari va tarixiy shart-sharoitlar bilan chambarchas bog'liq. Jamoaviy madaniyatlarda altruizm oilaviy sadoqat, jamoaga xizmat va qarindoshlikka asoslangan ijtimoiy majburiyat sifatida ko'riladi; bu yerda altruizm shaxsiy ixtiyordan ko'ra ijtimoiy identitetning ajralmas qismidir. Individualistik madaniyatlarda esa altruizm ko'proq shaxsiy tanlov va axloqiy majburiyat asosida amalga oshiriladigan ixtiyoriy harakatdir.

Madaniyatlararo tadqiqotlar altruizmning insoniyatga xos universal hodisa ekanini ko'rsatadi, biroq uning aksiologik mazmuni va namoyon bo'lish shakllari madaniy-tarixiy sharoitlarga qarab o'zgaradi. Shu bois altruizmni axloqiy kategoriya emas, balki madaniy-tarixiy kontekstlarda doimiy qayta shakllanib boradigan dinamik aksiologik fenomen sifatida qabul qilish zarur. Bu yondashuv antropologiya, madaniyatshunoslik va etikaning kesishmasida joylashgan murakkab fenomen sifatida altruizmni anglash imkonini beradi⁴. Bu falsafiy pozitsiyada altruizm shunchaki shaxsiy fazilat yoki kontekstual holat mahsuli bo'lishdan chiqib, universal etik aksioma maqomiga ko'tariladi. U axloqiy subyekt tomonidan ixtiyoriy tanlov sifatida emas, balki insoniy ongda mavjud bo'lgan obyektiv majburiyat sifatida namoyon bo'ladi. Shu tarzda altruizm - shaxsning erkinligini ifoda etuvchi, lekin shu bilan birga, ijtimoiy uyg'unlikni ta'minlovchi axloqiy shartnomaga aylanadi.

Bundan tashqari zamonaviy evolutsion biologiya altruizmni organizmlarning ijtimoiy xulq-atvorini tushuntirishda markaziy kategoriya deb qaramoqda. Bu yondashuv altruizmni axloqiy yoki empatik harakat emas, balki tabiiy tanlanish jarayonida shakllangan biologik moslashuv - ya'ni adaptiv strategiya sifatida talqin etadi. Ushbu konsepsiyada altruistik xatti-harakatlar organizmning genetik davomiyligini ta'minlash, turlar hayotiylikining barqarorligini saqlash va populyatsiya darajasida evolutsion ustunlikni qo'lga kiritish uchun shakllangan mexanizm sifatida ko'rsatiladi. "Altruizm bu faqat insoniy fazilat emas. Sutmizuvchilar va boshqa hayvonlar ham ma'lum darajada altruizmni namoyon etadilar. Ko'plab tadqiqotlar va kuzatuvlar odamsimon maymunlar va boshqa primatlarda altruizm mavjudligini

⁴ Coe et al.: Culture, Altruism, and Conflict Between Ancestors and Descendants //Journal of Biomolecular Structure and Dynamics. 2010. 4(3):1-17

tasdiqlaydi. Hayvonlardagi altruizmning eng mashhur misollaridan biri - bukri kit tomonidan tyulenning kasatka kitlardan qutqarilishi holati”⁵.

Biologik determinizm asosida ilgari surilgan yondashuvlarning eng ta’sirchan nazariy poydevorlaridan biri Richard Dawkinsning “Xudbin gen”⁶(The Selfish Gene) asarida bayon etilgan. Dawkins altruizmni shaxsiy xayrixohlik sifatida emas, balki genlarning o’zini ko’paytirish instinkti bilan bog’liq strategik mexanizm deb ta’riflaydi. Uning “genetik egoizm” konsepsiyasi shuni anglatadiki, altruistik harakatlar aslida genlarning replikatsiyasi va uzluksizligini ta’minlashga xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan altruizm - bu biologik foyda mezonida shakllangan, yashirin egoistik maqsadlarga yo’naltirilgan harakatdir.

Dawkins konsepsiyasi “qarindoshlik tanlovi” nazariyasiga tayanadi. Ushbu nazariyada altruistik xatti-harakatlar, ayniqsa, genetik jihatdan yaqin bo’lgan individlar o’rtasida yuzaga chiqadi. Chunki bu harakatlar umumiy genetik resurslarning omon qolishiga xizmat qiladi. Hamilton qonuni ($rB > C$) - ya’ni genetik yaqinlik (r), altruistik harakat natijasida olingan foyda (B) va harakat narxi (C) orasidagi nisbat - ushbu munosabatning matematik asosini tashkil etadi. Bu model altruizmni teleologik etik tamoyillar bilan emas, balki biologik foyda va reproduktiv muvaffaqiyat bilan izohlaydi.

Robert Trivers tomonidan ilgari surilgan “o’zaro altruizm” (reciprocal altruism) konsepsiyasi esa altruizmni ko’proq ijtimoiy almashinuv va ratsional manfaat asosida izohlaydi. Ushbu nazariyaga ko’ra, altruistik harakatlar vaqtinchalik resurslardan voz kechish evaziga kelajakda manfaat olishni kutishga asoslanadi. Bunday yondashuv, evolyutsion utilitarizm va sotsiobiologik determinizmni sintezlab, altruistik harakatlarni shaxsiy foyda va ijtimoiy ishonch o’rtasidagi dialektik muvozanat sifatida tasvirlaydi⁷.

Shunday qilib, biologik-evolyutsion konsepsiyalar altruizmni inson xulqining ontologik yoki aksiologik poydevoridan emas, balki genetik replikatsiyani ta’minlovchi ratsional va strategik harakat sifatida baholaydi. Bu yondashuvlar altruistik harakatlarni empatik hissiyotlar emas, balki biologik zaruratlar va evolyutsion foydalilik mezonlari bilan asoslashga urinadi. Shu bilan birga, altruizm bu talqinda ijtimoiy

⁵ Вергалец Наталья Викторовна, and Кубасова Яна Васильевна. “Альтруизм: природа и значение в современном мире” // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история, no. 8 (58), 2016, pp. 61-66.

⁶ Richard Dawkins. The selfish gene. -United Kingdom: Oxford Landmark Science, 2016. Pp-372.

⁷ Robert Trivers, Wild Life: Adventures of an Evolutionary Biologist: Biosocial Research Foundation // Evolutionary Psychological Science 3(4). 2015, 238 pp.

kapitalni mustahkamlovchi va jamiyatdagi ishonch tizimlarini rivojlantiruvchi amaliy model sifatida ham e'tirof etiladi.

Demak biologik-evolyutsion yondashuv altruizmni ontologik ezigulik yoki aksiologik universal qadriyat deb hisoblamaydi. Uni instrumental hodisa - ya'ni evolyutsion hayotiylikni ta'minlashga qaratilgan foydalilik mezoniga asoslangan vosita sifatida talqin etadi. Ushbu yondashuv altruistik harakatlarning asl manbasini biologik determinatsiyalarga, xususan, genetik barqarorlik va reproduktiv muvaffaqiyat kabi omillarga bog'laydi. Shunday qilib, altruizm bu paradigmalarda axloqiy-ontologik zarurat emas, balki tabiiy tanlanish sharoitida yuzaga kelgan utilitar strategik adaptatsiya sifatida tushuniladi.

Bu nuqtai nazardan altruistik xatti-harakatlar shaxsiy g'amxo'rlik yoki axloqiy ong mahsuli emas, balki yashirin genetik motivlar tomonidan boshqariladigan ratsional resurslar almashinuvining bir shaklidir. Aksiologik kontekstda esa altruizm qadriyatlar tizimining ichki mazmuni bilan emas, balki evolyutsion funktsionallik va biologik foydalilik mezonlari bilan baholanadi. Bu yondashuv altruizmni etik va metafizik darajadan emas, balki foyda, resurs samaradorligi hamda genetik muvaffaqiyat bilan o'lchashga urinishdir.

Shunga qaramay, biologik determinizm va sotsiobiologik utilitarizm altruizm fenomenining murakkabligi va ko'p qatlamliligini to'liq qamrab ololmaydi. Bunday yondashuvlar ko'pincha altruizmni genetik va reproduktiv kontekstlar bilan cheklab, uning ijtimoiy-konstruktsion, madaniy-tarixiy va aksiologik darajalarini chetda qoldiradi. Ular altruizmning shaxsiy tanlov, axloqiy qaror, empatiya va madaniy me'yorlar bilan bog'liq jihatlarini yetarlicha izohlab bera olmaydi.

Shu boisdan, altruizmni to'laqonli tushunish uchun multidisiplinar va integrativ yondashuv talab etiladi. Bu yondashuvda biologik asoslar axloqiy tafakkur, aksiologiya va ijtimoiy antropologiya bilan uzviy bog'liq holda tahlil qilinishi zarur. Altruistik xulq-atvorni faqat genetik yoki psixologik mexanizm sifatida emas, balki ijtimoiy qadriyat, madaniy norma va universal axloqiy prinsip sifatida ko'ra oladigan konseptual paradigma zarurdir. Aksiologiya altruizmni insoniy ongning yuqori darajasi, transsendental axloqiy mas'uliyat va jamiyat barqarorligining me'yoriy tayanchi sifatida yoritadi.

Bugungi zamonaviy falsafada altruizm konsepti faqat axloqiy mezonlar doirasidagina emas, balki metaetik kontekstda ham qayta ko'rib chiqilmoqda. Bu yondashuv altruizmni "nima to'g'ri va nima

noto‘g‘ri” kabi soddalashtirilgan baholash mezonlaridan olib chiqib, axloqiy tushunchalarning ontologik va epistemologik mohiyatini ochib berishga intiladi. Shu tariqa, altruizm nafaqat xulqiy yo‘nalish, balki axloqiy bilishning chuqur konseptual strukturasi sifatida talqin qilinmoqda.

Zamonaviy axloqiy paradigmalarda altruizm umuminsoniy ongning ekspansiyasi sifatida ko‘riladi. Jumladan, Piter Singer singari utilitar faylasuflar altruizmni transchegaraviy axloqiy majburiyat sifatida konsepsiyalashtiradilar. Singerning “kengaytirilgan axloqiy doira” nazariyasiga ko‘ra, axloqiy mas‘uliyat faqat yaqin muhit bilan cheklanmay, balki butun insoniyat, hattoki hissiyotga ega mavjudotlar (hayvonlar) doirasiga ham taalluqli bo‘ladi. Bu yondashuv altruizmni ekologik barqarorlik, hayvon huquqlari, migratsion inqirozlar va global adolat muammolari bilan uzviy bog‘laydi⁸. Demak Piter Singerning utilitaristik paradigmasida altruizm insoniyatga bo‘lgan global axloqiy mas‘uliyatning amaliy ifodasi sifatida talqin qilinadi. Singerning nazariyasida altruistik harakatlar mahalliy ijtimoiy-madaniy kontekstlardan tashqariga chiqib, ekologik, ijtimoiy va iqtisodiy muammolarni global miqyosda hal qilishda markaziy rol o‘ynaydi. Bu yondashuvda altruizm insoniyat manfaatlarini kengaytirilgan axloqiy doira sifatida qamrab oladi. Shu tariqa, utilitaristik model postmodern etik konstruktivizm bilan dialektik munosabatda bo‘lib, altruizmning axloqiy aspektlarini va uning ijtimoiy-madaniy konstruksiyasini o‘zaro muvozanatda tahlil qilish imkonini beradi.

Utilitaristik pozitsiyada altruizm – shaxsiy manfaatlardan ustun turuvchi aksiologik prinsip hisoblanadi. U inson faoliyatini umuminsoniy axloqiy me‘yorlar asosida yo‘naltirish zarurligini ta’kidlaydi. Shu bilan birga, altruizm individual axloqiy tanlovdan chiqib, global ijtimoiy tizimlarni barqarorlashtiruvchi etik-institutsional poydevorga aylanadi.

Zamonaviy psixologiyada altruizm inson shaxsiy kamolotining yuqori bosqichi - o‘zini anglash (self-actualization) darajasiga bog‘lab tushuntiriladi. Abraam Maslovning ehtiyojlar ierarxiyasi modeli asosida altruistik xatti-harakatlar insonning o‘zining ichki mohiyatini to‘laqonli anglab yetgani, hayotiy maqsadini belgilagani va uni boshqalar farovonligi bilan uyg‘unlashtirganining belgisi sifatida ko‘riladi.

⁸ Кротовская Н.Г., Кулагина-Ярцева В.С. Практическая философия и новая этика Питера Сингера // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2021. Том 10. № 5А. С 252-270.

Maslov konsepsiyasida altruizm – bu transsendental ehtiyoj, ya’ni insonning ontologik to’liqlikka erishish vositasi hisoblanadi. Bu yerda altruistik harakat teleologik xarakter kasb etadi: inson altruistik bo’lish orqali o’z mavjudligiga ma’no baxsh etadi. Hayot falsafasini ijtimoiy amaliyot bilan mujassamlashtiradi. Shu ma’noda altruizm shaxsning ekzistensial mazmunini boyituvchi, amaliy-motivatsion kategoriya sifatida talqin qilinadi⁹. Bundan tashqari, A. Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasiga muvofiq, shaxsning asosiy hayotiy ehtiyojlari qondirilgan bo’lib, u yuqori darajadagi ma’naviy kamolot va ijtimoiy o’zaro ta’sirni talab qiladigan ehtiyojlarga intiladi. Shu nuqtai nazardan altruizm - shaxsning o’zining yuksak maqsadlari va qadriyatlarini amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan ichki-motivatsion struktura hisoblanadi.

Neyropsixologik tadqiqotlar altruizmning biologik asoslarini yanada chuqurroq ochib bermoqda. Xususan, “oyna neyronlari¹⁰” (mirror neurons) tizimi orqali boshqa shaxslarning emotsional holatini sezish va unga empatik javob qaytarish inson miyasining muayyan neyrofiziologik tizimlari bilan bog’liq ekanini aniqlangan. Bu holat altruistik harakatlarning affektiv va psixofiziologik mexanizmlar asosida shakllanishini ko’rsatadi.

Inson xulq-atvorining murakkab tabiatini tushunishda affektiv holat va altruizm o’zaro chambarchas bog’liq tushunchalar hisoblanadi. Affektiv tushuncha, avvalo, psixologik va falsafiy doiralarda shaxsning kuchli hissiy kechinmalari - quvonch, g’azab, rahm-shafqat, sevgi, qo’rquv kabi holatlarni ifodalovchi atama sifatida qaraladi. Bu holatlar odatda qisqa muddatli, kuchli emotsional reaksiyalar shaklida namoyon bo’ladi va insonning ongli qarorlariga emas, balki ichki sezgi va hissiyotlariga asoslanadi. Altruistik harakatlar ko’pincha aynan affektiv - ya’ni hissiy motivatsiyalar bilan uzviy bog’liq. Masalan, empatiya (boshqaning holatini “his etish”), rahm-shafqat yoki g’amxo’rlik kabi affektiv kechinmalar altruistik qarorlar qabul qilishda asosiy rol o’ynaydi. Bu holatlarni “affektiv altruizm” deb atash mumkin.

Falsafa tarixida bu bog’liqlik ko’plab mualliflar tomonidan yoritilgan. Masalan, Deyvid Yum axloqiy qarorlarni hissiyotlar asosida qabul qilinishini asoslab bergan bo’lsa, zamonaviy neyropsixologik tadqiqotlar shuni ko’rsatmoqdaki, altruistik harakatlar vaqtida miya

⁹ Huitt, W. (2007). Maslow's hierarchy of needs. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University. Retrieved [date] from, <http://www.edpsycinteractive.org/topics/regs/maslow.html>

¹⁰ Catmur, C., Press, C., & Heyes, C. (2016). Mirror Neurons from Associative Learning (pp. 515–537). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118650813.CH20>

affektiv sohalari – ayniqsa, limbik tizim va o'rta old miya (medial prefrontal cortex) faollashadi. Bu esa altruizmni faqat ratsional qaror emas, balki hissiy motivatsiya mahsuli sifatida ham tushunish zarurligini ko'rsatadi.

Shu boisdan, altruistik xatti-harakatlarni tushunishda insonning affektiv holati, ya'ni hissiy kechinmalari, markaziy omil sifatida qaralishi lozim. Bu yondashuv insoniyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishini chuqurroq anglash imkonini beradi hamda madaniy, diniy va axloqiy qadriyatlar asosidagi ijtimoiy birdamlikni tushuntirishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi.

Ijtimoiy psixologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar altruizmni inson xatti-harakati sifatidagi murakkab va ko'p qirrali fenomen deb baholaydi. Ijtimoiy almashinuv nazariyasi yordam berish harakatlarini ijtimoiy shart-sharoitlar va ichki motivatsiyalarning o'zaro ta'siri orqali yuzaga keladigan jarayon sifatida tushuntiradi. Latane va Darley tomonidan ishlab chiqilgan yordam berish modeli insonning yordam ko'rsatish qarorini ongli va bosqichma-bosqich qabul qilinishini ko'rsatadi. Bu model vaziyatni idrok etish, uning ahamiyatini anglash, shaxsiy mas'uliyatni qabul qilish, yordamning shaklini aniqlash va amaliy harakatlarni amalga oshirish bosqichlaridan tashkil topgan.

Shuningdek, ijtimoiy psixologik tadqiqotlar yordam bermaslikning asosiy sabablari ko'pincha befarqlik yoki loqaydlik emas, balki noma'lumlik, qo'rquv, ijtimoiy bosim va o'ziga bo'lgan ishonchsizlik kabi ichki psixologik holatlar ekanligini ko'rsatadi. Shu sababli, ijtimoiy ong, empatiya va axloqiy mas'uliyatni rivojlantirish orqali altruistik xatti-harakatlarni rag'batlantirish strategiyalarini ishlab chiqish bugungi jamiyat uchun muhim vazifaga aylanmoqda.

Zamonaviy psixologik nazariyalar altruizmni insonning subyektiv ichki holatlari tizimi va ularning motivatsion mexanizmlari kontekstida o'rganishga qaratilgan. Eng ko'zga ko'ringan yondashuvlardan biri - C. Daniel Batsonning empatiya–altruizm modeli bo'lib, unda altruizmning asosiy harakatlantiruvchi kuchi sifatida empatiya ko'rsatiladi. Empatiya - bu boshqalar hissiyotini chuqur anglash va ularga ruhiy jihatdan bog'lanish qobiliyatidir. Batsonning modelida altruistik yordam ikki asosiy turga bo'linadi:

Empatiyali yordam - haqiqiy altruizmga asoslangan bo'lib, unda shaxs boshqalarning farovonligi uchun o'z shaxsiy manfaatlaridan voz kechadi;

Empatiasiz yordam - yashirin egoistik harakat bo'lib, yordam berish asosan shaxsiy manfaatlarni qondirishga xizmat qiladi.

Batson modeli orqali altruizm - bu empatik identifikatsiya va altruistik motivatsiyaning dialektik uyg'unligi sifatida tasvirlanadi. Ushbu yondashuv inson faoliyatining psixologik asoslarini aniqroq ochib beradi va altruizmni ichki motivatsiya hamda hissiy identifikatsiya orqali tushunishga imkon yaratadi.

Empatiya altruizmning ichki affektiv harakatlantiruvchi kuchi bo'lib, u shaxsning axloqiy ongini biogenetik asos bilan bog'lovchi fundamental komponentdir. Shunday qilib, altruizm insoniy tabiatda biologik instinktlar, shaxsiy ruhiy ehtiyojlar va sotsiomadaniy ong uzviy uyg'unlashgan holatda namoyon bo'ladigan kompleks, multidimensiyonal hodisaga aylanadi¹¹. Psixologik paradigma doirasida altruizm deterministik emas, balki kontekstual, holatga bog'liq va dinamik psixologik jarayon sifatida ko'riladi. Altruistik xatti-harakatlarning shakllanishi va amalga oshirilishiga ijtimoiy muhit, tarbiya, madaniy-axloqiy me'yorlar hamda shaxsning hissiy tajribasi bevosita ta'sir ko'rsatadi. Natijada altruizm insonning subyektiv tajribasi va ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi dialektik munosabat natijasida vujudga keladigan psixologik-falsafiy fenomen sifatida tushuniladi.

Bundan tashqari XX asr oxirlarida falsafa maydonida shakllangan postmodernizm paradigmasi an'anaviy metafizik va epistemologik asoslarni fundamental qayta ko'rib chiqish bilan tavsiflanadi. Ushbu paradigma modernizmning universalizm va totalizatsiyaga asoslangan yondashuvlarini keskin tanqid qiladi hamda bilim, haqiqat va axloq konsepsiyalarining ko'p qirraliligini, shuningdek, ularning madaniy-tarixiy kontekstga bog'liqligini ta'kidlaydi. Shu nuqtai nazardan postmodern tafakkur doirasida altruizm ijtimoiy konstruktsiya va madaniy-tarixiy sharoitlarda hosil bo'ladigan murakkab ijtimoiy-amaliy fenomen sifatida ko'riladi. Bu paradigmatic o'zgarish altruizmning ijtimoiy-hokimiyat tizimlari bilan uzviy aloqalari haqida chuqur falsafiy munozaralarni yuzaga keltirdi. Demak postmodernistik yondashuv altruizmni obyektiv axloqiy haqiqat sifatida emas, balki ijtimoiy-konstruktiv va diskursiv kontekstda shakllanadigan ijtimoiy amaliyot sifatida qabul qiladi. Altruizm bu nuqtai nazardan ijtimoiy tuzilmalar, hokimiyat munosabatlari, shuningdek, identitet va subyektivlik konstruktsiyalarining natijasi bo'lib, u ijtimoiy normalar va qadriyatlar tizimida doimiy qayta shakllanib boradi. Shunday qilib, postmodern

¹¹ Евгений И.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия.: Питер; Санкт-Петербург; 2013. С. 66

tafakkur altruizmi stabil va universalizmi ta'minlovchi normadan ko'ra, madaniy va siyosiy kontekstga bog'liq, o'zgaruvchan va dinamik ijtimoiy fenomen sifatida tushunishni targ'ib qiladi.

Judith Butlarning postmodern etik yondashuvida altruizm insoniy mehr-oqibat aktidan tashqari, ijtimoiy adolatni tiklash va tenglikni ta'minlashda performativ vosita sifatida qaraladi¹². Butlarning gender nazariyasi kontekstida altruizm gender, irq, sinf kabi ijtimoiy konstruksiyalarning hokimiyat mexanizmlariga qarshi subversiv, ya'ni dekonstruktiv harakat sifatida namoyon bo'ladi. "Gender Trouble" asarida Butler altruizmi performativ identitetning erkinlashtiruvchi va ijtimoiy tenglikni qayta quruvchi mexanizmi sifatida ko'rsatadi hamda mavjud patriarxal va hokimiyat tuzilmalarini tanqid qiladi¹³. Ushbu yondashuv altruizmi ijtimoiy marginal guruhlar tomonidan amalga oshiriladigan, hokimiyatga qarshi norozilik ifodasi sifatida talqin etadi.

Poststrukturalist nazariyalar altruizmi hokimiyat, normalashtirish va diskursiv tartiblar bilan chambarchas bog'liq ijtimoiy-hokimiyat mexanizmi sifatida tahlil qiladi. Fuko hokimiyatning faqat repressiv emas, balki ijtimoiy subyektlarni shakllantiruvchi, ularni axloqiy va madaniy normalarga moslashtiruvchi funksiyalari borligini ta'kidlaydi¹⁴. Shu kontekstda altruizm ham ijtimoiy konstruksiyalar tizimida ijtimoiy tartibni mustahkamlovchi, ham ijtimoiy qarshilik va dekonstruksiya vositasi sifatida ko'riladi. Derrida esa altruizmi, ayniqsa uning "O'zgacha" (the Other) konsepsiyasi doirasida, ijtimoiy farqlarni inkor etmasdan, balki ularni tan olib, o'zaro anglashuv va inklyuziya orqali etika va identitetni yangilash mexanizmi sifatida talqin qiladi¹⁵. Bu yondashuv altruizmi ijtimoiy farqliliklarni inkorporatsiya qiluvchi inkluziv etika sifatida ifodalaydi. Ularningcha altruizm faqat shaxsning ichki mehr-oqibat yoki ixtiyoriy axloqiy majburiyati emas, balki ijtimoiy-sub'ektiv rol va normativ konstruksiyalar tizimida yuzaga keladigan performativ ijtimoiy akt sifatida qabul qilinadi. Shu tarzda, altruizm mavjud axloqiy strukturani saqlab qoluvchi yoki uni tanqid qiluvchi ijtimoiy amaliyot sifatida o'rganiladi, uning ijtimoiy mavqe va hokimiyatga ta'siri falsafiy tahlil qilinadi.

Postmodern etik paradigmasida altruizm o'zining an'anaviy mahalliy va milliy chegaralaridan chiqib, insoniyatning global birligi va

¹² Macherey, Pierre and Bundy, Stephanie (2014) "Judith Butler and the Althusserian Theory of Subjection" // *Décalages*: Vol. 1: Iss. 2.

¹³ Judith Butler. *Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity*. - New York and London: 2002. P-266.

¹⁴ Фуко Мишель Ф 94 Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Пер. с франц. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова. -М.: Праксис, 2006. -Ч. 3. -320 с

¹⁵ Деррида Ж. Д36 Позиции / пер. с фр. В.В. Бибихина. -М.: Академический Проект, 2007. -160 с.

murakkab ijtimoiy tarmoqlardagi o‘zaro bog‘liqligini hisobga olgan holda qayta talqin qilinmoqda. Bu yondashuvda altruizm butun insoniyat manfaatlarini himoya qilish, global adolatni ta‘minlash, ekologik barqarorlikni saqlash hamda inson huquqlarini himoya qilish kabi universal masalalar bilan uzviy bog‘liq bo‘lib qoldi. Bu jarayon ijtimoiy-madaniy, siyosiy va axloqiy strategiyalar majmuasi sifatida ko‘riladi. Masalan, xalqaro gumanitar yordam, ekologik inqirozlarga qarshi kurash, qochqinlar muammosi, pandemiyalar va global qashshoqlikni kamaytirish kabi global masalalar altruizmning yangi shakllarini yuzaga keltirmoqda. Ushbu harakatlar postmilliy empatiya (boshqalar madaniyati va kontekstlariga chuqur tushuncha va hurmat) hamda transmadaniy empatiya (madaniyatlararo empatiya) tamoyillariga asoslanadi.

Postmodern tafakkur doirasida global altruizm nafaqat axloqiy harakat, balki ijtimoiy ongning yangi shakli va siyosiy pozitsiya sifatida qaraladi. Global altruizm ijtimoiy adolatni mustahkamlash uchun strategik vosita bo‘lib, iqtisodiy tenglikdan tashqari madaniy xilma-xillikni hurmat qilish, siyosiy inklyuzivlikni ta‘minlash va inson huquqlarini himoya qilish kabi tamoyillarni o‘z ichiga oladi. Shu tariqa altruizm ijtimoiy adolat va global barqarorlikni ta‘minlovchi murakkab ijtimoiy-falsafiy konstruktsiyaga aylanmoqda.

Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi altruistik harakatlarni yangi bosqichga olib chiqdi va “raqamli altruizm” tushunchasini shakllantirdi. Raqamli altruizm - bu onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, shuningdek, kraudfanding¹⁶ kabi yangi ijtimoiy-madaniy vositalar orqali amalga oshirilayotgan ko‘ngillilik, yordam va ijtimoiy qo‘llab-quvvatlash shakllarining majmuasidir. Ushbu fenomen altruizmning an‘anaviy amaliy va aksiologik chegaralarini kengaytirib, uni yangi ijtimoiy-texnologik tafakkur doirasida qayta o‘rganishni taqozo etadi.

Raqamli altruizm yordam ko‘rsatishda tezkorlik, keng ko‘lamlilik va samaradorlikni sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, yordamning virtual maydonga ko‘chishi altruizmning empirik tabiati, axloqiy mas‘uliyati va subyektiv identiteti haqida yangi falsafiy savollarni yuzaga keltiradi. Ushbu kontekstda altruizmning virtual ijtimoiy maydondagi dinamikasi, shaxsiy va kollektiv subyektivlikning

¹⁶ Kraudfanding - bu an‘anaviy investorlar yoki bank kreditlari o‘rniga, internet orqali yuzlab yoki minglab oddiy odamlardan pul yig‘ish usulidir

shakllanishi hamda ijtimoiy konstruksiyasi atrofida chuqur tahlillar olib borish zarurati mavjud¹⁷.

Shuningdek, sun'iy intellekt (SI) va algoritmik boshqaruv tizimlarining rivojlanishi altruistik qaror qabul qilish jarayonlariga yangi falsafiy bahslarni olib keldi. An'anaviy aksiologik konseptlarda inson rahm-shafqat, g'amxo'rlik va mas'uliyat kabi qadriyatlarning sub'ekti hisoblanadi. Ammo texnosentrik jamiyatda bu qadriyatlarning avtomatlashtirilgan tizimlar orqali ifodalanishi – "algoritmik altruizm" - etik va ontologik muammolarni yuzaga chiqaradi.

Masalan, sun'iy agentlar insoniy maqsad va axloqiy prinsiplarni to'liq anglab, amalga oshira oladimi? Texnologik taraqqiyot ko'pincha inson axloqiy subyektivligini cheklashi yoki yo'qotishi xavfini o'z ichiga oladi. Shuning uchun raqamli altruizm va sun'iy intellektning aksiologik tahlili etik epistemologiya, texnoetik va falsafiy antropologiya sohalarida yangi ilmiy yo'nalishlarni yuzaga keltirmoqda.

"Raqamli empatiya" tushunchasi - odamlarning virtual makonda boshqalarning ehtiyojlarini idrok etishi va unga sezgirlik ko'rsatishi - empatiyaning yangi epistemologik ko'rinishidir. Raqamli muhitda yuzaga kelayotgan empatiya va altruistik harakatlar psixologik va sotsiologik jarayonlarning raqamli transformatsiyasi sifatida qabul qilinadi.

Sotsiologiyada altruizm ijtimoiy me'yor va institutlar tizimining ajralmas qismi hisoblanadi. Dyukgeim ijtimoiy birdamlik kontekstida altruizmni shaxsiy xulqdan ko'ra ijtimoiy birlik va intizom ifodasi sifatida ko'radi. Hatto altruistik o'z joniga qasd qilish jamiyat manfaatlari yo'lida shaxsiy hayotdan voz kechish sifatida tahlil qilinib, shaxsning ijtimoiy identiteti va struktura o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni namoyish etadi¹⁸.

Sotsiologik nuqtai nazardan altruizm ijtimoiy rollar, madaniy axloqiy normativlar va institutlar orqali shakllanadigan murakkab ijtimoiy tizimdir. Bu yondashuv altruizmni individual motivatsiyalar bilan birga ijtimoiy zarurat va integratsiyaning omili sifatida ko'radi. Funksionalistik makro yondashuv altruistik qadriyatlarni ijtimoiy tizim barqarorligi va ijtimoiy kapitalni mustahkamlovchi asosiy mexanizmlar sifatida tushuntiradi. Jamiyatdagi o'zaro yordam, saxiylik va ko'ngillilik nafaqat axloqiy ideal, balki ishonch va bog'liqlikni mustahkamlovchi

¹⁷ Katherine L., Luciano F. Online Altruism: What it is and how it Difers from Other Kinds of Altruism // Minds and Machines. 2023. 641-666.

¹⁸ Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд/Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. -М.: Мысль, 1994.— 399.

mexanizmlardir. Shu bois, altruizm ijtimoiy tartib va normativlarning davomiyligi uchun muhim omil hisoblanadi; uning zaiflashishi esa ijtimoiy bo‘linish va beqarorlikka olib kelishi mumkin.

Postgumanistik va transgumanistik falsafalar an’anaviy antropotsentrik yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqadi. Inson markaziy subyektlik pozitsiyasidan qisman voz kechilib, mavjudotlararo o‘zaro bog‘liqlik, biologik va texnologik agentlarning murakkab ta’sirlari yangi aksiologik markazga aylanadi. Shu bilan altruizm insonlararo munosabatlardan chiqib, tirik tabiat, sun’iy intellekt tizimlari va ekologik muhitni qamrab olgan ko‘p qatlamli axloqiy tizimga aylantiriladi.

Postgumanistik aksiologiya o‘zaro mavjudlik (interbeing) va ekosentrizm tamoyillariga tayangan holda altruistik mas’uliyatni inson subyekt bilan cheklanmay, barcha agentlar - bio-, texno- va ekosistemalar uchun kengaytiradi. Bu yondashuv ekologik mas’uliyatni yangi axloqiy talabga aylantirib, texnologik rivojlanishlarga etik chegaralar qo‘yadi. Postgumanizm altruizmni qisman antropomorfizm va an’anaviy etikaning chegaralaridan chiqarib, uni universal axloqiy tizim sifatida qayta tasavvur qilishni targ‘ib qiladi.

Natijada altruizmga yangi ontologik status beriladi: u insoniy axloqiy fazilatdan tashqari, murakkab tizimlardagi turli agentlarning o‘zaro bog‘langan mas’uliyati sifatida anglanadi. Bu esa postgumanistik etikani texnoetik va ekologik falsafiy asoslar bilan uyg‘unlashtirishga imkon yaratadi.

Texnologik inqilob, global muammolar va postgumanistik paradigma o‘zaro to‘qnashuvi natijasida altruizm tushunchasi yangi bosqichga ko‘tarildi. Endilikda altruizm nafaqat individual ichki motivatsiya yoki sotsiologik ijtimoiy me’yor sifatida emas, balki murakkab tizimlar doirasida o‘zaro bog‘langan qadriyatlar va mas’uliyatlar majmui sifatida qayta talqin qilinmoqda. Zamonaviy altruizm aksiologiyasi quyidagi asosiy yo‘nalishlarni o‘z ichiga oladi:

Texnologik aksiologiya: raqamli empatiya va sun’iy intellekt orqali namoyon bo‘ladigan yangi altruistik shakllar hamda ularning etik chegaralari;

Global aksiologiya: insoniyat va biosfera farovonligi uchun transmilliy empatiya, global adolat va barqaror rivojlanishga yo‘naltirilgan axloqiy mas’uliyat;

Postgumanistik aksiologiya: inson markaziyligidan chekinib, barcha mavjudotlarga nisbatan mas'uliyatni kengaytiruvchi ko'p agentlikli axloqiy tizimlarning shakllanishi.

Shunday qilib, altruizm zamonaviy falsafiy-aksiologik diskursda shaxs va jamiyat, texnologiya va tabiat, mahalliy va global o'lchamlarning uzviy bog'lanishini yuksak darajada sintez qiluvchi fenomen sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa etik nazariyalar, ijtimoiy siyosat, texnologik innovatsiyalar va madaniy transformatsiyalar uchun yangi konseptual maydon yaratadi.

1.2. Sharq xalqlari hayotida altruistik (javanmardlik) munosabati evolutsiyasi

Altruizm insoniyatning jamiyatda yaxlitlikni saqlash va taraqqiyotga erishish uchun asosiy axloqiy tamoyillaridan biri sifatida qadimdan mavjud bo'lib kelgan. Sharq madaniyatlari va falsafiy oqimlarida altruizm tushunchasi o'ziga xos ma'no va mazmun kasb etgan. Ushbu tushuncha qadimgi Sharqdagi diniy va falsafiy oqimlarda jamiyat manfaatlariga mos axloqiy qadriyatlar sifatida namoyon bo'lgan.

Qadimgi Misr va Mesopotamiya – dunyoviy sivilizatsiya va diniy an'analar shakllangan birinchi yirik markazlardan biri bo'lib, unda altruizm tushunchasi diniy va ijtimoiy qadriyatlarning ajralmas qismi bo'lgan. Qadimgi Misr jamiyatida altruizm tushunchasi diniy e'tiqod va ijtimoiy qadriyatlarning markaziy qismi bo'lib hisoblanadi. Altruizm ma'budlarga xizmat qilish va jamiyat barqarorligini ta'minlash tamoyillari bilan bog'liq edi. Bu qadriyatlar diniy matnlar, axloqiy ta'limotlar va huquqiy tizim orqali keng yoyilgan.

Qadimgi Misr dinida altruizm tushunchasi insonning ma'budlar oldidagi burchi sifatida talqin qilingan. Misrliklar e'tiqodiga ko'ra, odamlarning har bir xatti-harakati ilohiy tartibni (Ma'at) saqlashga qaratilgan bo'lishi kerak edi. Ma'at tushunchasi adolat, tartib, mehribonlik va boshqalarga yordam ko'rsatishni o'z ichiga olgan. Misrliklar marhumlarning o'limdan keyingi hayotda baxtli bo'lishi uchun ularning yer yuzida qilgan ezgu ishlari, jumladan, muhtojlarga yordam berish va yetimlarni qo'llab-quvvatlashlari katta ahamiyatga ega bo'lgan.

Qadimgi Misrning mashhur diniy asari "O'liklar kitobi"da insonning ilohiy sud oldida javob berishi haqida ma'lumotlar keltirilgan. Unda shunday tamoyillar qayd etilgan: inson yolg'on gapirmasligi, zulm

qilmasligi, muhtojlarga yordam berishi, boshqalarga zarar yetkazmasligi kerak. Ushbu tamoyillar altruistik axloqning diniy asoslarini belgilab bergan. Jumladan, “Men ochni to‘ydirdim, chanqovganni suvga to‘ydirdim, kiyinmaganga kiyim berdim,” kabi iboralar insoniy burchning ilohiy mohiyatini ko‘rsatadi¹⁹.

Qadimgi Misr jamiyatida altruizm faqat diniy qoidalargina emas, balki ijtimoiy tizimda ham muhim o‘rin tutgan. Fir‘avn boshchiligidagi davlat boshqaruvi ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishga qaratilgan edi. Fir‘avnlr tomonidan tashkil etilgan oziq-ovqat omborlari ocharchilik davrida muhtojlarga yordam berish uchun ishlatilgan. Bundan tashqari, irrigatsiya tizimlari va monumental qurilishlar kambag‘al va ishsiz fuqarolarni ish bilan ta‘minlash vositasi sifatida ko‘rilgan. Fir‘avnlr davlatni boshqarishda altruizmni targ‘ib qilgan. Misol uchun, Amenxotep IV (Axenaton) o‘zining diniy islohotlari davomida insoniylikni va mehribonlikni ilohiy burch sifatida targ‘ib qilgan. Ramses II davrida esa muhtojlarga yordam ko‘rsatish uchun yirik irrigatsiya tizimlari qurilgan, bu esa aholining turmush darajasini yaxshilashga xizmat qilgan.

Misrlklarning diniy va axloqiy ta‘limotlari boshqalarga zarar yetkazmaslik, mehribonlik ko‘rsatish va zaiflarni himoya qilishni targ‘ib qilgan. “Amenemxet o‘gitlari” kabi matnlarda farovonlik va ijtimoiy birdamlikning muhimligi ta‘kidlangan. Ushbu ta‘limotlar Misr jamiyatida altruistik xulq-atvorni rag‘batlantirgan va kishilarni ezgu ishlarga da‘vat qilgan. “Ayni holda yuqori tabaqa kishisi qo‘l ostidagilarga rahm-shafqat qilishi lozim. Ularni xo‘rlamaslik va ularga yomonlik qilmaslik kerak”²⁰. Qadimgi Misr jamiyatida altruizm diniy e‘tiqodning ajralmas qismi sifatida shakllanib, ijtimoiy tartibni mustahkamlashda muhim rol o‘ynagan. Ma‘at tushunchasi asosida rivojlangan altruistik qadriyatlar insonning o‘z burchini ado etishi, boshqalarga yordam ko‘rsatishi va jamiyatning farovonligi yo‘lida xizmat qilishi zarurligini ta‘kidlagan. Ushbu qadriyatlar nafaqat o‘sha davr madaniy va diniy tizimini, balki zamonaviy axloqiy tushunchalarning rivojlanishiga ham ta‘sir ko‘rsatgan.

Shumer, Bobil va Ossuriya sivilizatsiyalari o‘z diniy va huquqiy tizimlari orqali altruistik tamoyillarni rivojlantirib, ularni jamiyatning axloqiy asosiga aylantirgan. Qadimgi Mesopotamiyadagi qadimgi dinlarda altruizm tushunchasi ko‘p hollarda ma‘budlarning insoniylikni

¹⁹ Сергеев А., диак. Египетская «Книга Мёртвых» // Духовные ласточки. 2020. Т. 4. С. 185–195.

²⁰ Po‘latova D.E. va boshqalar. Sharq falsafasi va madaniyati tarixi. –Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018. 97-bet.

targ'ib qilishdagi roli orqali aks etgan. Mesopotamiya dinida odamlar ilohiy tartibni saqlash uchun yaratildigi va bu tartibni asrash ma'budlarga xizmat qilish va boshqalarga yordam berish orqali amalga oshirilishi kerakligi ta'kidlangan. Ushbu tamoyil "Enlilning adolat qonunlari" va boshqa diniy matnlarda aks etgan bo'lib, unda muhtojlarga yordam berish va jamiyat a'zolarini himoya qilish ilohiy burch sifatida ko'rilgan²¹.

Bobil hukmdori Hammurapi tomonidan miloddan avvalgi XVIII asrda ishlab chiqilgan qonunlar altruizmning ijtimoiy-huquqiy asoslarini mustahkamladi. Ushbu qonunlar zaif va muhtojlarni himoya qilishga qaratilgan edi. Masalan, Hammurapi qonunlarining ayrim moddalari yetim va bevalarning huquqlarini himoya qilish, qarzdorlarni ekspluatatsiya qilishni taqiqlash va kambag'allarga yordam berishni buyurgan. Ushbu yondashuv ijtimoiy tengsizlikni kamaytirish va jamiyat a'zolarining o'zaro yordam tamoyillarini rivojlantirishga xizmat qilgan.

Shumer jamiyatida altruizm diniy majburiyat sifatida ko'rilgan. Shumerliklarning diniy matnlarida ma'budlar uchun qurbonlik qilish va muhtojlarga yordam ko'rsatish ibodatning muhim shakli hisoblangan. "Enki va Inanna" dostonida Enki ma'budi insonlarga suv va oziq-ovqat bilan yordam berganligi tasvirlanadi. Bu, o'z navbatida, boshqalarga yordam berish va mehr-shafqat ko'rsatishni axloqiy me'yor sifatida qabul qilinganini ko'rsatadi.

Ossuriya sivilizatsiyasida altruistik qadriyatlar davlat siyosatining muhim qismi bo'lgan. Ossuriya hukmdorlari tomonidan boshlangan qurilish loyihalarida, jumladan, yo'llar, suv ta'minoti tizimlari va ibodatxonalar qurilishida barcha jamiyat a'zolari manfaatlari hisobga olingan. Diniy matnlarda Ossuriya hukmdorlarining zaiflarni himoya qilishga chaqiruvi va muhtojlarga yordam berishga e'tibori ta'kidlangan²².

Qadimgi Mesopotamiya diniy va ijtimoiy tizimida altruizm jamiyat rivojlanishining asosiy tamoyillaridan biri sifatida rivojlangan. Diniy marosimlar va qonunlar orqali altruistik qadriyatlar avlodlarga o'tib, jamiyatni birlashtiruvchi omil bo'lib xizmat qilgan. Ushbu qadriyatlar bugungi kun axloqiy me'yorlarining rivojlanishiga ham ta'sir ko'rsatgan. Qadimgi Mesopotamiya jamiyatida altruizm diniy e'tiqod va huquqiy tizimning ajralmas qismi bo'lib, u ijtimoiy barqarorlik va

²¹ Abdulazim Norpulatov, Diyorbek Xolmurodov. Tarixni o'rganishda Mesopotamiya madaniyatining o'рни va ahamiyati // Scientific progress, vol. 2, no. 1, 2021, pp. 270-276.

²² Po'latova D.E. va boshqalar. Sharq falsafasi va madaniyati tarixi. –Toshkent: "Fan va texnologiya", 2018. 108-111-betlar.

adolatni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etgan. Bu qadriyatlar nafaqat din orqali, balki qonunlar va amaliy faoliyatlar orqali ham keng yoyilgan.

Sharq xalqlari, jumladan, Markaziy Osiyo, Fors, Arab va Hindiston madaniyatlarida altruistik munosabatning shakllanishi chuqur tarixiy, diniy va madaniy ildizlarga ega. Ushbu tamoyillar ko'pincha diniy qarashlar, odob-axloq kodekslari va jamiyatda ijtimoiy birdamlikni targ'ib qiluvchi qadriyatlardan kelib chiqadi. Masalan, Zardushtiylik ta'limotida altruizmning o'рни va uning amaliy ahamiyati jamiyat va axloqiy hayotning markazida turadi. Zardushtiylik – bu doimo yaxshilikni targ'ib qiluvchi dindir. Zardusht tomonidan asos solingan va yaxshilikni yomonlikka qarshi kurashda markaziy o'rin tutadi. Altruizm tushunchasi bu diniy ta'limotda insonning yaxshilik qilish, boshqalarga yordam berish va yaxshilikni keng tarqatish orqali dunyoni yaxshilash maqsadiga yo'naltirilganligi bilan bog'liqdir. Zardushtiylik ta'limotida altruizmning dastlabki tamoyillari va amaliy qadriyatlari aks etgan.

Zardushtiylikda altruizmning diniy asoslari Ahriman (yomonlik) va Ahura Mazda (yaxshilik) o'rtasidagi kurashda namoyon bo'ladi. Ahura Mazda, yaxshilik va yorug'lik, haqiqat va adolat, hayotning manbai sifatida ko'rsatilgan. Zardushtiylik ta'limotiga ko'ra, insonlar Ahura Mazda'ning yaratgan yaxshilikni amalda ko'rsatishlari lozim. Altruizmning asosi bu yaxshilikka xizmat qilish, boshqalarga yordam berish va ijtimoiy hayotni yaxshilashga qaratilgan harakatlardir. Yaxshi fikrlar, yaxshi so'zlar, yaxshi amallar prinsipiga tayanish altruizmning markaziy tamoyilidir. Bu tamoyil insonni jamiyatda axloqiy va ijtimoiy mas'uliyatni his qilishga undaydi.

“Zardusht yaratgan zardushtiylik ta'limoti bilan bog'liq “Avesto”ning ilk sahifalaridagi eng qadimgi “Gohlar”i (ya'ni alkov qo'shiqlar) bashariyat tomonidan uzoq yillar mobaynida kiraat bilan aytilib kelingan va odamlarida kelajakka umid, yaxshilik, ezgulik, mardlik, qahramonlik, mehnatsevarlik, ijodkorlik, pokizalik, rostg'uylik tuyg'ularini tarbiyalagan”²³.

Zardushtiylikda altruizmning ijtimoiy jihatlari, asosan, jamiyatdagi adolat, tenglik va yordamga asoslangan. Zardushtiylikda alohida e'tibor qaratilgan tushunchalardan biri bu “osha”dir, ya'ni poklik va halollik. Bu tushuncha shuningdek, boshqalarga yordam berish va ijtimoiy mas'uliyatni o'z zimmangizga olishni anglatadi. Zardushtiylikda barcha mavjudotlar o'rtasida hamdardlik, o'zaro hurmat va yaxshilikni

²³ Бобоев Ҳ, Ҳасанос С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. –Тошкент: “Адолат”, 2001. 39-bet.

rivojlantirishga chaqiruvchi elementlar mavjud. Din, shuningdek, farovonlik va yuksak axloqiy qadriyatlarni jamiyatga yoyishni ta'kidlaydi. "Umuman, asotirlarda Osha va Ardvissuralar yaxshilik va yaxshilik himoyachilari ramzi sifatida gavdalanadilar. Har ikki timsol ham ilohiy qudratga ega bo'lishi bilan birga oddiy ayol-onalarga xos xislatlarga ham ega, kimki, bu ularning hayotiy zaminga ega tarzda yaratilgan folklor obrazlariga monandligini ko'rsatadi"²⁴.

Zardushtiylik axloqiy falsafasi o'zida altruistik xatti-harakatlarni rivojlantirishga asoslanadi. Zardushtning asosiy axloqiy prinsiplaridan biri – insonni o'z faoliyatida ijtimoiy yaxshilikka va boshqalarga yordamga yo'naltirishdir. Zardushtiylikda axloqiy ongning rivojlanishi jamiyatdagi yaxshilik va yomonlikni farqlashga yordam beradi. Yaxshilik va yomonlik ibtidolari orqali altruizmni amalga oshirishning falsafiy jihatlari tushuniladi. Yaxshilik qilish va boshqalarga yordam berishdan maqsad jamiyatdagi tartibni va adolatni saqlashdir.

Zardushtiylikda altruizmning ma'naviy o'lchovi ruhiy o'zgarish va tozalanishga bog'liqdir. Altruizm, Zardushtning ta'limotida, nafaqat jamiyatga xizmat qilish, balki o'zining ichki dunyosini poklash va yuksaltirishni anglatadi. Zardushtiylikda odamning ruhiy rivojlanishi uchun altruizmning o'rni juda muhimdir. Yaxshi amallar, axloqiy tozalanish va boshqalarga yordam berish orqali insonlar o'z ma'naviy salohiyatlarini ochadilar. Bu yuksak ma'naviyatga erishishning birinchi qadami sifatida qaraladi. Zardushtiylikdagi altruizm, shuningdek, dunyoni yaxshilashning, hayotning maqsadiga erishishning va olamni nur bilan to'ldirishning muhim yo'li sifatida qaraladi.

Zardushtiylik, o'z navbatida, jamiyatdagi barcha a'zolari o'zaro yordam, adolat va yaxshilikka chaqiradi. Bu ta'limot, shuningdek, jamiyatdagi iqtisodiy va ijtimoiy tenglikni qo'llab-quvvatlaydi. Zardushtiylikda altruizmning amaliy ahamiyati odamlarning bir-birlariga nisbatan mehribonlik va saxovatli bo'lishlariga undaydi. Dinning asosiy qadriyatlaridan biri, to'g'ri va adolatli yashash, jamiyatda tinchlik va barqarorlikni saqlashga yo'naltirilgan. Altruizmning ijtimoiy amaliyoti Zardushtiylikni tarixan yuksak axloqiy va ma'naviy tizim sifatida shakllantirgan.

Zardushtiylik ta'limotida altruizmning diniy, axloqiy va ijtimoiy jihatlari bir-biri bilan chambarchas bog'langan. Altruizm – bu Zardushtiylikning markaziy tamoyillaridan biri bo'lib, u jamiyatdagi yaxshilikni targ'ib qilish, boshqalarga yordam berish va ijtimoiy

²⁴ Ҳамиджон Ҳомидий "Авесто"дан "Шоҳнома"га. –Тошкент: "Шарк", 2007. 50-бет

adolatni saqlashga yo'naltirilgan. Zardushtiylikda altruizmni amalga oshirish, nafaqat jamiyatni yaxshilash, balki insonning ma'naviy rivojlanishini ta'minlashni ham anglatadi. Altruizm insonning ezgu fikrlari mevasidir. "Yaxshi fikr deganda ilohiy qonun ruhidagi – yaqin kishisiga mehribon bo'lish, muhtojlarga ko'maklashish va yovuzlikka qarshi kurashishga doimo tayyor turish, kishilarning baxt-saodati uchun harakat qilish, ahillik va do'stlik, totuvlikda yashashga intilish ruhidagi niyatlar va fikrlar musaffoligi tushunilgan. Inson xayolan boshqalarga hasad qilmasligi lozim. Yaxshi niyatli kishi darg'azab bo'lmaydi va jaholatga berilmaydi. Chunki bunday holatda inson yaxshi niyatini yo'qotadi, burch va adolatni unutadi va nojo'ya harakatlar qiladi"²⁵.

Hind falsafasida altruizm insoniyat axloqiy rivojlanishining muhim qismi sifatida e'tirof etilgan. Ushbu tushuncha qadimgi Hindiston diniy va falsafiy tizimlarining asosiy tamoyillarida o'z aksini topgan. Hind xalqiga tegishli barcha ta'limotlar, jumladan Veda matnlari, Upanishadlar, Buddaviylik va Jainizm kabi yo'nalishlarda chuqur yoritilgan. Vedalar Hind madaniyatining eng qadimiy yozma manbalaridan biri sifatida altruistik tushunchalarni yajna (qurbonlik) amaliyoti orqali ifoda etadi. Bu marosimlar shaxsiy manfaatlardan voz kechib, jamiyat manfaati yo'lida fidoyilikni targ'ib qilgan. Vedalardagi fikrlarga ko'ra, insonning oliy maqsadi boshqalarga foyda keltiruvchi ishlar orqali ruhiy va moddiy farovonlikka erishishdir.

Upanishadlar altruizmni yanada falsafiy chuqurroq talqin qilgan. Bu matnlarda insonning ichki olamini boshqalarning ehtiyojlari va azoblarini yengillashtirish orqali poklash g'oyasi ilgari surilgan. Ruhiy barkamollik faqatgina altruistik amaliyotlar orqali mumkin bo'lishi ta'kidlanadi. Bu esa Hind falsafasining boshqa oqimlarida ham keng aks etgan.

Buddaviylikda altruizm karuna (rahm-shafqat) va metta (mehr-muhabbat) tamoyillari orqali ko'rinadi. Gautama Budda ta'limoti boshqalarning azob-uqubatlarini yengillashtirishni insonning oliy maqsadi deb belgilaydi. Buddaviylik ta'limotiga ko'ra, insonning ruhiy yuksalishi va hayotiy maqsadi jamiyatga xizmat qilish va boshqalarga mehr ko'rsatishdan iboratdir. Karuna tamoyili insonlarni o'z manfaatlaridan kechib, jamiyat uchun fidokorona harakat qilishga undaydi. Bu tamoyil Buddaviylikda shaxsiy baxtni jamiyatdagi totuvlik va hamkorlik orqali ta'minlash bilan bog'lanadi.

²⁵ Бобоев Х, Ҳасанос С. "Авесто" – маънавиятимиз сарчашмаси. –Тошкент: "Адолат", 2001. 54-bet.

Jaynizm altruizmini ahimsa (zo‘ravonlik qilmaslik) tamoyili orqali ifoda etadi. Ushbu tamoyil nafaqat boshqa insonlarga, balki barcha jonli mavjudotlarga zarar yetkazmaslikni targ‘ib qiladi. Jaynizm falsafasida zo‘ravonlikdan voz kechish insonning boshqalarga nisbatan hurmatini va ruhiy barkamolligini ta‘minlashning zarur sharti sifatida qaraladi. Bu tamoyil faqat zarar yetkazmaslik bilan cheklanmasdan, boshqalarning manfaatlarini himoya qilishni ham o‘z ichiga oladi. Ahimsa tamoyili Jainizmni Hindistonning boshqa diniy oqimlaridan ajratib turuvchi asosiy axloqiy tamoyil hisoblanadi. Hind falsafasining har bir tizimi altruizmini shaxs va jamiyatning rivoji uchun zaruriy omil sifatida ko‘rib, uni axloqiy tamoyillar va ruhiy yuksalish vositasi sifatida talqin qilgan. Ushbu tamoyillar Hind jamiyatining axloqiy tizimini shakllantirishda va uning barqaror rivojlanishida muhim rol o‘ynagan²⁶.

O‘rta asrlar sharqda Islom dinining keng yoyilishi ijtimoiy hayotda altruistik munosabatlarni kuchaytirdi. Ushbu davrda altruistik qalb egalarini “Javonmardlar” deb ataganlar. Darhaqiqat “Islom dini mohiyatida musulmonlar ma‘naviy kamoloti va sog‘lom-farovon kelajagi haqida qayg‘urish asosiy masalalaridan hisoblanadi. Ayniqsa buni islom tasavvuf ta‘limotida ham yaqqol sezamiz. Tasavvuf tarixida turli-tuman tariqatlar bo‘lsada inson ma‘naviy-axloqiy tarbiyasi, illatlardan xalos bo‘lish hamda amoralistik harakatlardan tiyilish masalasi hech qachon tariqat ahli diqqat-e‘tiboridan chetda qolgan emas. Xususan inson mohiyatidagi ichki dialektik ziddiyat, vijdon (komillik) va nafs o‘rtasidagi kurash tasavvuf ahli diqqat markazida bo‘lgan”²⁷. Insonlarni komillikka yetaklaydigan javonmardlik nafaqat shaxsiy poklik va ijtimoiy mas‘uliyatni targ‘ib qiladi, balki jamiyat taraqqiyotining ichki ruhiy asoslarini ham belgilab beradi. Javonmardlik insonning jamiyat oldidagi axloqiy mas‘uliyatini teran anglash va uni amaliy hayotda ro‘yobga chiqarishga qaratilgan g‘oyaviy-falsafiy tizimdir.

Javonmardlikning tub mohiyati – umrni boshqalar manfaati uchun bag‘ishlash, ezgulik yo‘lidan qaytmaslik, do‘st-birodarning sha‘ni, ustoz va ota-onaning hurmatini muqaddas bilish, jamiyatdagi zaif va yordamga muhtoj qatlamlarni moddiy-ma‘naviy qo‘llab-quvvatlashda namuna bo‘lishdir. Bu qadriyat faqat xayr-sahovat emas, balki chuqur

²⁶ Низомиддинов Н.Ф. Қадимги Ҳиндистон тарии, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: “Фан ва технология”, 2014. Б-460.

²⁷ Toshpulatov O.N. Globallashuv jarayonida amoralizm va immoralizm fenomenlari: Ijtimoiy-falsafiy tahlil: Fals. fan. bo‘y. fals. dok. (PhD)... diss. –Samarqand. SamDU, 2024. -44 б.

eksistensial pozitsiya bo'lib, unda inson o'z "men"i bilan emas, balki "biz" timsolida yashaydi.

Islom falsafasi va so'fiylikda bu g'oya futuvvat deb yuritiladi. Futuvvat – bu insonning o'z nafsini tiyish, o'zini emas, boshqalarni ustun ko'rish, o'z manfaatini emas, umuminsoniy qadriyatlarni markazga qo'yishidir. Ibn Arabi, Al-G'azoliy, Najmiddin Kubro singari mutafakkirlar futuvvatni ruhiy komillik maktabi deb ataydilar. Bu maktabda ilm, saxovat, sabr, halollik, xizmat, fidokorlik asosiy poydevor sifatida qoraladi.

Islom dini ta'limotiga ko'ra nafs insonni haqqa yetuvchi yo'ldan adashtiradi. Jamiyatga nisbatan nafratini oshirib, natijasida ijtimoiy begonalashishga olib keladi. Buning hammasi kuchli gedonistik xohish-istaklar oqibatida ro'y beradi. Masalan Qur'oni Karimda yozilganki, "yo'q, zolim kimsalar biror bilim (hujjat)siz havoyi nafslariga ergashdilar. Bas, Alloh yo'ldan ozdirgan kimsani kim hidoyat qila olur?! Ular uchun (oxiratda) yordam beruvchilar ham bo'lmas!"²⁸. "Ey, Dovud! Darhaqiqat Biz seni yerda xalifa qildik. Bas, sen (nafsu) havoga ergashib ketmagin! Aks holda, u seni Allohning yo'ldan ozdirur. Albatta, Alloh yo'ldan ozadigan kimsalar uchun hisob kunini unutib qo'yganlari sababli qattiq azob bordir"²⁹. Yani mol-dunyo to'plash, nafsni qondirish uchun turli nopok yo'llardan yurish, hirs va fisqu-fasodga berilish qattiq qoralanadi. Odam avlodlarini turli ko'ngilsiz falokatlardan asrashning asosiy yo'li bu nafsni jilovlash, uni o'ldirib qanoat bilan halol yashash, birovni haqqiga xiyonat qilmaslik, korrupsiyaga botmaslik, manfaat uchun yolg'on gapirmaslikdan iborat. Nafs insonni ruhiy tanazzulga chorlaydi. Nafsga berilgan kimsa jonli tabiatga, atrofidagi yaqinlariga, oxir-oqibat o'zini xarob qiladi. "Siz o'zingizni ertayu kech Parvardigorlari "yuzi"ni istab, Unga iltijo qiladigan zotlar bilan birga tuting! Dunyo hayoti ziynati uchun ulardan ko'zlaringiz chetlab o'tmasin! Va qalbini Biz zikrimizdan g'ofil qilib qo'ygan, havoyi nafsiga ergashgan va qilar ishi isrofgarchilik bo'lgan kimsalarga itoat etmang!"³⁰.

Har bir musulmon Xudo yo'lida nafsdan voz kechishi, gedonistik lazatlarni tark etishi lozim, shundagina turli amoralistik harakatlarni sodir qilmaydi. Tasavvufda nafsni ba'zida daydi itga, ba'zida inson kiyimi etagiga yopishgan ifloslik, yoki to'yimas ajdarho, yoinki firib-

²⁸ Алоуддин Мансур "Қурони Карим" маъноларининг таржима ва тафсири. -Тошкент: 2007. -Б. 271.

²⁹ Алоуддин Мансур "Қурони Карим" маъноларининг таржима ва тафсири. -Тошкент: 2007. -Б. 308.

³⁰ Алоуддин Мансур "Қурони Карим" маъноларининг таржима ва тафсири. -Тошкент: 2007. -Б. 190.

nayrang timsoli Dajjolga qiyoslaydilar. Inson bu hayotda hayvoniy hirslarini va nafsini o'ldiribgina kamolotga yetishishi mumkin. Nafs insonni turli g'ayriaxloqiy va g'ayriijtimoiy xatti-harakatlarni qilishga majbur qiladi ham ko'ngilsiz holatlarga tushirib, baxtsizliklarni keltirib chiqaradi.

Qalb kasalliklari nafsga bo'ysunishga, haqiqat va adolatdan yiroqlashishga imkoniyat yaratadi. Allohning aytganini emas, balki shaytonning izmida bo'lish, ko'ngliga kelganini qilish esa, insonning o'z nafsiga qul bo'lishiga olib keladi. Qur'on har bir bandasini nafsga bo'ysunmaslikka chaqirar ekan, Allohning buyurgan amallarini bajarish va itoat etishga chorlaydi, shahvatning quliga aylanganlarni qoralaydi: "Xabar bering-chi, kim havoyi nafsini iloh qilib olgan bo'lsa, Siz uning ustida vakil-qo'riqchi bo'lasizmi? Yoki Siz ularning ko'plarini (haq so'zni) tinglay oladilar yoki anglaydilar deb o'ylaysizmi?! (Unday emas. Zero,) ular hech narsa emaslar. Magar chorva hayvonlari kabidirlar. Yo'q, ular yanada yo'ldan ozgan kimsalardir!"³¹.

Insonlarning turli tashqi muhit muloqotlariga tayanishi ularda noto'g'ri tasavvurlar hosil qilish borobarida qalbidagi nafsini kirlantiradi. Uni doim poklab, tarbiyalab turish lozim. Ruhiy tarbiya ulamolari ta'rifiga ko'ra, nafsni turli dardlardan poklash, yuqori maqomlarga erishtirish, oliy sifatlar ila ziynatlash nafsni poklash (riyozatun nafs) deyiladi.

Tarixiy manbalarda, xususan, Markaziy Osiyo shaharlari – Buxoro, Samarqand, Hirot, Nishopur, Marv va boshqa yirik madaniyat o'choqlarida javonmardlar jamiyat ichida alohida ijtimoiy qatlam sifatida faoliyat yuritganlar. Ular faqat jismonan emas, balki **ma'naviy kamolotga** intilganlar. Har bir javonmard o'z ustozidan axloqiy saboqlar olgan, jismoniy mehnatda chiniqqan, ilm va hikmatni o'z hayot mezoniga aylantirgan.

Arab sayyohi Ibn Battuta o'z "Sayohatnoma"sida bu haqda alohida to'xtalib, "Men dunyoni kezib, bunday odamlar (ya'ni javonmardlar)dan ko'ra ezgu niyatli va ezgu xulqli kishilarni ko'rmadim. Sheroz va Isfahon aholisi garchi o'zlarini javonmardlarga o'xshatsalar-da, ammo ular (ya'ni Xorazm va Movarounnahr javonmardlari) g'arib-musofirlarni siylash va mehmondorchilikda ulardan baland turadilar. Ularni Iroqda shotir, Xurosonda sarbador, Mag'rib (Andalusiya)da sukra ("sukra" - mast demak) deydilar. Ularga tobe joylarda adolat rasmi shunday rivojlanganki, ularning lashkargohdari, uylari ostonasida oltin va

³¹ Алоуддин Мансур "Қурони Карим" маъноларининг таржима ва тафсири. -Тошкент: 2007. –Б. 318-319.

kumush tangalar yerga sochilib yotadi va egasi topilmaguncha hech kim bu pullarga tegmaydi”³². Tarixchi aynan Xorazm va Movarounnahr javonmardlarini oliyjanoblik, saxiylik, mehmondo‘stlik va pokdillikda yuksak baholaydi. Ularning axloqiy kamolotda ham yetukligini ta’kidlaydi. Ular uchun dunyo boyligi yoki shaxsiy manfaat emas, balki insoniylik g‘oyalari ustuvor bo‘lgan. Oltin va kumushni ulug‘lamaganlar, balki uni jamiyatdagi ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi vosita sifatida baholaganlar.

Javonmardlik – bu individning ichki axloqiy muvozanatiga erishish vositasi. O‘zlikni anglab, boshqalarga xizmat qilish orqali ruhiy ozodlikka yetishish yondashuvidir. Bu qadriyat zamonaviy davrda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotgani yo‘q. Aksincha, bugungi individualizm, utilitarizm va iste’molchilik madaniyati fonida javonmardlik – insoniylikning falsafiy-alternativ shakli sifatida muhimlik kasb etmoqda.

XXI asrga kelib iqtisodiy manfaatdorlik kayfiyati, pulni orqasidan quvish kuchaydi. Insoniyatning yaxshi yashashga intilishi, qulay shart-sharoitlarni yaratishga harakati ham javonmardlik tuyg‘ularini yo‘qqa chiqarmoqda. Bu hodisa dunyoning rivojlangan davlatlarida yaqqol ko‘zga tashlanadi. Moddiy farovonlikni yuksaltirishga behad intilish insoniyatni qalb ko‘zini ko‘r qilib, xudbinlashishiga ham olib kelmoqda. “(Yana boshqa) sabablari - ularning ustama (foiz) olishlari va odamlarning mol-mulklarini nohaq yeganlaridir. Ulardan kofirlariga alamli azobni tayyorlab qo‘yganmiz”³³, – deb yozilgan Qur’oni Karimda.

Shuning uchun ham hozirda nafsning cheksiz ehtiyojlari tufayli razolatga botayotgan jamiyatlarni qanday poklash mumkin, degan savol ustuvor bo‘lib kelmoqda. Rumiya esa, bu savolga o‘z vaqtida butun asrlarga yetadigan javob berib, insoniyatga katta tuhfa inom etgan edi. Mavlono ta’kidlashicha, “...inson nafsida shunday bir narsa borki, hayvonlarda yo‘qdir, deyishadi. Ammo bu – inson ulardan yomon degani emas. Balki shundaydir: Insondagi yomon fe’li-ho‘y, nafs va baxtsizlik mavjud bo‘lgan yashirin javhardadir. Faqat fe’llar, baxtsizliklar va yomonliklar javharlarning pardalariga aylangan. Javhar qancha go‘zal va buyuk bo‘lsa, parda ham shunga yarashadir”³⁴. Bu javhar esa o‘z navbatida insonning nafs qulligidan qutilishida, insonlarning bir-biriga ta’masiz, samimiy mehr-oqibat ko‘rsatishida

³² Комилов Н. Тасаввуф. –Тошкент: “Мовароуннахр”, 2009. 106-бет.

³³ Алоуддин Мансур “Қурони Карим” маъноларининг таржима ва тафсири. –Тошкент: 2007. –Б. 65.

³⁴ Ж.Румий. Ичиндаги ичиндадур. Улуғбек Хамдам таржимаси. Т. Янги аср авлоди. 2003. Б-197.

namoyon bo'ladi. Agar shunga erishilsa, insonni barcha illatlari barham topadi. J.Rumiy dinu-iymondan uzoqlashgan, tuban axloqli insonlarning topajak oqibatini tasvirlar ekan, u oyat va hadislarda aytilgan fikrlardan foydalanib, ularni telba itga, yirtqich qoplonga qiyoslaydi, goh nafs itining qo'liga tushgan maxluqqa taqqoslaydi.

Islom falsafasida shakllangan javonmardlik fenomeni Sharq axloqiy tafakkurining bebaho boyliklaridan biridir. U insonni yuksak ma'naviy tamoyillarga tayanib yashaydigan shaxs sifatida talqin etadi. Javonmardlik o'z davrida tarixiy-iqtisodiy sharoitda jamiyat taraqqiyotiga xizmat qilgan mafkuraviy-axloqiy harakat sifatida namoyon bo'lgan. Mazkur harakat oddiy fuqarolik tashabbusi doirasida shakllanib, ma'naviy yetuklik va halollik kabi qadriyatlar bilan uyg'unlashgan. Bu qadriyatlar musulmon Sharqida, ayniqsa, Movarounnahr va Xuroson hududlarida IX-XIV asrlarda keng tarqalgan.

Javonmardlik tushunchasi mazmunan "mardlik", "saxovat", "fidoiylilik" va "birlikda yashash madaniyati" kabi tushunchalarni o'zida mujassam etgan. "Zero, jo'mardlik mohiyatan "oddiy odamlilik qobig'idan chiqa bilish", ilohiylik sifatlariga ega bo'lib boorish demakdir, bu esa hammaga ham nasib etavermaydi"³⁵. Javonmardlar safi, asosan, hunarmandlar, sipohiylar, sahnaviy san'at vakillari, dorbozlar va boshqa xalq orasidagi kasb egalari tomonidan shakllantirilgan. Ular doimo jamoaviy qadriyatlarni ustuvor deb bilganlar. Har bir javonmard o'z piriga bay'at berardi. Shu bilan birga axloqiy va ruxiy poklikka intilishni, ustoz va birodarlar sha'nini himoya qilishni sharaf deb bilganlar. Bu orqali futuvvat axloqiy meyorlardan tashqari, ijtimoiy ishonchni shakllantirishga xizmat qilgan.

Falsafiy jihatdan javonmardlik inson va jamiyat o'rtasidagi o'zaro munosabatlarda o'zligini yo'qotmagan holda "boshqalar uchun yashash" tamoyilining amaliy ko'rinishidir. U ijtimoiy atomizm va individualizm g'oyalaridan tubdan farq qiladi. Bu borada keying paragraflarda alohida to'xtalib o'tamiz. Javonmardlik ayni paytda insonni g'ayriaxloqiy iste'molchilikdan saqlaydi. Shuning uchun ham bu harakat vakillari orasida saxovat va mehmondo'stlik eng oliy qadriyat sifatida talqin qilingan.

Sharq tarixiy-falsafiy tafakkurida javonmardlik insoniy fazilatlarning markaziy tushunchasi sifatida qaralgan. Bu harakat doirasida tarbiyalangan yigitlar "farzand" deb, ularni tarbiyalagan ustozlar "ota" deb atalgan. Bu nafaqat axloqiy munosabat, balki ijtimoiy

³⁵ Sherov A. Axloqshunoslik. -Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2010. 279-bet.

strukturaviy birlikning ham ko‘rinishidir. Har bir birodar o‘z jamoadoshini hayotining bir qismi deb bilgan. Bunday axloqiy birlik esa jamiyatning asosiy barqarorlik omillaridan biriga aylangan.

Ijtimoiy-falsafiy kontekstdan kelib chiqilsa, javonmardlik nafaqat axloqiy tizim, balki muqobil ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar shaklida ham qaralishi mumkin. U o‘z davrida saxovat asosida taqsimlangan boylik va ijtimoiy tenglik tamoyillarini targ‘ib qilgan. Masalan, Ibn Batutaning guvohlik berishicha, “xonaqohlarda musofirlar va darveshlar xohlaganlaricha, necha kun bo‘lsa, shuncha yashaganlar, ularga tekin oziq-ovqat va kiyim-kechak berilgan. Agar musofir safarni davom ettirsa, u ot-ulov, zarur asbob-anjom va yo‘l xarji bo‘ladigan mablag‘ bilan ta‘minlanib xursand qilib jo‘natilgan. Odob shunday ediki, xonaqohga qadam qo‘ygan kishidan uch kungacha, sen qayerdan kelding, kimsan deb surishtirilmasdi. Mehmon uch kun lutfu marhamat ko‘rib, yaxshilab hordiq chiqarar, hammomga tushib yuvinar va shundan so‘ng xonaqoh shayxi uni qabul qilib, suhbatlashardi”³⁶. Yani javonmardlar boshqargan karvonsaroylar mehmonlar uchun hamisha ochiq bo‘lgan. Ular xohlaganlaricha tekin yashab, oziq-ovqat va kiyim-kechak bilan ta‘minishlari mumkin bo‘lgan.

Javonmardlar faoliyati o‘sha davrdagi rasmiy siyosiy tuzumdan mustaqil bo‘lgan. Ammo unga muqobil axloqiy hukmronlik shakli sifatida qaralgan. Masalan, ayrim hududlarda hatto sultonlar o‘z hokimiyatini vaqtincha javonmardlar sarkardasiga topshirgani tarixiy manbalarda qayd etiladi. Bu esa javonmardlik harakatining nafaqat axloqiy, balki boshqaruv salohiyatiga ega ijtimoiy institut darajasiga ko‘tarilganini ko‘rsatadi.

Xulosa qilib aytganda, javonmardlik harakati Sharq falsafiy tafakkurida o‘ziga xos altruistik tizim sifatida vujudga kelgan. U bugungi kunda ham insoniylik, ijtimoiy birdamlik va axloqiy barqarorlik kabi muhim qadriyatlar bilan yangicha talqin etilishi mumkin. Javonmardlik – bu nafaqat tarixiy fenomen, balki zamonaviy fuqarolik jamiyati barpo etishda ilhom manbai bo‘lishi mumkin bo‘lgan axloqiy-falsafiy merosdir.

³⁶ Комилов Н. Тасаввуф. –Тошкент: “Мовароуннахр”, 2009. 106-бет.

1.3. G'arb falsafasidagi altruizm: tamoyillar, rivojlanish va ijtimoiy ta'sirlar

G'arb falsafiy an'analarda altruizm tushunchasi uzoq tarixiy ildizlarga ega. Mazkur konsept antik davrdan tortib zamonaviy axloqiy nazariyalarigacha turlicha talqin qilinib kelgan. G'arbda altruizmning mohiyati va genezisini falsafiy nuqtai nazardan tushunish, inson tabiatining ijtimoiylik bilan qanday bog'liqligini ochib beradi. G'arb faylasuflaridan Aflotun inson axloqiy taraqqiyoti va siyosiy tuzumning mukammalligini o'zaro bog'liq holda talqin etadi. Bu nuqtai nazardan qaralganda, altruizm - boshqalarning manfaatlarini shaxsiy ehtiyojlardan ustun qo'yish tamoyilidir. Bu Aflotunning axloqiy va siyosiy nazariyalarida markaziy o'rin tutadi. Aflotun altruizmni shunchaki ijtimoiy fazilat emas, balki insonning ma'naviy kamolotga erishishida zarur bo'lgan axloqiy mezon deb hisoblaydi³⁷.

Aflotunning "Davlat"³⁸ asarida ideal jamiyat modeli taqdim etiladi. Bu modelda jamiyat uch tabaqaga ajraladi: faylasuf-hukmdorlar, soqchilar, va ishchilar. Har bir tabaqaning jamiyatda o'ziga xos vazifasi bor. Biroq aynan faylasuf-hukmdorlar jamiyatni umumiy ezgulik asosida boshqarishlari shart. Aflotun nazarida, hukmdorning asosiy burchi - shaxsiy manfaatni emas, balki butun jamiyatning farovonligini ko'zlashdir. Bu qarash, mohiyatan, davlat boshqaruvi axloqiy asosga ega bo'lishi kerak degan tamoyilga tayanadi. Aflotun faylasuf-hukmdorlarning xususiy mulkka ega bo'lmasligini talab qilgan. Bu esa ularning o'z manfaatlariga xizmat qilishini cheklaydi. Natijada altruistik boshqaruv modelini qaror toptirishga xizmat qiladi.

Aflotunning ruh haqidagi uchtarkib nazariyasi altruistik harakatlar bilan bevosita bog'liqdir. Unga ko'ra, ruh uch qismdan - aql (logos), iroda (thymos) va istak (epithymia)dan iborat. Axloqiy uyg'unlik aqlning ustunligi orqali yuzaga keladi. Aqlning vazifasi nafaqat istaklarni nazorat qilish, balki boshqa odamlarning manfaatlarini tushunish, empatiya va hamdardlik asosida qaror qabul qilishdir. Shunday qilib, altruizm - ruhiy uyg'unlik va adolatning tashqi ifodasidir.

Aflotun sofistlardan farqli ravishda axloqiy nisbiylikni rad etadi. Sofistlar kuch, foyda va shaxsiy manfaatni axloqiy me'yor deb bilgan bo'lsa, Aflotun altruistik qadriyatlarni obyektiv va universal axloqiy

³⁷ Platoon. Politeia. [vert. uit het Grieks door de School voor Filosofie]. - Amsterdam : De Driehoek. 2003. P-576

³⁸ Платон. Государство 562 с// Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий. М., 1999.

tamoyillar deb qaraydi³⁹. Bu yondashuv Aflotun falsafasida axloqiy ideallarning nisbiy emas, balki muayyan ma'naviy haqiqatga asoslanganligini ko'rsatadi. Adolat, o'z navbatida, altruizmga tayanadi, chunki adolat har bir tabaqaning o'z joyida, o'z manfaatlaridan voz kechib, umumiy tartibga xizmat qilishini anglatadi.

Aristotelning altruizm haqidagi qarashlari Aflotunnikiga yaqin bo'lsa-da, u ko'proq amaliy axloq va siyosiy hayotga e'tibor qaratadi. Aristotel uchun o'zaro do'stlik va yordam ko'rsatish jamiyat barqarorligi uchun zarur bo'lgan ijtimoiy tamoyillardir⁴⁰. Aflotun esa bu qarashni ideallashtirgan siyosiy va axloqiy tuzumning ajralmas qismi sifatida ko'radi.

Aflotun altruizmni nafaqat siyosiy adolat, balki insoniy baxt mezoni sifatida ham ko'rsatadi. Altruistik xatti-harakatlar orqali inson o'zligini anglaydi, jamiyatning ajralmas qismi sifatida o'z ma'nosini topadi. Bu esa Aflotun etikasi doirasida eudaimoniya - ya'ni ruhning oliy farovonligi va baxtga erishish tushunchasini mustahkamlaydi. Shu bilan birga Aflotunning "Qonunlar"⁴¹ asarida esa altruizmga asoslangan axloqiy qonunlar jamiyatni uyg'unlashtirish vositasi sifatida talqin etiladi. Qonunlar shunchaki majburiyat emas, balki shaxslarni ichki ezgulikka - altruistik ongga yo'naltiruvchi me'yorlardir. Bu yondashuv orqali Aflotun axloqiy ijtimoiylashuv va fuqarolik burchini uyg'unlashtiradi.

Aflotun falsafasida altruizm bu shunchaki xayrixohlik emas, balki axloqiy ideal, adolatli siyosiy tuzum va ruhiy uyg'unlikning asosiy negizidir. Uning qarashlari nafaqat tarixiy falsafa doirasida, balki bugungi zamonaviy jamiyat muammolarini tushunishda ham metodologik asos bo'lib xizmat qilishi mumkin. Altruizm orqali inson shaxsiy kamolotga, jamiyat esa uyg'un taraqqiyotga erishadi.

Aristotel (mil. avv. 384–322) - G'arb falsafasining eng nufuzli vakillaridan biri sifatida, insonning axloqiy va siyosiy hayotini eudaimonistik yondashuv asosida tahlil qilgan. U altruistik xatti-harakatlarni inson farovonligining muhim elementi sifatida qaraydi. Bu masalani ko'plab asarlarida, ayniqsa "Nikomax axloqi"⁴²da chuqur tahlil qiladi. Aristotel falsafasida altruizm mutlaq fidoyilik emas, balki fazilat (aretē) asosida ongli va ixtiyoriy ravishda boshqalarning farovonligiga xizmat qilishdir.

³⁹ Kerferd G.B. "The Sophistic Movement" // Journal of the History of Philosophy 1983. 21 (2):282.

⁴⁰ Broad S. Ethics with Aristotle. New York : Oxford University Press, 1991.

⁴¹ Платон. Политик. Законы. Послезаконие. Письма. Сочинения платоновской школы. М., 1999

⁴² Аристотель. Никомахова этика -Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. — 222 с.

Aristotel etikasi eudaimonia (soʻzma-soʻz: “yaxshi ruh holati”, amalda — “farovon hayot” yoki “baxt”) tushunchasiga asoslanadi. Unga koʻra, inson tabiatan yaʼni ijtimoiy mavjudotdir va uning baxti yolgʻiz oʻz manfaatlariga emas, balki jamoa bilan uygʻunlikdagi faoliyatga bogʻliq. Ushbu tushuncha axloqiy kamolot va ratsional faoliyat orqali erishiladigan ichki holatni nazarda tutadi. Eudaimonizm utilitarizm singari natijaviy axloqiy yondashuvlardan farqli ravishda, harakatlarning ichki sifatiga va shaxsiy fazilatlariga urgʻu beradi. Bu modelda baxt - tashqi neʼmat emas, balki axloqiy hayot tarzining natijasidir. Eudaimonia - bu shunchaki hissiy quvonch emas, balki inson salohiyatining toʻla roʻyobga chiqishidir. Bu esa, Aristotelga koʻra, fazilatli faoliyat va ijtimoiy oʻzaro aloqalarda altruistik munosabatlar orqali amalga oshadi.

Aristotel eudaimoniyani *energeia* - faoliyat orqali roʻyobga chiqadigan ichki salohiyat sifatida talqin qiladi. Bu faoliyatning asosiy mezon - *aretē* (fazilat). Fazilatli hayot nafaqat individual baxt, balki jamiyatga manfaat keltiruvchi xatti-harakatlarning asosidir. Shu bois eudaimonizm shaxsiy manfaatparastlik bilan emas, teleologik axloqiy tartib, yaʼni harakatlarning maqsadga yoʻnaltirilganligi bilan belgilanadi.

Bu yondashuvda altruistik harakatlar inson fazilatlarining tabiiy ifodasidir. Inson oʻz mohiyatiga muvofiq yashar ekan, u oʻz-oʻzidan boshqalarga mehr koʻrsatadi, yordam beradi, ijtimoiy yaxshilikka intiladi. Aristotelning fikricha, chinakam doʻstlik - bu foyda yoki zavq uchun emas, balki axloqiy kamolot asosida yuzaga kelgan aloqadir. Bunday doʻstlik altruistik xatti-harakatlarning eudaimonistik asosini ochib beradi.

Aristotel “Nikomax axloqi”da *philia* (doʻstlik) tushunchasini keng tahlil qiladi va altruizmning eng sof shakli sifatida fazilatga asoslangan doʻstlikni koʻrsatadi. U doʻstlikning uch shaklini ajratadi:

Manfaat uchun doʻstlik (instrumental);

Lazzat uchun doʻstlik (gedonistik);

Fazilatga asoslangan doʻstlik - bu eng mukammal shakli boʻlib, u faqatgina fazilatli insonlar oʻrtasida yuzaga keladi⁴³.

Fazilatli doʻstlikda altruizm mutlaq qadriyatga aylanadi, chunki bunda inson oʻz doʻstining baxti va eudaimoniyasini oʻz baxti bilan birdek qadrlaydi. Shunday doʻstlik - bu oʻzaro axloqiy sadoqat va fidoyilik asosidagi munosabatdir. Aristotelga koʻra, bunday doʻstlik ijtimoiy uygʻunlik va siyosiy barqarorlikning asosidir.

⁴³ Аристотель. Никомахова этика -Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. — 222 с.

Zamonaviy axloqiy falsafada ham eudaimonistik elementlar mavjud. Masalan, neo-Aristotelchilar eudaimonia konsepsiyasini zamonaviy axloqiy me'yorlar bilan uyg'unlashtirishga urinishgan. Ularning fikricha, altruizm shunchaki ijtimoiy vazifa emas, balki insonning ontologik to'liqligi ifodasidir. Shunga qaramay, ba'zi tanqidchilar eudaimonizmda altruizm ikkilamchi, vositaviy o'rinda qolishini ta'kidlaydilar⁴⁴. Ya'ni, boshqalarga yordam berish o'z baxtimizni oshirish vositasi sifatida ko'riladi. Bu esa altruizmning xudbinlikdan ajralgan sof shaklini inkor etadi. Biroq, bu tanqid eudaimoniyaning holistik axloqiy ontologiya sifatidagi mohiyatini to'liq inkor eta olmaydi. Chunki eudaimonistik etikada shaxsiy va ijtimoiy farovonlik bir-biriga ziddiyatli emas, balki integrativdir.

Eudaimonizm axloqiy fazilatlar orqali baxtga erishishni markaziy tamoyil sifatida belgilab, altruizmni insoniy taraqqiyot va jamiyatga xizmat qilish bilan uzviy bog'laydi. U altruizmni tashqi majburiyat emas, balki ichki axloqiy rivojlanishning tabiiy natijasi sifatida talqin qiladi. Bu yondashuv altruistik faoliyatlarni shaxsiy va ijtimoiy kamolotning integrativ holati sifatida tushunishga imkon beradi. Shu jihatdan, eudaimonistik etik kontsepsiya zamonaviy etik va ijtimoiy-siyosiy muhokamalarda dolzarbligini saqlab qolmoqda. Aristotelning siyosiy-axloqiy kontsepsiyalarida adolat altruizmning institutsional shakliga aylanadi. U adolatni ikki asosiy turga ajratadi:

Taqsimlovchi adolat (*distributive justice*) — bu ijtimoiy resurslarning fazilat yoki hissaga qarab adolatli taqsimlanishini anglatadi.

To'g'rilovchi adolat (*corrective/commutative justice*) — bu shaxslar o'rtasidagi tenglikni tiklovchi adolat shaklidir.

Taqsimlovchi adolat Aristotel uchun ijtimoiy tizimlarning altruistik asosda ishlashini bildiradi. Bu g'oya zamonaviy taqsimlovchi etik (*distributive ethics*) nazariyalariga asos bo'lib xizmat qilgan⁴⁵. Aristotel nazarida, jamiyatni tashkil etuvchi qonunlar va siyosiy qarorlar umumiy farovonlikni ko'zlashi zarur - bu esa altruizmni davlat siyosatining mohiyatiga aylantiradi.

Aristotelning "Siyosat" asarida altruizm siyosiy ongning tarkibiy qismi sifatida namoyon bo'ladi. Uning fikricha, haqiqiy davlatning maqsadi umumiy farovonlikdir. Bu esa shaxsiy manfaatlardan ustun

⁴⁴ Nussbaum M. C.: *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics*. -Princeton: Princeton University Press, 1994. Volume 45 Issue 2.

⁴⁵ Miller D. *Political philosophy a very short introduction*. -New York: Oxford University Press, 1995. P-157.

bo'lgan siyosiy ongni talab etadi. Aristotel siyosatchilarni o'z manfaatlaridan ko'ra, fuqarolar ehtiyojlarini ko'zlovchi rahbar sifatida tasvirlaydi⁴⁶.

Shuningdek, Aristotel fuqarolik faolligini ijtimoiy altruizmning siyosiy shakli sifatida demokratik jamiyat barqarorligining kafolati deb biladi. Bu yondashuv zamonaviy fuqarolik jamiyatlari, volontyorlik harakati va ijtimoiy mas'uliyat konsepsiyalariga falsafiy asos yaratadi. Aflotun altruizmini ideal jamiyat modelida faylasuf-hukmdorlar misolida ko'rsatgan bo'lsa, Aristotel uni hayotiy voqelikdagi axloqiy va siyosiy amaliyot nuqtai nazaridan tahlil qiladi. Bu farq G'arb axloqiy falsafasining ikki yo'nalishini "normativ idealizm" va "amaliy realism"ni belgilab beradi. Aristotelning yondashuvi aynan real sharoitda amalga oshiriladigan, fazilat va aqlga asoslangan altruistik harakatlarga urg'u beradi.

Stoisizm qadimgi yunon-rim falsafiy maktablarining eng ta'sirchanlaridan biri bo'lib, u axloqiy kamolot, aqlning ustuvorligi va kosmopolitizm g'oyalari bilan ajralib turadi. Ushbu maktab vakillari - Seneka, Epiktet va Mark Avreliy altruistik xulqni insonning tabiiy va aqlga muvofiq holati sifatida talqin qilgan⁴⁷. Stoiklarning asosiy aksiologik tamoyili - logosga muvofiq yashash. Ya'ni tabiat va aql qonunlariga sodiq qolishdir. Bu yondashuv altruizmini nafaqat axloqiy fazilat, balki ontologik majburiyat darajasiga ko'taradi. Boshqalarga yordam berish - bu inson tabiatining immanenti⁴⁸, u tanlov emas, mohiyatning ifodasidir.

Seneka altruizmini insoniylikning amaliy ko'rinishi sifatida talqin etadi. Unga ko'ra, inson o'zgalarga ko'maklashish orqali nafaqat boshqalarga foyda keltiradi, balki o'zining axloqiy mohiyatini ro'yobga chiqaradi. Bu yondashuvda altruizm egosentrizmga qarshi yo'naltirilgan axloqiy faoliyat bo'lib, uning manbai vijdon emas, balki aqldir. Shu bilan birga Senekaning asarlarida axloqiy qadriyatlar moddiy boylikdan ustun qo'yiladi. Uning nazarida, inson altruistik harakatlar orqali ichki sokinlik (*tranquillitas animi*) va haqiqiy baxt (*felicitas*) holatiga erishadi. Felisitologiya (lot. *felicitas* – baxt, farovonlik; yun. *logos* – ta'limot) – bu baxt mohiyati, manbalari va unga erishish yo'llarini o'rganadigan falsafiy yo'nalishdir. U qadimdan buyon axloqiy falsafaning markaziy

⁴⁶ Kraut, Richard (2002). Aristotle: political philosophy. New York: Oxford University Press.

⁴⁷ Long, A. A. "Socrates in Later Greek Philosophy." The Cambridge Companion to Socrates. 2002. 355–380.

⁴⁸ **Immanent** (lotincha *immanens* — "ichkarida qoluvchi", "ichki") — bu falsafiy atama bo'lib, **biror narsaning yoki hodisaning o'z tabiatiga xos, uning ichidan kelib chiqadigan, ichki mohiyatga tegishli** degan ma'noni bildiradi.

mavzularidan biri bo'lib, antik davrdagi eudaimonizm orqali shakllangan va zamonaviy falsafiy oqimlarda (gedonizm, utilitarizm, ekzistensializm) turlicha talqin qilingan. Felisitologiya axloqiy qarorlar, hayot mazmuni va individual hamda ijtimoiy farovonlik o'rtasidagi murakkab o'zaro aloqalarni falsafiy tahlil qilishga yo'naltirilgan. Felisitologiyada altruizm shunchaki foydali xatti-harakat emas, balki insoniy kamolot, axloqiy o'sish va ma'naviy yuksalishning ajralmas qismi sifatida qaraladi. U individual baxtni boshqa odamlarning baxti bilan bog'laydi va shaxsiy ehtiyojlar bilan ijtimoiy burch o'rtasidagi muvozanatni ta'minlashga xizmat qiladi. Bu qarash, ehtirolarni jilovlash va ichki uyg'unlikni saqlashga asoslangan stoik tamoyillar bilan uyg'unlashadi. Shunday qilib, altruizm Seneka uchun nafaqat axloqiy fazilat, balki psixologik barqarorlik manbaidir

Nafaqat Seneka, qolaversa barcha stoiklar uchun altruistik harakat ehtirolarga emas, balki aqlga asoslangan bo'lishi lozim. Ular ehtirolarni (*pathē*) axloqiy muvozanatni buzuvchi kuchlar sifatida baholaydilar va altruistik xatti-harakatlar ham aynan aql bilan boshqarilishi kerak, deb hisoblaydilar. Mark Avreliy "O'zing bilan yolg'iz"⁴⁹ asarida inson o'z tabiatiga muvofiq yashar ekan, u boshqalarga foyda keltirishga intilishi tabiiy, deya yozadi. Bunday qarash altruizmni epistemologik asoslangan harakat sifatida talqin qiladi - ya'ni bu ongli va bilimga asoslangan qadriyatdir.

Stoisizmning eng muhim tamoyillaridan biri - kosmopolitizm, ya'ni butun insoniyatni yagona axloqiy jamoa sifatida ko'rishdir. Stoiklar insoniyatni yagona "kosmos" doirasidagi fuqarolar deb biladilar. Har bir inson, irqidan, ijtimoiy mavqeidan va millatidan qat'i nazar, umumiy aqlning bir bo'lagidir. Shu bois, altruistik harakat faqat yaqinlar yoki vatandoshlar bilan cheklanmaydi. U umuminsoniy axloqiy majburiyat sifatida universallashtiriladi. Stoiklar altruizmni shaxsiy axloq va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'unligi sifatida ko'rsatadilar. Bu uyg'unlikda axloqiy mukammallik (*aretē*) va ijtimoiy foyda qarama-qarshi emas, balki bir-birini to'ldiruvchi tushunchalardir. Shaxsiy kamolot boshqalarning kamoloti bilan uyg'unlashgan holatda ro'yobga chiqadi.

Stoisizm falsafasi altruizmni aqlga asoslangan, kosmik qonunlarga muvofiq va universal majburiyat darajasiga ko'tarilgan axloqiy tamoyil sifatida talqin qiladi. Bu yondashuvda altruizm - ehtirolga emas, logosga asoslangan ongli faoliyatdir. U shaxsiy axloqiy mukammallikni va ijtimoiy hamjihatlikni uyg'unlashtiruvchi kuch sifatida qaraladi.

⁴⁹ Марк Аврелий. Наедине с собой. –Москва: «Издательство АСТ», 2018. –С. 68

Stoiklarning bu boradagi qarashlari zamonaviy axloqiy, huquqiy va siyosiy tizimlar uchun hanuzgacha muhim nazariy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Mark Avreliy esa altruizmni kosmologik va siyosiy birlik g'oyasi orqali asoslaydi. "Mulohazalar"da u barcha insonlarni yagona jamiyat a'zosi sifatida tasvirlaydi. Uningcha, inson o'zgalarga yordam berishi - bu ixtiyoriy harakat emas, balki tabiat qonuniga muvofiq majburiyatdir. Bu yondashuv altruizmni biologik yoki hissiy motivatsiyadan emas, balki ontologik hamkorlik konsepsiyasidan kelib chiqqan axloqiy tamoyil sifatida tushuntiradi.

Mark Avreliy uchun altruistik xatti-harakatlar insoniyatda uyg'unlikni ta'minlaydi. U aql va fazilatni yovuzlik ustidan g'alaba qozonuvchi kuch sifatida ko'radi. Bunda altruizm insonlar o'rtasidagi nizolarni kamaytiruvchi vosita bo'lib xizmat qiladi. Uning fikricha, inson fazilati faqat o'ziga emas, boshqalarga xizmat qilgandagina to'liq namoyon bo'ladi. Seneka va Mark Avreliy altruizmni insonning axloqiy kamoloti va jamiyat farovonligining negizi deb bilganlar. Ularga ko'ra, altruistik harakatlar - inson tabiatiga muvofiq, ongli va universal burchdir. Bu yondashuvlar hozirgi zamon etikasi, inson huquqlari, va axloqiy mas'uliyat kabi tamoyillar bilan bevosita hamohangdir.

Immanuil Kant, nemis faylasufi, o'zining "qat'iy imperativ" konsepsiyasi orqali altruizmni axloqiy masala sifatida yoritgan. Kantning axloqiy falsafasi, odamlarning xulq-atvorini umumiy normalarlarga birlashtirishga intiladi. Uning g'oyalariga ko'ra, altruistik xatti-harakatlar shaxsning o'zining shaxsiy manfaatlari yoki hissiyotlariga emas, balki axloqiy majburiyatlarga asoslangan bo'lishi kerak.

Kantning qarashlariga ko'ra, odamlar faqat ularni barcha insonlarga qo'llaniladigan umumiy va axloqiy qonunlar bo'yicha xatti-harakat qilishlari kerak. Bu prinsip, altruistik harakatlarni insonning axloqiy majburiyati deb hisoblaydi. Kant altruizmni erkin iroda va axloqiy mas'uliyat sifatida ko'radi, shuningdek. Uning asosiy tamoyili "boshqalarni o'zingiz kabi hurmat qiling" degan fikrga asoslanadi. Kant altruizmini faqat boshqalarga yordam berishning bir shakli sifatida ko'rganida, bu yordam ko'rsatish nafaqat boshqalar uchun foydali, balki odamning o'zini axloqiy jihatdan takomillashtirishga xizmat qiladi. Kantning altruizmga bo'lgan yondashuvi shundaki, insonlar boshqalarni yordam berishga majbur emas, balki axloqiy qonunlarga amal qilish

orqali o'z irodasini ko'rsatadilar. Shunday qilib, altruizm, Kant nazarida, axloqiy majburiyat va irodani erkin ifoda etishning vositasidir.

Nemis faylasufi Albert Shvaytser altruizmni axloqiy va ma'naviy qadriyatlar sifatida rivojlantirgan va uni o'zining "hayotga nisbatan hurmat" konsepsiyasida mukammal ifodalagan. Shvaytser altruizmni faqat insonlar bilan bo'lgan munosabatlarida emas, balki barcha tirik mavjudotlarga nisbatan ham ifodalashni ta'kidlagan.

Shvaytser "hayotga nisbatan hurmat" konsepsiyasi faqat odamlar bilan emas, balki barcha tirik mavjudotlar bilan hurmat va ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni talab qiladi. U altruizmni har bir tirik mavjudotning qadriyatiga hurmat bilan qarashni anglatadi. Shvaytserning fikriga ko'ra, altruizmning asl mohiyati – insonlarning o'z manfaatlari va ehtiyojlari hisobiga boshqalarga yordam berish emas, balki hayotni va uning barcha shakllarini hurmat qilish va ularni saqlashdir.

Ushbu konsepsiya, shuningdek, meditsina va jamiyatdagi ijtimoiy xizmatlar orqali amaliyotda ifodalangan. Shvaytser o'zining Afrika qit'asidagi tibbiy xizmatlari va missiyalarida hayotga hurmat va altruizmni amaliy ravishda namoyon qilgan. Uning altruistik g'oyalari, axloqiy va diniy nuqtai nazardan insonlarning boshqa tirik mavjudotlarga nisbatan qarashlarini kengaytirgan. Shvaytserning altruizm g'oyalari ham ekologik nuqtai nazardan dolzarbligini saqlab qolgan.

Altruizm tushunchasi har doim insoniyatning axloqiy va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutgan. Bu tushuncha boshqalar uchun o'z manfaatlarini kechirish va ular uchun foydali ishlar qilishga qaratilgan xulq-atvorni bildiradi. Zamonaviy davrda altruizm ko'plab falsafiy va ilmiy qarashlar bilan yoritilgan. O'rganishimiz kerak bo'lgan asosiy qarashlar Ogyust Kontning pozitivizmi, Fridrix Nitshening tanqidi, shuningdek, psixologiya va biologiyaning altruizmga oid yondashuvlarini o'z ichiga oladi.

Ogyust Kont (1798-1857) pozitivizmning asoschisi sifatida altruizmga nisbatan o'ziga xos qarashlarni ilgari surgan. Kontning ijtimoiy falsafasi jamiyatning o'sishi va taraqqiyotida altruizmning markaziy rolini ta'kidlaydi. U altruizmni jamiyatni rivojlantirishning asosiy poydevori deb bilgan. Kont, ijtimoiy birdamlik va hamjihatlikni amalga oshirish uchun axloqiy me'yorlarni o'rnatishga urg'u bergan.

Kontning fikricha, altruizm inson tabiatida mavjud bo'lib, ijtimoiy hayotning rivojlanishi uchun zarur. Uning ijtimoiy nazariyasida,

altruizmning mohiyati, ya'ni boshqa odamlarning farovonligi va manfaatlarini o'z manfaatlaridan ustun qo'yish axloqiy g'oyaning markazida turadi. Kont altruizmni egoizmning qarama-qarshisi sifatida ko'radigan edi. Kontning altruizmga qarashlari, jamiyatdagi hamjihatlikni oshirish va axloqiy qoidalar asosida ijtimoiy tizimlarni barpo etish uchun birlashtiruvchi tamoyillarga asoslangan. U altruistik xatti-harakatlarning barchasini ijtimoiy hayotning ajralmas qismi deb bilgan va ijtimoiy qoidalar asosida axloqiy turmush tarzini qo'llab-quvvatlagan.

Fridrix Nitshe (1844-1900) altruizmga nisbatan keskin tanqidiy qarashlarni ilgari surgan. Nitshe altruizmni insonning "tiriklik kuchini" pasaytiruvchi va zaiflikni qo'llab-quvvatlovchi bir konsepsiya sifatida ko'rar edi. Uning fikricha, altruizmning ijtimoiy normasi odamlarni o'z kuchlarini to'liq namoyon qilishdan to'xtatadi va ular zaiflikka olib keladi.

Nitshe altruizmni faqat zaiflarning "g'alaba"si deb ta'riflaydi. U altruistik xulq-atvorni kuchli va mustahkam shaxslar tomonidan rad etilishi kerak deb hisoblaydi. Nitshe'ning fikricha, altruizmni qabul qilish, insonlarni o'z kuchlaridan, potensialidan foydalanishdan mahrum qiladi. Uning "Alo odam" (Übermensch) g'oyasi altruizmga qarshi qo'yilgan asosiy tushuncha sifatida xizmat qiladi. Nitshening alo odam konsepsiyasi shundayki, bu odam o'z kuchini va iradasini boshqa odamlarga yordam berish uchun emas, balki o'zining ijodiy va hayotiy maqsadlariga erishish uchun ishlatadi. Nitshe altruizmni ijtimoiy tuzumlar tomonidan qulaylik yaratishga qaratilgan "zaiflarni" qo'llab-quvvatlovchi mexanizm sifatida ko'rar edi. Nitshe altruizmning ijtimoiy manfaatlarini inkor etmaydi, ammo u buni odamlarni o'zlikni kuchaytirishga va o'zini anglashga bo'ysundirish uchun ishlatish zarurligini ta'kidlaydi. Uning tanqidi, altruizmni faqat kuchli shaxslar va individualizm bilan uyg'unlashtirishni maqsad qilgan.

Zamonaviy psixologiya va biologiya altruizmni inson xulq-atvorining evolyutsion mexanizmi sifatida tahlil qiladi. Altruizm insoniyat tarixida paydo bo'lgan va ijtimoiy guruhlarining omon qolish imkoniyatlarini oshirgan muhim strategiya sifatida qaraladi. Altruistik xatti-harakatlar, avvalo, guruhlarining mustahkamligini ta'minlashga qaratilgan va bu hamma uchun foydali bo'lgan.

Richard Davkinsning "Egoist gen" (1976) asarida altruizmning genetika bilan bog'liq tushunchasi ishlab chiqilgan. Davkins, altruizmning inson xulq-atvoridagi mexanizmni genetik nuqtai nazardan

tushuntiradi. U altruistik xatti-harakatlarni “genetikaning manfaatlariga xizmat qiladigan strategiya” deb ataydi. Bu nazariyaga ko‘ra, altruistik xatti-harakatlar asosan genlarning hayotda qolishi uchun amalga oshiriladi. Davkins, altruistik xatti-harakatlar genetik manfaatlarini o‘stirishga qaratilganligi va avlodning omon qolishiga yordam berishini ta’kidlaydi. Masalan, o‘z farzandlariga g‘amxo‘rlik qilish yoki boshqa qarindoshlar bilan o‘zaro yordam altruizmning evolyutsion mexanizmidir. Genlar o‘z manfaatlarini o‘zlariga o‘xshash, ya’ni genetik jihatdan o‘xshash organizmlar orqali yashirishadi. Bu jarayon “qarindoshlar altruizmi” sifatida tanilgan.

Abraham Maslov (1908–1970) esa altruizmni “hayot piramidasi” doirasida tahlil qilgan. Maslovning nazariyasida altruistik xatti-harakatlar insonning o‘zligini eng yuqori darajada namoyon qilish uchun zarur bo‘lgan xatti-harakatlar sifatida qoraladi. Maslov o‘zining psixologik ehtiyojlar piramidasi orqali, odamlar o‘zining asosiy ehtiyojlarini qondirgandan so‘ng, yuqori darajadagi ehtiyojlarga o‘tadi. Bu ehtiyojlar orasida boshqalarga yordam berish va altruistik xatti-harakatlar amalga oshirish, o‘z-o‘zini anglash va “o‘zligini rivojlantirish” kiradi. Maslov altruistik xatti-harakatlarni inson o‘zini to‘liq namoyon qilish jarayonining bir qismi sifatida ko‘rgan.

Postmodern davrda altruizm ijtimoiy va madaniy konstruksiya sifatida talqin qilinadi. J.Butler va boshqa postmodernistlar altruizmni ijtimoiy tenglikni ta’minlashning usuli sifatida ko‘rib chiqishgan. Shu bilan birga, globalizatsiya altruizmni xalqaro yordam va inson huquqlarini himoya qilish kontekstida qayta talqin qilmoqda. Postmodernizm, XX asrning oxirlarida ijtimoiy jarayonlarga yangi qarashlarni taqdim etgan falsafiy oqim sifatida altruizmni madaniy konstruksiya sifatida talqin qilishga katta hissa qo‘shgan. Postmodernizmning asosiy xususiyatlaridan biri, an’anaviy qadriyatlar va tushunchalarni, shu jumladan altruizmni ham, kontekstual va tarixiy sharoitlarga qarab qayta baholashdir. Postmodernistlar altruizmni ko‘pincha jamiyatning o‘zaro munosabatlarini, tenglikni ta’minlashga xizmat qiladigan bir vosita sifatida ko‘radilar. Shu bilan birga, globalizatsiya jarayonlari altruizmning yangi shakllarini ishlab chiqishda va uning xalqaro kontekstini taqdim etishda muhim rol o‘ynaydi.

Postmodernizm altruizmni bir tomondan individual va ijtimoiy munosabatlarni shakllantirishning bir usuli, boshqa tomondan esa normativ ijtimoiy strukturalarni tahlil qilish hamda ular ustida ishlashning vositasi sifatida ko‘radi. J.Butler kabi postmodernistlar

altruizmni odamlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni mustahkamlashga qaratilgan faoliyat sifatida ko'rib chiqadilar.

Butlarning "Gender muammosi" (1990) asarida gender, identifikatsiya va subyektivlik tushunchalariga nisbatan postmodern qarashlar yanada kengaytirilgan. U altruizmni faqat individuallar o'rtasidagi yordam ko'rsatish yoki hayriya faoliyati sifatida emas, balki jamiyatda gender va sinf asosidagi adolatsizliklarni bartaraf etishning bir shakli sifatida ko'radigan edi. Butler altruizmni, avvalambor, ijtimoiy o'zgarishlarni ta'minlash uchun zarur bo'lgan xatti-harakatlar sifatida ko'rishga urg'u beradi. Butlarning g'oyalariga ko'ra, altruizmning o'zini ijtimoiy tizimlar tomonidan shakllantirilgan va o'zgaruvchan normativlarga qarab ko'rish zarur. Altruistik xatti-harakatlar va qadriyatlar, aslida, ko'pincha ijtimoiy tizimlar tomonidan bosim o'tkazilgan holatlarda paydo bo'ladi. Bu esa ijtimoiy o'zgarishlarga olib keladi. Postmodernizm altruizmni odatda o'zgacha va cheklangan guruhlarni tan olish, ular bilan o'zaro aloqada bo'lish va tenglikni ta'minlash orqali ifodalaydi. Bu holatda altruizm jamiyatdagi ijtimoiy farqlarni qoplash va odamlarni birlashtirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ijtimoiy-falsafiy qarashlarda altruizm nafaqat individning axloqiy mas'uliyatini, balki jamiyatning rivojlanishida muhim rol o'ynaydi. Altruizm g'oyasi insoniyatning axloqiy, ijtimoiy va siyosiy tizimlarida o'z ifodasini topmoqda, ayniqsa global ijtimoiy muammolar, ekologik inqirozlar va inson huquqlari masalalarida. Ushbu dissertatsiya altruizm tushunchasining zamonaviy falsafiy qarashlarda qanday tahlil qilinishini, uning ijtimoiy tizimlarga qanday ta'sir qilishini va ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi o'rnini o'rganadi. Altruizmning jamiyatdagi roli, uni amalga oshirishda yuzaga keladigan qiyinchiliklar va uning amaliy yondashuvlari alohida tahlil qilinadi. Ayniqsa, ijtimoiy muammolarni hal qilishda altruistik yondashuvlarning ta'siri va ular qanday qilib global tizimlarga bevosita ta'sir qilishi ko'rib chiqiladi.

Feministik falsafa altruizmni patriarxal jamiyatni tanqid qilish va uning ijtimoiy adolatni ta'minlashdagi o'rni sifatida ko'radi. Feministik qarashlarga ko'ra, altruizm jamiyatdagi gender tenglikni ta'minlashning bir vositasi. Simone de Bovuar boshqalar altruizmni jinslararo adolat va tenglikni ta'minlashda muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Feministlar altruizmni ijtimoiy inqilob qilish va gender tenglikni yaratish uchun zarur vosita sifatida ko'rishadi. Feministik falsafa altruizmni gender tengligini ta'minlashda muhim vosita sifatida ko'radi. Feministlar altruizmni jamiyatdagi patriarxal tuzilmalarni yengib o'tish uchun

zaruriy qadriyat sifatida tushunadilar. Feministik altruizm o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilishda, jinslararo tenglikni yaratish, boshqalarga yordam berish va ularning huquqlarini himoya qilishni muhim vazifa deb bilishadi.

Kapitalistik jamiyatda altruizm ko'pincha iqtisodiy manfaatlar bilan ziddiyatga keladi. Ammo, xayriya tashkilotlari va volontyorlik harakatlari altruizmni kapitalizm tizimida amalga oshirishning bir shakli bo'lib, jamiyatning ayrim qatlamlari uchun yordam beradi. Misol uchun, Bill va Melinda Geyts jamg'armasi yoki Red Cross kabi tashkilotlar altruistik tamoyillar asosida global muammolarni hal qilishga intiladilar.

Edmund Husserl va Martin Xaydegger fenomenologik yondashuvda altruizmni boshqalar bilan o'zaro aloqada bo'lish, empatiya va tushunishga asoslangan holatda tahlil qilishgan. Husserl altruizmni insonning "boshqa"ni tushunish va unga yordam berish orqali erishadigan "yo'qotishlar" va "topishlar" bilan bog'lagan. Xaydegger esa, altruizmni insonning o'zini boshqalar bilan uzviy bog'langan mavjudot sifatida anglashini ta'kidlagan.

Xullas zamonaviy ijtimoiy-falsafiy qarashlarda altruizm tushunchasi nafaqat axloqiy, balki ijtimoiy tizimlarning ham asosiy tamoyillaridan biridir. Altruizm, insoniyatning baxtini oshirish, global muammolarni hal qilish va ijtimoiy adolatni ta'minlash uchun zaruriy prinsiplardan biri bo'lib qolmoqda. Falsafiy nuqtai nazardan altruizmning rivojlanishi jamiyatning etik va ijtimoiy qadriyatlarini shakllantiradi va boshqalarga yordam berish, ijtimoiy adolatni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi.

II BOB: GLOBALLASHUV SHAROITIDA INSONIYAT AXLOQIY (ALTRUISTIK) MUNOSABATIDAGI TRANSFORMATSIYALAR

2.1. Globallashuv sharoitida g'ayriaxloqiy munosabatlar infiltratsiyasi

Jamiyat taraqqiyoti tarixiy-dialektik jarayon bo'lib, u yuksalish va tanazzul, uyg'onish va inqiroz bosqichlari bilan kechadi. Globallashuv sharoitida bu jarayon yanada murakkablashib, insoniy ong va axloqiy orientirlarning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot oqimining intensivligi, uning miqdoriy emas, balki sifat jihatdan ham manipulyativ tus olgani epistemologik beqarorlikni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga nisbatan olib borilayotgan ongni boshqarish amaliyotlari, ya'ni buzg'unchi g'oyalarni normalizatsiya qilish orqali insonning axloqiy identitetini zaiflashtirishga xizmat qilmoqda.

Bu holat aksiologik va etika nuqtai nazaridan xavotirli bo'lib, nafaqat shaxsiy axloqiy pozitsiyalarning, balki butun jamiyatning ma'naviy mustahkamligini zaiflashtiradi. Informatsion nigilizm, ya'ni haqiqat va yolg'on orasidagi chegaralarning yo'qolishi insoniyatni haqiqatni tan olish qobiliyatidan mahrum qilmoqda.

Globallashuv davri nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy integratsiyani, balki **axloqiy relativizm**ni ham jadallashtirmoqda. Shu bois, zamonaviy inson uchun muqim axloqiy mezonlar – milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan umuminsoniy tamoyillar asosida shakllangan axloqiy immunitet muhim falsafiy vazifa sifatida qaralmoqda. Demak, globallashuv - bu nafaqat iqtisodiy va madaniy integratsiya jarayoni, balki axloqiy paradigma transformatsiyasining ham muhim omilidir. U ontologik jihatdan insoniyatni yagona axloqiy makonga olib chiqishga intilsa-da, bu jarayonda g'ayriaxloqiy (immoral) hodisalar shakllari ham transmilliy miqyosda tarqalmoqda. Altruistik qadriyatlar, ya'ni beg'araz yordam, empatiya va ijtimoiy hamjihatlik, bu global oqimlar fonida ko'pincha bozor etikasi va utilitar amaliyotlar bilan ziddiyatga kiradi.

Globallashuv atamasi dastlab amerikalik olim T.Levittning 1983-yilda "Garvard biznes rev'yu" jurnalida e'lon qilingan maqolasida qo'llanilgan. Mazkur tushunchaning gnezisiga e'tibor qaratsak u fanlar doirasida va muloqatda, ilmiy tadqiqolarda turlicha qarashlarning mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'atda: "Globallashuv (globalizatsiya) – lotincha "global"

soʻzidan olingan boʻlib, aynan uni “dumoloqlashuv”, “kurralashuv” deb tarjima qilish mumkin”,⁵⁰ – deb tushuntiriladi. Globallashuv fenomeni zamonaviy ijtimoiy ontologiyaning eng murakkab va koʻp qirralik kategoriyalaridan biri sifatida namoyon boʻlmoqda. Uning mohiyatini toʻla anglash uchun epistemologik, aksiologik va kommunikativ munosabatlarning global konvergentsiyasi sifatida koʻrish zarur. Axborot texnologiyalari sohasidagi keskin sakrashlar natijasida, istalgan yangilik, ixtiro yoki gʻoya yer yuzining istalgan nuqtasiga bir lahzada yetib borishi - bugungi insoniyat taraqqiyotining xolistik xarakter kasb etganidan dalolat beradi.

Globallashuvga oid taʼriflarning koʻpligi esa bu jarayonning univarsal xususiyatga ega ekani, yaʼni u biror yagona soha bilan chegaralanmaydigan **interdisiplinar** va **transmilliy hodisa** ekanini koʻrsatadi. Shu sababli, globallashuvni **falsafiy kategoriya** sifatida tahlil qilishda uni bir butun jahonshumul tafakkur doirasida koʻrish lozim. U shunchaki tashqi integratsiya emas, balki ong, madaniyat va qadriyatlar sohasidagi chuqur transformatsiyani ham anglatadi. Bu borada taniqli olim, faylasuf Sadulla Otamuratov: “Jahon olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda “Globallashuv” tushunchasiga turlicha taʼriflar berilmoqda va unga turli qarashlar va munosabatlarni bildirish davom etib kelmoqda. Lekin uning yer kurrasining bir butunligini ifodalash va barcha sohalarning “yagonaligini” taʼminlash jarayoni, omili sifatida qarash umumiy qarashlardan ustuvor boʻlib kelmoqda”⁵¹, - deb taʼkidlab oʻtgan.

Globallashuv konsepsiyasiga nisbatan turli faylasuf va mutaxassislar tomonidan berilgan taʼriflar oʻzaro tafovutli boʻlsa-da, ularning aksariyati bu hodisani yer kurrasining yaxlit tizimga aylanishi hamda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida yagonalikning shakllanishi sifatida talqin qiladi. Bu esa globallashuvni ontologik yaxlitlik, yaʼni **butunlik kategoriyasi** bilan bevosita bogʻliq tushuncha sifatida qaralishini taqozo etadi.

Haqiqatan ham, bugungi davrda ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarda integratsiya jarayonlari keskin jadallashmoqda. Biroq, globallashuvga faqat ijobiy uygʻunlik yoki taraqqiyotning muqarrar shakli sifatida qarash uni tor doiraga solib qoʻyadi. Chunki bu jarayon nafaqat uygʻunlikni, balki **axloqiy dezorientatsiya, madaniy gibridlik,**

⁵⁰Мустақиллик изоҳли-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 70.

⁵¹ Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2008. –Б. 11.

normativlikning susayishi kabi ziddiyatli tendensiyalarni ham o'z ichiga oladi.

Shu bois, globallashuvni faqat “yagonalikni ta'minlovchi” vosita sifatida emas, balki bir vaqtning o'zida uyg'unlik va ziddiyat, integratsiya va dekonstruktsiya, barqarorlik va beqarorlik o'rtasidagi dialektik jarayon sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. U **geterogeneez** (turli unsurlar uyg'unligi) va **ambivalentlik** (qarama-qarshi ma'nolar birligi) tamoyillarini o'zida mujassam etgan global ijtimoiy-huquqiy hodisadir.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, globallashuvni tor ijtimoiy-siyosiy yoki iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki **kompleks va ko'p qatlamli falsafiy jarayon** sifatida talqin qilish mumkin. U o'z ichiga iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma'naviy-madaniy va ilmiy-texnikaviy sohalaridagi jadallashgan integratsiyani qamrab oladi. Shu bilan birga, bu jarayon **g'oyaviy-mafkuraviy difuziya, axborot oqimlarining intensivligi, qadriyatlar kolliziyasi va normativ tizimlarning shakllanish yoki yemirilishiga olib keluvchi** omillarni ham o'zida mujassam etadi.

Demakki, globallashuv - bu **ambivalent xususiyatga ega**, ya'ni ijobiy va salbiy oqibatlarni bir vaqtning o'zida yuzaga chiqaruvchi murakkab sivilizatsion jarayon. Faylasuf olimi Yu.F.Xujamkulovna: “Globallashuv serqirra va ziddiyatli jarayon bo'lib, u ijobiy (natijalari) va salbiy (oqibatlari) jihatlariga ega”⁵², - deb yozgan edi. Darhaqiqat, borliqdagi mavjud jarayon, voqeylik yoki xodisaning ijobiy-salbiy jihatlarining mavjudligi globallashuv jarayoniga ham xos xususiyatdir.

“Darhaqiqat, globallashuv sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongini zaharlaydigan, ma'naviy dunyosiga xavf soladigan mafkuraviy tahdidlar kirib kelishi kuchaymoqda. Shunday ekan, bunday tahdidlarning oldini olishga oid amaliy taklif-xulosalar ishlab chiqish o'ta dolzarbdur”⁵³. Shunday ekan, globallashuv jarayoniga bag'ishlangan ilmiy maqola va ilmiy tadqiqot ishlarida globallashuvning jarayoning ijobiy yoki salbiy jihatlarini, shuningdek globallashuv jarayonidagi mafkuraviy tahdidlarning xatarlilik darajasi axborot xurujlari bilan uyg'unlashi yanada daxshatliroq kuchga aylanayotganligi ilmiy-asosli tarzda va uning kuch olayatgan manbalarini dalillar asosida ko'rsatib berish lozim.

⁵²Юлдашева Ф.Х. Ўзбекистонда глобаллашув шароитида маънавий янгиланишнинг ўзига хос хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2019. –Б.16.

⁵³ Мадраҳимова Ф. Заволга элтувчи «маданият» // – Тафаккур. 2013. 4-сон,-Б. 88.

S.Chestyakova globallashuv tushunchasini o'ziga xos xususiyatlari borasida fikr yuritir ekan: "globallashuv, birinchidan – bu zamonaviy sivilizatsiyaning talablarini qondirishga qaratilgan obyektiv va tarixiy jarayonlar xarakteriga ega; ikkinchidan, bu – ijtimoiy omillarni takomillashtirish va murakkablashtirish asnosida davlat va millat mustaqilligidan ustuvorlik qiladigan jarayonlar integratsiyasi. Avvalo, u, iqtisod, siyosat, huquq, texnika, texnologiya, axborot va boshqa boshqaruv sohalarini xalqaro organizm strukturasiga ega faoliyatini vujudga keltiradi... uchinchidan, ushbu jarayonlar natijasida inson va jamiyat mavjudligini ta'minlashning ijtimoiy asoslari o'zgarishiga olib keladi. Bu o'z navbatida inson va jamiyat ma'naviy qiyofasining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi"⁵⁴.

Globallashuv murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ko'plab olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Demak, S. Chestyakovaning ta'kidlashicha, uning murakkabligi sababli globallashuvni aniqlash va tushuntirishdagi yondashuvlar doimiy o'zgaruvchan va turlicha bo'lib kelmoqda. Bugungi globallashuv davrida, ayniqsa innovatsion texnologiyalar va axborot vositalarining roli ortib borayotgani sababli, dunyoni g'oyaviy jihatdan bo'lib olish jarayoni yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Axborot oqimlarining kengayishi, mazmunan boyishi va ta'sir kuchining ortishi jamiyat ongi va axloqiy qadriyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa global ijtimoiy munosabatlarda yangi, murakkab axloqiy transformatsiyalarni yuzaga keltirmoqda.

Globallashuv jarayonida g'ayriaxloqiy infiltratsiya⁵⁵ hodisasi, asosan, utilitarizm va gedonizm kabi individualistik tamoyillar asosida shakllanmoqda. Bu infiltratsiya - ma'naviy erishmalarni emas, iqtisodiy manfaatni ustun qo'yuvchi global diskurslar orqali amalga oshmoqda. Shu sababli altruistik munosabatlar ko'p hollarda estetik ko'rinish oladi. Ammo ichki mazmunan transformatsiyaga uchraydi.

Gnoseologik nuqtai nazardan qaraganda, axloqiy bilimlar shakllanishi ham gibril tus olmoqda: an'anaviy bilish shakllari raqamli madaniyat va axborot oqimlarida sintezlanib, axloqiy pozitsiyalarni relyativlashtiradi. Bu holat insoniyatning kollektiv ongida "axloqiy indifferentlik" holatini kuchaytiradi.

⁵⁴ Честякова С.С. Глобализация культуры: генезис, типология, современные аспекты: дис. канд. филос. наук. Белгород, 2007. –С. 65.

⁵⁵ **Infiltratsiya** — bu so'z lotincha "*infiltratio*" (ichkariga singish) so'zidan olingan bo'lib, **kirib borish**, sezdirilmasdan **ichkariga o'tish**, **singib kirish** ma'nolarini anglatadi. Ijtimoiy kontekstda infiltratsiya - bu ideologik yoki josuslik faoliyati orqali muayyan muhitga **kirib**, **ichki axborot olish** yoki **ta'sir ko'rsatish strategiyasi** sifatida tushuniladi.

Altruizm global muloqot vositasiga aylangan bo'lsa-da, u ko'pincha simulyakr (Baudrillard) sifatida namoyon bo'ladi - ya'ni altruistik ko'rinish ortida g'ayriaxloqiy yoki manfaatparast niyatlar yashirinadi. Shunday qilib, globallashuv altruistik qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, ularni erkin bozordagi funksional vositaga aylantirish xavfini ham keltirib chiqaradi.

Ayniqsa axborot globallashuvi jarayonida insoniyat, xususan yosh avlod, manipulyatsiya va qalb hamda ongni boshqarish vositalarining samaradorligi oshmoqda. Bu vaziyatda jamiyat a'zolarining fuqarolik burchi, ya'ni axloqiy ongni rivojlantirish mas'uliyati - muhim falsafiy kategoriyaga aylanmoqda. Axloqiy ongni himoya qilishda uning epistemologik va ontologik asoslarini o'rganish zarurati oshmoqda. Chunki axborot ortishi bilan birga, inson aqlu-zakovati va ma'naviy qadriyatlar orasida nomuvofiqlik paydo bo'lishi mumkin.

Amerikalik olim va Googlening sobiq direktori Erik Shmidning fikricha, insoniyat tarixida ming yillar davomida to'plangan axborot hajmi bugungi kunda ikki kun ichida yaratilmoqda. Bu ilmiy fakt axborot texnologiyalarining hayratlanarli yuksalishini ko'rsatadi. Ammo shu bilan birga axborotning haddan tashqari ko'payishi epistemologik paradoks - inson ongining axborotni to'liq qabul qilish va anglash qobiliyatining chegaralanishi - muammosini yuzaga keltiradi. Natijada ma'naviy qadriyatlarning transformatsiyasi va axloqiy inqiroz xavfi oshadi. Bu esa jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Globallashuv jarayoni ijtimoiy sohalarda integratsiyaning jadallashuvi bilan birga, ma'naviy, madaniy va axloqiy qadriyatlarning to'qnashuvi va qarama-qarshiliklarini ham keltirib chiqaradi. Shu sababli, global ijtimoiy munosabatlarda altruistik axloqiy tamoyillarni saqlab qolish va rivojlantirish jamiyatning barqaror rivojlanishining asosiy shartiga aylanadi. Axloqiy hamjihatlik, ijtimoiy adolat va mas'uliyat tushunchalari globallashuv sharoitida insoniyatning o'zaro munosabatlaridagi muhim falsafiy kategoriyalar sifatida o'z aksini topadi.

Shunday qilib, globallashuvni yer kurrasining yagona ijtimoiy makoniga aylanish jarayoni, axloqiy qadriyatlarning mustahkamlanishi yoki buzilishi omili sifatida ko'rish lozim. Axborot va ma'naviy maydonlarda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar jamiyatda axloqiy ongning transformatsiyasini talab qiladi. Bu esa nafaqat yoshlar, balki butun insoniyatning etosferasini saqlab qolish va yangilash masalasini

kun tartibiga qo'yadi. Ushbu vazifani amalga oshirishda falsafiy tahlil va chuqur epistemologik yondashuv muhim o'rin tutadi.

Jahonda globallashuv jarayonining mazmun-mohiyati, uning ijobiy va salbiy jihatlarini, milliy ma'naviyatga ta'siri hamda oqibatlarini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish sohasida keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda globallashuv fenomenining murakkabligi va ko'p qirrali tabiatiga e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, millatlarning o'zligidan begonalashuvi, ularning ma'naviy ildizlari zaiflashuvi dolzarblashib bormoqda. Bular bilan bog'liq holda milliy-ma'naviy taraqqiyotda yuzaga kelayotgan inqirozlarning yoshlar axloqiy hayotiga salbiy ta'siri masalalari ilmiy markazlarning diqqat markazida turibdi.

Globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlarini chuqur tahlil qilmasdan, mazmun-mohiyatini aniq belgilash qiyin. Globallashuv dunyo miqyosida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy sohalarining integratsiyasi jarayoni sifatida qaralsa, axborot globallashuvi esa axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Bu axborot oqimining tezligi va hajmi oshib borishini anglatadi. Mazkur jarayonlarning ijobiy tomonlari - xalqaro hamkorlikning kengayishi, madaniy almashinuv, texnologik taraqqiyot, insoniyatning bir-birini yaxshiroq tushunishi va umumjahon axloqiy tamoyillarining shakllanishi kabi jarayonlardir. Shu bilan birga, globallashuvning salbiy oqibatlari ham mavjud: milliy o'zlikning yo'qolishi xavfi, madaniy va axloqiy qadriyatlarning buzilishi, ijtimoiy tengsizlikning ortishi, yoshlar orasida ma'naviy inqiroz va identifikatsiya muammolari⁵⁶.

Bu murakkab vaziyatda jamiyatda altruistik munosabatlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish ustuvor bo'ladi. Globallashuvning murakkabligi va ijtimoiy-ma'naviy o'zgarishlar bilan bog'liqligi uni aniq ta'riflash va mazmunini ochib berishda izchil, falsafiy kategoriyalarga tayangan yondashuvni talab qiladi. Bu esa jamiyat barqarorligi va insoniyatning umumiy manfaatlari yo'lida amalga oshirilishi lozim bo'lgan axloqiy transformatsiyaning poydevorini yaratadi.

Globallashuv sharoitida jamiyatning axloqiy munosabatlarnida murakkab va tezkor o'zgarishlar jarayoni namoyon bo'lmoqda. Insoniyatning axloqiy munosabatlaridagi bu integratsiyalashuv jarayoni, ayniqsa, axborot oqimining jadallashuvi va hajmining keskin oshishi

⁵⁶ Патрик Д.Ж. Бьюкенен. Смерть Запада.-М.: ООО издательство «Аст», 2003.

bilan ifodalanadi. Bunday sharoitda axborot maydoni doimiy takomillashib, uning subyektlarini axborotga bo'lgan ehtiyojlarini tobora oshirib boradi. Axborot globallashuvi zamonaviy jamiyatni cheksiz axborot oqimlari harakat qiladigan, doimiy yangilanuvchi maydon sifatida shakllantiradi, bu esa insoniyatni axborot dunyosiga aylantirish jarayonidir.

Axborot sohasida yetakchilik qilish uchun kechayotgan raqobat davlatlarning geosiyosiy kuchini belgilovchi yangi omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, globallashuv jarayoni dunyoni birlashtira turib, uning rang-barangligini zaiflashtirishi yoki "yemirishi" mumkinligi haqidagi xavotirlar ham keng tarqalgan. Bu vaziyatni tahlil qilganda, axborot globallashuvi orqali dunyo hamjamiyatining integratsiyalashuvi katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, bu jarayonda milliy va madaniy o'zliklarni, ularning qadr-qimmatini saqlash masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Axborot maydonining global xarakterga ega bo'lishi, shuningdek, axborot ta'sirining yoshlar va keng jamoatchilik altruistic munosabatlariga salbiy ta'siri jiddiy falsafiy va amaliy muammolarga olib kelmoqda.

Shunday ekan, globallashuv jarayoni nafaqat texnologik, balki axloqiy va ijtimoiy-falsafiy kontekstda ham chuqur tahlil etilishi zarur bo'lgan murakkab va ko'p qirrali fenomen hisoblanadi. Uni o'rganish va boshqarish milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar hamda barqaror jamiyat qurishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi⁵⁷.

Globallashuv jarayonining ijtimoiy axloqiy konteksti ko'p jihatdan g'ayriaxloqiy munosabatlarning infiltratsiyasiga sabab bo'lmoqda. Bu infiltratsiya axloqiy relativizm, individualizmning kuchayishi va an'anaviy universal axloqiy tamoyillarning zaiflashishi shaklida namoyon bo'ladi. Globallashuv bilan birga rivojlanayotgan axborot oqimining tezligi, axborot texnologiyalarining inqilobiy o'zgarishlari inson ongi va qalbiga bo'lgan ta'sir doirasini kengaytirmoqda. Bu esa, o'z navbatida, insonlarning axloqiy qarorlar qabul qilishida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Axborot globallashuvi insoniyatning axloqiy ongida, shuningdek, altruistik fazilatlar - mehr-shafqat, o'zaro yordam, ijtimoiy adolat tuyg'ularida transformatsiyalarni boshdan kechirmoqda. Axborot oqimining ko'payishi va uning manipulyativ xususiyatlari ba'zan g'ayriaxloqiy yoki pragmatik manfaatlarga asoslangan xatti-

⁵⁷ Примов Б.А. Аxborot оқими жадаллашувининг ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясига таъсири. Фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: 2020. –Б. 18.

harakatlarning tarqalishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, globallashuv jarayonida insoniyatning axloqiy muvozanati buzilishi mumkinligi haqida falsafiy xavotirlar paydo bo‘ladi.

Bunday vaziyatda, globallashuv (ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan) ikki qirrali vosita sifatida ko‘riladi. Bir tomondan, u millatlararo hamkorlik, umuminsoniy qadriyatlar va kosmopolitizmni ilgari surishda ijobiy rol o‘ynasa, boshqa tomondan, universal axloqiy tamoyillarni buzuvchi g‘ayriaxloqiy infiltratsiyalarni keltirib chiqaradi. Bu esa o‘z navbatida, altruistik munosabatlarning degradatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Globallashuv davrida g‘ayriaxloqiy munosabatlarning infiltratsiyasi iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda ham ko‘rinadi. Masalan, raqobat, notenglik, manipulyatsiya, inson huquqlarining cheklanishi kabi holatlar axloqiy normativlarga zid bo‘lib, jamiyatning barqarorligini tahdid qiladi. Falsafiy nuqtai nazardan, bu holatlar axloqiy degradatsiya yoki axloqiy inqiroz deb talqin etilishi mumkin. “Agar inson o‘z istaklarini axloq va ma‘naviyat me‘yorlariga muvofiq baholay olsa, u holda egosentrizmning “qora tuynugi”ga qulashdan saqlanib qolish imkoniyati mavjud. Aks holda, tashqi dunyodan kelayotgan qo‘zg‘atuvchilar kuchayib boraversa, axloqiy-ma‘naviy degeneratsiya (AMD) sindromi rivojlanishi mumkin, uning eng og‘ir ko‘rinishi - odamlarni o‘ldirish istagining paydo bo‘lishidir. Bu istak nafratdan rohat olish uchun vujudga keladi - bu esa, axloqiy degeneratning jamiyat bilan bog‘laydigan yagona hissiyotidir. Bunda AMD sindromidan aziyat chekayotgan individ tashqi belgilariga ko‘ra to‘liq ijtimoiylashgan bo‘lishi mumkin: u ta‘lim olgan, hattoki oliy ma‘lumotga ega, kasb va ish o‘rniga ham ega bo‘lishi mumkin. Agar jamiyatda axloqiy me‘yorlar noaniq bo‘lib qolsa, ijtimoiy uyat hissi esa deyarli yo‘q darajaga yetsa, nafrat asosidagi jinoyatlarning keskin o‘sishi haqiqatga aylanishi mumkin”⁵⁸.

Shuning uchun ham globallashuv sharoitida insoniyat axloqiy (altruistik) munosabatlarini himoya qilish va mustahkamlash, g‘ayriaxloqiy infiltratsiyalarga qarshi kurashish dolzarb vazifalardan biridir. Buning uchun global hamjamiyat, siyosiy va ijtimoiy institutlar, madaniyatlararo dialog va ma‘naviy-ma‘rifiy sohalarda faoliyat olib borish zarur.

⁵⁸ Очирова Валентина Батуевна, and Каминская Ирина Юрьевна. “Морально-нравственная дегенерация как бессознательный мотив террористов-одиночек: как распознать и предотвратить?” Историческая и социально-образовательная мысль, no. 2, 2014, pp. 237-241.

Axborot globallashuvi jarayoni insoniyatning ma'naviy-axloqiy muhitiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, milliy axloqiy tamoyillar va millat xavfsizligi nuqtai nazaridan axborot maydonidagi infiltratsiyalar - bu jarayonning muhim va xavotirli jihatlaridan biridir. Mazkur jarayonda uch asosiy muammo muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, axborot oqimi orqali amalga oshiriladigan mafkuraviy bosimlar; ikkinchidan, axloqiy qadriyatlarni buzishga qaratilgan axborot tahdidlari; va uchinchidan, yosh avlodning axloqiy immunitetini shakllantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya masalalari. Aynan yoshlarning ongiga tushadigan axborot ta'siri, uning maqsadga muvofiq va puxta reja asosida boshqarilishi, ularning axloqiy immunitetini mustahkamlashga bog'liq.

Axborot oqimining mohiyati va uning ta'sir mexanizmi muayyan maqsadga qaratilgan bo'lib, u axloqiy va mafkuraviy jihatdan milliy qadriyatlar bilan ziddiyatda bo'lishi mumkin. Shu sababli yoshlarni axborotning salbiy ta'siridan himoya qilish, ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish va axloqiy immunitetini shakllantirish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Globallashuv sharoitida insoniyatning axloqiy, ayniqsa altruistik munosabatlari ushbu axborot bosimlari orqali katta transformatsiyalarga duch kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, g'ayriaxloqiy infiltratsiyalarga qarshi kurashish va milliy axloqiy tamoyillarni himoya qilish global muammoga aylangan. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev axborot globallashuvi sharoitida ma'naviy-axloqiy tamoyillar borasida to'xtalib: "Bugungi kunda yon atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi"⁵⁹, – deb ta'kidlaydilar. Ushbu illatlarning avj olishida diniy ekstremizm, terrorizm, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya va "ommaviy madaniyat" kabi salbiy fenomenlarning ta'sirini alohida ta'kidlash lozim. Aynan turli axborot vositalari orqali tarqalayotgan mazkur salbiy tendensiyalar nafaqat ularning ommalashuviga, balki jamiyatda axloqiy buzilishlarning keng yoyilishiga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, axborot maydonidagi beminnat xizmat ko'rsatish mexanizmi bu illatlarning kuchayishiga asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Bu esa globallashuv jarayonida

⁵⁹ Mirziyoyev Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezon va maqsadidir. -T.: O'zbekiston. 2017. – B. 320.

g'ayriaxloqiy infiltratsiyalar va axloqiy inqirozlarning yanada chuqurlashishiga zamin yaratadi.

Hozirgi ilmiy va o'quv adabiyotlarida axborot globallashuvi jarayonida xavfsizlikka tahdidlar va ularning manbalarini tasniflash bo'yicha yagona, universal yondashuv mavjud emasligi muammoning yangiligi va murakkabligi bilan tushuntiriladi. Shaxsga nisbatan axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashda tahdidlar ikki asosiy guruhga - tashqi va ichki tahdidlar - bo'linadi. Tashqi tahdidlar odatda xorijiy yoki nojo'ya axborot oqimlari, kiberhujumlar, manipulyatsiyalar va boshqa tashqi manbalardan keladigan xavflar bo'lsa, ichki tahdidlar esa jamiyat ichidagi axborot madaniyati yetishmovchiligi, tanqidiy fikrlashning pasayishi, axborot savodxonligining yetarli darajada rivojlanmasligi kabi omillar bilan bog'liqdir.

Internet tarmoqlarida yuzlab millionlab veb-saytlar va ma'lumot bazalari mavjud bo'lib, ular har xil sifat va mazmunga ega axborotlarni taqdim etadi. Bu esa axborot maydonida to'g'ri va ishonchli ma'lumotlarni ajratib olishni murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan, axborot yaratishda savodxonlikning o'rni nihoyatda katta. Axborotni aniq, ishonchli va maqsadga muvofiq tarzda yozish faqat oddiy bilim emas, balki yuqori savodxonlik, puxta ilmiy-tadqiqot va ijodiy yondashuvni talab etadi. Hatto eng professional jurnalistlar ham sifatli va ta'sirli axborot yaratish uchun uzoq soatlar izlanishlar olib boradi. Bu esa axborot globallashuvi sharoitida har bir shaxsning axloqiy immunitetini mustahkamlash va axborot savodxonligini oshirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Axborot globallashuvi jarayonida tashqi tahdidlar, ya'ni insonlarni chalg'ituvchi, ularning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini buzishga qaratilgan noaniq va ziddiyatli axborotlar jamiyatning axloqiy muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu tahdidlarning asosiy manbasi - inson ongini va ruhiyatini manipulyatsiya qilishga xizmat qiluvchi axborotlar bo'lib, ular jamiyatda axloqiy-insoniy tamoyillarni zaiflashtirish, shaxslararo ishonch va mehr-muhabbatni kamaytirishga qaratilgan. Axborotlarning barchasi ham destruktiv emas, lekin yashirin, murakkab va ijtimoiy xavfsizlikka tahdid soluvchi ma'lumotlarni ajratish individual insonning qobiliyatlari va tanqidiy tafakkur darajasiga bog'liq.

Axborot globallashuvining yoshlar ongiga **doimiy va uzluksiz** ta'siri zamonaviy globallashuv davrining ajralmas qismiga aylangan hodisadir. Ingliz tilidagi *permanent*⁶⁰ atamasining mohiyati - doimiy,

⁶⁰ Мюллер В. К. Англо – русский словарь полная версия. – Москва “Эксмо”, 2007. –С. 576.

o'zgaras, uzoq muddatli va qoldiq ta'sirni anglatadi. Biz bu atamani mavzuga mos ravishda "doimiy va uzluksiz" deb tarjima qilib, uning mazmun-mohiyatini aniqroq ifodalashni maqsad qildik.

Globalashuv natijasida axloqiy transformatsiyalarning yoshlar ongiga doimiy (permanent) salbiy ta'sirlarini falsafiy jihatdan bir necha asosiy guruhlariga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga, insonning axloqiy va ma'naviy butunligini buzuvchi, buzg'unchi va yot mafkuralarni targ'ib etuvchi axborotlar kiradi. Bu yerda diniy ekstremizm, aqidaparastlik, ashaddiy millatchilik, irqchilik (ratsizm), shuningdek, buyuk davlatchilik shovinizmi, fashizm va terrorchilik g'oyalari kabi ekstremistik va radikal kontseptiyalar namoyon bo'ladi. Ushbu axborotlar yoshlarning ongida izolyatsiya, nifoq va zo'ravonlikka tayyorlik kabi salbiy xulq-atvorlarni shakllantiradi.

Ikkinchi guruh - bu ommaviy madaniyatga xos bo'lgan, milliy mentalitet va an'anaviy qadriyatlar bilan ziddiyatda bo'lgan axborotlar. Ushbu turdagi axborotlar yoshlarni o'z ildizlaridan uzoqlashtirish, ularning milliy ongini so'ndirish hamda yuksak ma'naviy qadriyatlardan chetlashishga olib keladi.

Uchinchi guruh - sadizm va pornografik kontentdan iborat axborotlar bo'lib, ular yoshlarning axloqiy me'zonlarini zaiflashtirib, shaxsiy va ijtimoiy muvozanatni buzishga xizmat qiladi. Bu turdagi axborotlar hissiy zo'riqish, hissiyotlarning buzilishi va axloqiy tushkunlikni keltirib chiqaradi.

To'rtinchi guruhda esa haqiqatga aslo mos kelmaydigan, abstrakt va isbotlanmagan, ammo agressiv va jozibador ko'rinishda taqdim etiluvchi axborotlar mavjud. Bu turdagi axborotlar yoshlarning tanqidiy tafakkurini zaiflashtirib, ularda noto'g'ri dunyoqarash va haqiqatni noto'g'ri talqin qilish xususiyatlarini shakllantiradi.

Va nihoyat, beshinchi guruh - bu ijtimoiy maqomidan qat'i nazar, shaxs yoki guruhlar ongini zaharlashga, qalbini egallashga qaratilgan, ularning axloqiy me'zonlari va pozitsiyalaridan adashtirishga xizmat qiluvchi manipulyativ axborotlar. Ushbu axborotlar yoshlarning ma'naviy mustaqilligini kamaytirib, ularni tashqi ijtimoiy yoki siyosiy manipulyatsiyalarga moyil qiladi.

Internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, shuningdek, ayrim davlat va nodavlat televideniyalar orqali tarqalayotgan buzg'unchi axborotlarning yoshlar tomonidan keng iste'mol qilinishi va uning ijtimoiy-ma'naviy oqibatlari jamiyatning barcha qatlamlarini chuqur tashvishga solmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongini va qalbini egallash, ularning axloqiy

tamoyillarini buzishga qaratilgan, milliy manfaatlarimizga raxna soluvchi, ma'naviyatimiz hamda milliy qadriyatlarimizdan begonalashtirishga xizmat qiluvchi har qanday axborot xurujlariga qarshi doimiy hushyorlik zarurdir. Yangi O'zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan islohotlarni to'xtatishga urinayotgan bunday g'arazli va buzg'unchi maqsadlarni mujassam etuvchi axborotlarning permanent ta'sirlaridan himoyalaniish va ularga qarshi kurashishda ijtimoiy-falsafiy fanlarning ilmiy yutuqlaridan foydalangan holda amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Faqat shu yo'l bilan axborot globallashtiruvining yoshlar ongiga doimiy va salbiy ta'sirlari Yangi O'zbekistonni taraqqiyot yo'lidan chetlashishga qodir bo'lmaydi. Afsuski, bugungi kunda axborot globallashtiruv natijasida yuzaga kelayotgan salbiy ta'sirlar bitta etnik birlik yoki millatga xos muammo bo'lib qolmay, balki umuminsoniy muammo sifatida yuzaga kelmoqda. Shu sababli, axborot globallashtiruvining yoshlar ongiga doimiy salbiy ta'sirlariga qarshi kurashishda xalqlar o'rtasida do'stlik va hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, yoshlarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini oshirish, tanqidiy tafakkur va intellektual salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish eng muhim falsafiy va ijtimoiy omil hisoblanadi.

Zero, bunday integratsiyalashgan hamkorlik nafaqat axborot sohasidagi muammolarning yechimini topishda, balki boshqa ijtimoiy va madaniy sohalaridagi dolzarb masalalarni hal qilishda ham integratsion yondashuv asosida samarali faoliyat yuritishni ta'minlaydi. Bu esa global jarayonlarga munosib javob berish va yoshlarni salbiy axborot oqimlaridan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi axborot asrida yoshlarning ongini zabt etish va qalbini egallashga qaratilgan axborotlarning maqsadlari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, yoshlarni bunday axborot xurujlaridan himoya qilish tizimini yaratish endi shunchaki zarurat emas, balki uzoqni ko'zlovchi, aniq strategik rejalar va muayyan qonuniyatlarga asoslangan doimiy ehtiyojga aylanishi lozim. Faqat shu yondashuv orqali ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida yoshlar uchun axborot tahdidlariga qarshi mustahkam immunitet – himoya qobig'ini yaratish mumkin bo'ladi.

Chunki, "Globallashtiruv davrida tahdidlarning turlari, tez ta'sir o'tkazish yo'llari ko'paydi va ommalashib bormoqda. Ularning quyidagi turlarini sanab o'tish mumkin:

diniy ekstremizm;

xalqaro terrorizm;
 giyohvandlik;
 ommaviy madaniyat;
 kosmopolitizm (dunyo fuqarosi yoki vatansizlik g'oyasi);
 ludomaniya (kompyuter o'yinlari kasalligi yoki asr kasalligi);
 missionerlik, prozelitizm;
 niglizim (urf-odat, an'ana va qadriyatlarga bepisand munosabatda bo'lish, ularni inkor etish);
 zo'rovonlik (fashizm, neofashizm, shovinizm);
 egosentrizm, individulizm;
 OITS;
 starizm (yulduzlarga ko'r-ko'rona taqlid);
 vandlizm (madaniy va moddiy yodgorliklarni vayron qilish);
 axloqsizlik (fohishabozlik, behayolik, bir jinsli nikohlar);
 xeppining (vahshiyona ko'ngil ochishlar)"⁶¹dan iboratdir. Afsuski, yuqorida sanab o'tilgan tahdidlar bugungi kunda axborot shaklida hech qanday filtr yoki seleksiyasiz inson ongiga yetib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar ongining zaifligi va uning hali shakllanayotganligidan kelib chiqqan holda, bunday axborotlar ularning qalbini zaharlash, ongini egallash orqali ma'lum guruhlar yoki qatlamlarning manfaatlarini ilgari surish vositasiga aylanmoqda. Bu esa jamiyatning ma'naviy barqarorligiga va milliy qadriyatlarimizga bevosita tahdid solmoqda.

Yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qiluvchi qobiq yaratishning ahamiyati bugungi kunda yanada oshib bormoqda. Axborot makoni tobora tig'izlashib, u yerdagi axborotlarning ko'lam va xilma-xilligi analiz va sintez qilish jarayonlarini murakkablashtirmoqda. Shunday sharoitda yosh avlodni axborot maydonidagi optimistik, umidbaxsh va taraqqiyotga ishonchni kuchaytiruvchi, kelajak haqida asosli va aniq faktlarga tayangan ijobiy axborotlar bilan ta'minlash zarur. Shu bilan birga, ularni pessimistik kayfiyat uyg'otuvchi, voqea-hodisalarning samaradorligini inkor etuvchi, tushkunlik va umidsizlikni targ'ib qiluvchi salbiy axborotlardan samarali himoya qilish qobiliyatini shakllantirish muhimdir.

Ushbu himoya qobig'ini yaratish jarayonining samaradorligi yoshlarning iqtidor va salohiyatini to'g'ri yo'naltirish, ularda mustahkam iroda, matonat, keng dunyoqarash, mustaqil fikrlash qobiliyati va chuqur tanqidiy tafakkur rivojlanishiga qaratilgan

⁶¹ Қосимов Н., Жумаев Ш., Тоғайкулов Т. Глобаллашув: оила ва фарзанд тарбияси (Ота-оналар учун илмий-амалий қўлланма). -Тошкент, "Турон zamin ziyo", 2016. -Б.6.

profilaktik tadbirlar orqali ta'minlanadi. Ammo buni amalga oshirish uchun avvalo yoshlarning ijtimoiy ongida tub ijobiy o'zgarishlar yuz berishi lozim.

Mazkur ulkan vazifani amalga oshirish ilm-fan taraqqiyoti, yoshlarning tafakkurini teranlashtirish, ularning ruhiyatini ezgulik va ma'naviyat g'oyalari bilan boyitish, shuningdek, intellektual-axloqiy salohiyatini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shu tariqa, globallashuv imkoniyatlaridan to'liq foydalanish va uning salbiy oqibatlaridan o'zini samarali himoya qilish tizimini yaratish, axborot globallashuvining yoshlar ongiga doimiy (permanent) salbiy ta'sirlaridan muhofaza qilishning eng muhim falsafiy omillaridan biridir.

2.2. Global muammolar kontekstida altruistik yondashuvlarning transformatsiyasi

XXI asrga kelib global miqyosda insoniyat taraqqiyoti bilan birga o'zaro bog'liq inqirozli vaziyatlar – ekologik, ijtimoiy, demografik va axloqiy muammolar chuqurlashdi. Bu muammolar ijtimoiy mas'uliyat me'yorlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'dirmoqda. "Global muammolarning turlari o'zaro qanchalik farqlansada, bu sohalaridagi umumiylik, dastavval, butun insoniyatning hayoti shart-sharoitlari, imkoniyatlari va istiqboli masalalaridir. Ikkinchi tomondan, ular, u yoki bu darajada hozirgi davrning bosh omili - fan-texnika inqilobi bilan aloqadordir, ya'ni uning oqibatidir. Bizning davrimizda fanning rivojlanish sur'atlari g'oyat kattadir. Fanda erishilgan kashfiyotlar tezda yangi texnika vositalari yaratishni ta'minlasa, o'z navbatida, texnika rivojlanishi ham fanda yangi o'zgarishlar sodir etishga jiddiy turtki bermoqda. Bulaming natijasi o'laroq, erishilgan kashfiyotlar muayyan maqsadlarga xizmat qilmoqda. Bu esa global muammolarning yanada o'tkir, dolzarb bo'lib turishiga olib kelmoqda"⁶². Shunday sharoitda altruizm endi shaxsiy axloqiy tamoyil emas, balki global barqarorlik omiliga aylanmoqda. Bu altruistik tamoyilning o'zgarishiga, ya'ni transformatsiyasiga olib kelmoqda. Endilikda altruizm butun insoniyat nomidan kelajak avlodlar va ekologik tizimlar oldidagi burch sifatida shakllanmoqda. Bu ayniqsa, ekologik altruizm va global ijtimoiy adolatning metanormativ qiymatlari asosida altruistik yondashuvlarning yangi qirralari yoritiladi.

⁶² Falsafa: Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma / E.Y.Yusupov, S.Sh.Shermuhamedov, A.T.Ayupov va boshq. to'ldirilgan 2- nashri. -T.: "O'qituvchi", 2005. -239b.

Altruizmning falsafiy ildizlari va tarixiy transformatsiyasi insoniyat tafakkurining eng barqaror konsepsiyalaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ilk bosqichlarda altruizm, odatda, shaxslararo darajada – oilaviy, jamoaviy va mahalliy birliklarda namoyon bo'lgan. Ammo sivilizatsiya taraqqiyoti, texnologik inqilob va globallashtirish altruistik yondashuvlarni yanada tizimli holatga olib keldi. Ayniqsa, zamonaviy ijtimoiy tizimlarda altruizm institutsional qamrovga ega ijtimoiy mexanizmga aylana boshladi. Bu holat “strukturaviy altruizm” tushunchasi orqali ifodalanadi. Strukturaviy altruizm shaxsiy niyat emas, balki tizimlar va institutlarning faoliyati markazga olinadi. Masalan, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, ta'lim tizimlari va insonparvar yordam dasturlari shunday yondashuvga misol bo'la oladi.

Strukturaviy altruizm - altruistik faoliyatni siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlar orqali tartibga solishni anglatadi. Oddiy qilib aytganda, bu insonlar o'rtasidagi yordam tamoyillarining davlat siyosati, xalqaro tashkilotlar va qonunchilik orqali tizimlashtirilgan shaklidir. Mazkur tushuncha XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan davlatlarning global yordam, rivojlanishga ko'mak va insonparvarlik siyosatlari doirasida shakllandi. Xususan, Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda xalqaro institutlar, jumladan BMT, Jahon banki, UNICEF, va qator nodavlat tashkilotlar yordamni insonparvarlik tamoyiliga asoslangan tizimli harakat sifatida amalga oshira boshladi. Bu jarayon tarixiy jihatdan altruizmning shaxsiy-axloqiy darajadan transmilliy va siyosiy-institutsional bosqichga o'tishini anglatadi.

Strukturaviy altruizm bugungi global muammolar fonida alohida dolzarblik kasb etmoqda. Pandemiya, iqlim inqirozi, qashshoqlik va migratsiya muammolari har bir milliy davlat chegarasidan tashqarida joylashgan umumiy javobgarlikni talab qilmoqda. Shu sababli yordam berish nafaqat insoniy burch, balki institutsional majburiyatga aylanmoqda. Masalan, rivojlangan davlatlar tomonidan qoloq hududlarga vaksina, oziq-ovqat yoki infratuzilma yordamlarini ko'rsatish strukturaviy altruizmning konkret ifodasidir. Bu sohada “muhim xalqaro standart - Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM), xususan, hamma joyda qashshoqlikning barcha ko'rinishlariga barham berishga chaqiruvchi 1-maqсадdir. BRM kambag'allik va tengsizlikni kamaytirish, inklyuziv o'sishni rag'batlantirish va hech kim ortda qolmasligini ta'minlashda ijtimoiy himoya tizimlari muhimligini ta'kidlaydi. 1-maqсадga erishish mamlakatlardan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini, jumladan, bolalar, qariyalar, nogironlar

va boshqa marginal guruhlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlovchi kompleks ijtimoiy himoya tizimini yaratishni talab qiladi"⁶³. Biroq bu jarayon har doim ham sof altruistik emas. Geosiyosiy manfaatlar, yordamni siyosiy bosim vositasiga aylantirish kabi holatlar ham mavjud. Shu bois, strukturaviy altruizm faqat tashkiliy mexanizm emas, balki doimiy axloqiy refleksiyaning talab qiladigan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisadir. U real tenglik, ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini ta'minlashda muhim vosita sifatida qoralishi lozim.

Bundan tashqari zamonaviy global muammolar (ekologik halokatlar, migratsion inqirozlar, iqlim o'zgarishi, pandemiyalar va resurslar tanqisligi) altruizmni yangi shaklda qayta talqin qilish zaruratini tug'dirmoqda. Bugun "vujudga kelgan ekologik vaziyat tabiiy muhitning inson organizmiga va uning ishlab chiqarish faoliyatiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Boshqa tomondan esa fan-texnika taraqqiyotining ko'lami asosida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasini xom ashyo resurslari, foydali qazilmalar bilan yetarli miqdorda ta'minlash muammosini ham nazardan soqit qilmaslik kerak"⁶⁴. Aynan shu nuqtada "transgeneratsion altruizm" tushunchasi o'z konseptual asosini ko'rsatadi. Transgeneratsion altruizm yashab turgan insonlarning kelajak avlodlar oldidagi axloqiy burchini anglatadi. U zamonaviy etikada, ekologik falsafada va barqaror taraqqiyot paradigmasida markaziy konsepsiya sifatida ko'rilmoqda.

Ispaniyalik yozuvchi Hans Jonas insoniyatning texnologik qudrati oshgani sari, uning kelajak oldidagi mas'uliyati ham ortib borishini alohida ta'kidlaydi⁶⁵. Bu mas'uliyat shaxsiy manfaatdan voz kechish emas, balki keng ko'lamdagi tarixiy ongning shakllantirishidir. Bu ongda altruistik qadriyatlar faqat hozirgi jamiyat emas, balki hali mavjud bo'lmagan insonlar hayotini ham inobatga oladi.

Transgeneratsion altruizmni amaliy jihatdan tatbiq etish uchun global strategik rejalashtirish, ta'limda barqarorlik qadriyatlarini singdirish, hamda qonunchilikda kelajak avlodlar manfaatini himoya qiluvchi mexanizmlarni joriy qilish zarur. Misol sifatida, iqlim bo'yicha Parij kelishuvi, BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari va "ekologik konstitutsiyalar"ni ko'rsatish mumkin. Bu hujjatlar altruizmning shaxsiy

⁶³ Sholdarov D. Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab quvvatlashning xalqaro me'yorlari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2024. 2(4):233-239

⁶⁴ Фалсафа асослари. (Тузувчи ва масъул муҳаррир: Қ. Назаров). -Т., «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005. 342-343- б.

⁶⁵ Hans Jonas, *Tecnica, Medicina Y Etica*. –Barcelona: Ediciones Paidós, 1997. Pp-130.

doiradan chiqib, transmilliy va transgeneratsion darajaga ko'tarilganligini isbotlaydi.

Shuningdek, transgeneratsion altruizm tushunchasi global etikada intersubektivlik tamoyiliga asoslanadi. Ya'ni hozirgi yashab turgan insoniyat o'z harakatlarining kelajakdagi oqibatlarini anglab yetishlari lozim. Bo'layotgan o'zgarishlarni anglab, kelajak avlod oldidagi mas'uliyatini angelaydi. Bu mas'uliyat utilitar yondashuvdan farqli o'laroq, pragmatik foyda emas, balki axloqiy burchga asoslanadi. Masalan, radioaktiv chiqindilarni zararsizlantirishda yoki biologik xilma-xillikni saqlashda bu yondashuv nihoyatda dolzarb.

Transgeneratsion altruizm, ayniqsa, ekologik axloqda markaziy o'rin egallaydi. Ekologik inqirozlar (atmosfera ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, o'rmonlar kesilishi) bevosita hozirgi avlodning iste'molchilik yondashuvi bilan bog'liq. Shu sababli, insoniyat o'z hayot faoliyatini nafaqat bugungi manfaatlarga, balki kelajakdagi xavfsizlik va farovonlikka moslashtirishi lozim. Shu nuqtai nazardan ekologik altruizm transgeneratsion altruizmning konkret ko'rinishidir.

Xulosa qilib aytganda, altruizmning tarixiy rivojlanishi uning doirasi va mazmunini kengaytirgan. U shaxsiy axloqiy tanlovdan global, institutsional va transgeneratsion etik mas'uliyat darajasigacha ko'tarildi. Transgeneratsion altruizm esa nafaqat axloqiy tamoyil, balki global barqarorlik va insoniyatning davomiyligini ta'minlovchi strategik imperativ sifatida qaralishi zarur. Bu yondashuv hozirgi jamiyatning ijtimoiy ongida ildiz otishi va amaliy siyosat darajasiga chiqishi insoniyat kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Texnogen sivilizatsiya taraqqiyoti, ayniqsa, industrial inqilobdan so'ng, insonni markazga qo'yish prinsipini kuchaytirdi. Qadimdan mavjud gumanistik va antropotsentrik dunyoqarashda insoniyat tabiat ustidan hukmron mavjudot sifatida qaraladi. Tabiat esa inson ehtiyojlari uchun mavjud vosita sifatida talqin qilinib kelingan. Bunday pozitsiya inson faoliyatini legitimlashtirdi. Biroq ekologik tizimlar izdan chiqdi. Iqlim o'zgarishi, muzliklarning erishi, biosferaning izdan chiqishi va resurslar tanqisligi global ekologik inqirozni yuzaga keltirdi. Ushbu inqiroz insoniyatning axloqiy pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishni yuzaga keltirmoqda. Endilikda ekologik masalalar nafaqat texnologik, balki axloqiy muammo sifatida ham ko'rilmogda.

Shu sababdan ham so'nggi yillarda postgumanim konsepsiyasi shakllandi. Postgumanizmning kelib chiqishiga ekologik, postmodernistik, poststrukturalistik va gumanistik qarashlar ta'sir

ko'rsatgan. Bu oqim renessans gumanizmiga qarshi turish maqsadida paydo bo'ldi desak to'g'ri bo'ladi. "XXI asr falsafasi sifatida o'zini namoyon qilayotgan postgumanizm klassik gumanizm (uyg'onish davri va ma'rifatparvarlik davrida shakllangan dunyoqarash)ni rad yetadi. Insonni olam markazi va "hamma narsaning mezoni" sifatida tasavvur qilishga asoslangan insonning ustuvor mavqeini inkor yetadi"⁶⁶. Unga ko'ra insoniyat tabiiy dunyodan ajratilib, kengroq kontekstda ko'rilishi lozim. Ma'lumki, gumanizm doimo insoniyatni markaziy o'rinda qo'yib kelgan. Bashariyat biosferadagi barsha mavjudotlardan ustun hisoblangan. Postgumanizm bu qarashni tanqid qiladi. Postgumanistlar insoniyatni tabiat va boshqa tirik mavjudotlarga nisbatan mutlaq ustun yemas degan qarash asosida uyushdilar. Ular barsha tirik organizmlarni o'zaro bog'liq bo'lgan bir butunni tashkil yetishini ta'kidlamodalar. "Postgumanizm atamasi ko'p ma'noli bo'lib, turli tadqiqotshilar uning asosida turli fenomenlar yotadi deb hisoblashadi. Ba'zan bu atama insonparvarlik davridan keyingi bosqish ma'nosida yoki transgumanizm sinonimi sifatida, shuningdek, transgumanizmning keyingi bosqishi sifatida ishlatiladi. Ayrim fikrlarga ko'ra, postgumanizm zamonaviy harakatlarning turli elementlarini o'z ichiga oluvchi umumiy tushuncha sifatida qoraladi.

Bu yondashuvda biz postgumanizmni transgumanizmdan keyingi hodisa sifatida ko'rib shiqamiz. Bu falsafiy yo'nalish robotlar, kiborglar, sun'iy intellekt jamiyatlarining sotsiokognitiv va ontologik asoslarini hamda insondan postinson holatiga yevolutsiyaning muayyan jihatlarini o'rganadi. Ushbu konsept jamiyat va texnologiya o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni tushunishga intiladi va insoniyat kelajagini qayta tasavvur qilishga zamin yaratadi"⁶⁷. Postgumanizm inson markaziyligini shubha ostiga qo'yib, mavjudlikning yangi shakllarini falsafiy tahlil qiladi. U texnologiya bilan uyg'unlashgan ongli mavjudotlarning ontologiyasini o'rganadi. Bu yondashuv transgumanizmning individual mukammallik g'oyasidan farqli ravishda, jamiyat, sun'iy ong va identiklik o'rtasidagi yangi aloqalarni ochib beradi. Natijada, postgumanizm insoniyat kelajagini nafaqat texnikaviy, balki ontologik va axloqiy jihatdan qayta tasavvur qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari postgumanizm shakllanishida ekologik qarashlarning ta'siri ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ma'lumki, XXI asr

⁶⁶ Марков С. Постгуманизм // История, основные положения и представители. 21.12. 2021. URL.: <https://creativeabs.com/absolyut-v-zapadnoj-filosofii/postgumanizm.html>;

⁶⁷ Иванченко М.А. Постгуманизм как антигуманизм: основные перспективы // Социальная философия и социология. 2019. С-16-24

ekologiyani asrashga qaratilgan g'oyalar insoniyat tomonidan tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilinishini tanqid qilmoqda. Uni tabiat bilan bir butun sifatida ko'rishni targ'ib qiladi. Postmodernizm insoniyatning "haqiqiy" va "obyektiv" bilimlarni anglashdagi imkoniyatlarini sheklaydi. Bilimlarni faqat o'zaro aloqada bo'lgan kontekstlarda tushunish mumkin degan g'oyani ilgari suradi. Poststrukturalizm, shaxsiyat va jamiyatning ma'nosi faqat strukturaviy va madaniy omillar tomonidan shakllanadi. Bu yesa postgumanizm insoniyatning markaziy rolini ko'rishning imkonsizligini anglatadi.

Postgumanistlar, insoniyat tabiiy dunyodagi o'z o'rnini aniqlashda nafaqat biologik, balki madaniy, ijtimoiy, texnologik va ekologik omillarni hisobga olish kerakligini ta'kidlaydilar. Postgumanizm insonning o'rnini, butun koinot bilan integratsiyalashgan bir tizim sifatida qaraladi. Bu esa insoniyatni nafaqat o'ziga, balki barcha tirik mavjudotlarga nisbatan mas'uliyatli qilishni anglatadi. Postgumanizm insoniyatni butun ekosistemalarning bir qismi sifatida ko'radi.

Bu tamoyil, ekosistemalar va ijtimoiy tizimlar o'rtasidagi bog'lanishlarni inobatga olib, insoniyatning ekologik ta'sirini va uning tabiiy dunyo bilan o'zaro aloqasini qayta o'rganishni talab qiladi. Bunday qarash, insoniyatning tabiatga va boshqa tirik mavjudotlarga bo'lgan yondashuvini qayta ko'rib chiqishga, tabiatni muhofaza qilish va ekologik barqarorlikni saqlashga qaratilgan yangi falsafiy yondashuvlarga olib keladi.

Shunday qilib postgumanizm insoniyatni boshqa tirik mavjudotlar va tabiatdan alohida emasligi ta'kidlanadi. Mazkur falsafiy oqimga ko'ra bashariyat yerdagi biosfera bilan o'zaro bog'liq va o'zgaruvshan mavjudotdir. Bu yondashuv, insoniyatning o'rnini yanada kengroq va murakkabroq ekologik tizimlar ichida tushunishga asoslanadi. Inson o'zining biologik va ruhiy mohiyati bilan birga boshqa tirik mavjudotlar orasida, o'zaro ta'sir ko'rsatish natijasida rivojlanib kelgan. Insoniyatning o'zi bu tizimning bir qismi sifatida biosfera o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga insoniyat rivojiga boshqa tabiat obyektlari ham xuddi shunday aks ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu munosabat bilan ekologik altruizm tushunchasi shakllandi. **Ekologik altruizm** insoniyatning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi va g'amxo'rlik qilishi tamoyilidir. U insonning axloqiy ongini tabiiy muhit manfaatlari bilan uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, "atrof muhitga odamlar munosabatining o'zgarishi, ishlab chiqarishda tozalovchi binolarning qurilishi, issiqlik elektrostansiyalarini

almashtirish, atmosferaga uglekisliy gaz va freonlarning chiqishini qisqartirish, mintaqalarda tabiiy ekologik balansni saqlash va boshqalar”⁶⁸ ham ekologiyaga nisbatan altruistik munosabatni anglatadi. Mazkur fikrda ham ekologik altruizm antropotsentrik pozitsiyaga qarshi turganligini ko‘rishimiz mumkin. “Hamma narsa inson uchun” degan qoidadan voz kechilyapti.. Bu qarashga ko‘ra, inson tabiat ustidan emas, balki uning bir qismi sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bunday yondashuv inson va tabiat o‘rtasidagi mas’uliyatli hamkorlikni asoslaydi.

Ekologik altruizmning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

– **Mas’uliyatlilik** – inson o‘z harakatlarining ekologik oqibatlarini anglaydi va ularni oldindan baholaydi;

– **Nisbatlilik** – inson ehtiyojlari tabiiy resurslar imkoniyatlariga moslashtiriladi;

– **G‘amxo‘rlik** – atrof-muhit faqat foyda manbai emas, balki o‘z-o‘zidan qadrlil tizim sifatida ko‘riladi;

– **Transgeneratsion ong** – ekologik harakatlar kelajak avlodlar farovonligi uchun ham mas’uliyatni o‘z ichiga oladi.

Ekologik altruizm bu shunchaki tabiatga mehr emas, balki axloqiy majburiyatdir. ekologik altruizm insoniyat faoliyatining mezoni bo‘lishi zarur. Ayniqsa, sanoat, transport va qishloq xo‘jaligida ekologik yondashuvlar joriy etilishi kerak. Ammo yana bir jihatga e’tibor qaratishimiz kerak. Ekologik altruizm o‘z mohiyatiga ko‘ra, axloqiy radikalizm emas. Aslida “radikal ong doirasida shakllangan etika ko‘pincha an’anaviy normalarni rad etadi va o‘zgarish, muqobillik, marjinallik kabi tushunchalarni axloqiy nuqtai nazardan qamrab oladi”⁶⁹. Ekologik altruizm tabiatni himoya qilish bilan birga tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatni tiklashni nazarda tutadi. Bu yondashuvda insoniyat o‘z manfaatlarini tabiiy muvozanat bilan uyg‘unlashtiradi. Bu esa bugungi kun uchun juda dolzarbdir. Zero, ekologik halokatlarning ortishi turli ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlarga sabab bo‘lishi mumkin. “Rim klubining asoschisi va birinchi prezidenti Aurelli Pechchei shunday degan edi: Endilikda ona-Yerimiz har qanday o‘sinh sur’atlariga dosh berishga, insonning har qanday erkaliklarini ko‘tarishga qodir ekanligiga sog‘lom fikrlaydigan odamlarning birortasi ham ishonmaydi”⁷⁰.

Shu nuqtai nazardan ekologik altruizmni faqat shaxsiy ong doirasida emas, balki ijtimoiy institutlar orqali amalga oshirish zarur. Masalan,

⁶⁸ 453-bet.

⁶⁹ Фомичев Игорь Юрьевич. “Этика современного радикального сознания” // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика, no. 3, 2012, pp. 85-87.

⁷⁰ Davronov Z. va boshqalar. Falsafa. –Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. 354-bet.

ta'lim tizimlarida ekologik savodxonlikni oshirish; ommaviy axborot vositalarida tabiatga mas'uliyatli munosabatni targ'ib qilish; ekologiya bilan bo'g'liq qonunchilikni kuchaytirish va iqtisodiy faoliyatda "yashil texnologiyalar"ni joriy etish bu yo'nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi. Shuningdek, zararli gazlarni kamaytiruvchi mexanizmlar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari ekologik altruizmning amaliy ko'rinishlari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ekologik altruizm – bu faqatgina tabiatga muhabbat emas, balki axloqiy zaruriyatdir. U ekologik inqiroz sharoitida yangi axloqiy paradigma sifatida shakllanmoqda. Ekologik altruizm global axloqiy ongni shakllantiradi. Insoniyatni mas'uliyatga undaydi. Tabiat bilan uyg'un hayot tarziga chaqiradi. Shu bois, ekologik altruizm kelajakdagi sivilizatsiyaning asosiy tayanch kategoriyalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Butun dunyoda ijtimoiy adolat muammosi doimo murakkab munosabat shakli bo'lib kelgan. Iqtisodiy, texnologik va sog'liqni saqlash sohalarida yuzaga kelgan tafovutlar xalqaro tengsizlik muammosini yanada chuqurlashtirmoqda. Ayrim davlatlar yuksak taraqqiyot va resurslar bilan ta'minlangan bo'lsa, boshqalar hatto elementar ehtiyojlarni qondirish imkoniyatidan mahrum. Bu asimmetriya global distributiv adolat tamoyiliga asoslangan yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.

Distributiv adolat kategoriyasi nafaqat ichki ijtimoiy tuzilmalarda, balki xalqaro munosabatlarda ham markaziy o'rin tutadi. Bu kategoriya resurslar, imkoniyatlar va sharoitlarning teng taqsimlanishiga da'vat etadi. Global miqyosda esa bu yordamga muhtoj qatlamlarni tan olish, ularning ehtiyojlarini axloqiy mezon darajasiga ko'tarish orqali amalga oshiriladi⁷¹. Masalan, iqlim o'zgarishidan eng ko'p zarar ko'radigan kambag'al mamlakatlar hali ham ekologik barqarorlik uchun yetarli texnologiyalarga ega emas. Bu holat global yordam mexanizmlarini faollashtirish zaruratini tug'diradi.

Altruistik kosmopolitizm konsepsiyasi ham xuddi "distributiv adolat" kategoriyasi singari global tenglik prinsipini mustahkamlovchi muhim nazariy asos hisoblanadi. Aslida "Kosmopolitizm" tushunchasi vatanparvarlikka zid bo'lgan g'ayriaxloqiy tushuncha hisoblanadi. "Kosmopolitizm (yunon. kosmopolites – jahon fuarosi) – dunyo fuqaroligini davo qilish, shuningdek milliy va davlat suverenitetini rad

⁷¹ Тарандо Е.Е. Распределительная справедливость: к вопросу о социально-экономических особенностях принципов распределения // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana), no. 2, 2012, pp. 157-161.

etish, turli milliy an'ana, madaniyat hamda vatanparvarlik tuyg'ularidan voz kechish g'oyasini ilgari suradigan ta'limot va qarashlar majmui"⁷². Ammo ba'zi hududlarda insoniyat yashashi uchun sharoitlarning yatarli emasligi ularni boshqa hududlarga ko'chib o'tishga majbur qiladi. Shu boisdan qochqinlarga nisbatan altruistik kosmopolitizm munosabat shakllanmoqda. Uning asosiy g'oyasi shundaki, inson huquqlari va farovonlikka bo'lgan da'volar davlat chegaralari bilan cheklanmasligi kerak. Har bir inson, u qayerda yashashidan qat'i nazar, altruistik e'tiborga loyiqdir. Bu yondashuv yordamga muhtoj qatlamlar uchun nafaqat amaliy yordam mexanizmlarini, balki prinsipial axloqiy mas'uliyatni ham vujudga keltiradi. Unga binoan insoniyatni bir butun deb qabul qilish lozim. Har bir kuchli va taraqqiy etgan jamiyat zaifroq jamiyatlar oldida altruistik majburiyatga ega bo'ladi. Bu yondashuv pandemiyalar davrida ayniqsa yaqqol ko'rindi. Vaksinalarni adolatli taqsimlash muammosi altruizmni global siyosatga integratsiya qilish zaruratini ochib berdi.

Global adolat paradigmasi, ayniqsa, migratsion inqirozlar fonida yana bir bor o'z ahamiyatini namoyon qildi. Angliyalik olim Yernst Ravensteynning "Migratsiya qonunlari" klassik nazariyalar qatoriga kiradi, unda migratsiyaning asosiy omillari va ularning xususiyatlari batafsil bayon qilinadi. "Zamonaviy nazariyalar migratsiyaning sabablarini yanada shuqurroq o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar ko'proq mikro darajaga ye'tibor qaratadi va individual, psixologik omillarni ham hisobga oladi. Globalizatsiya jarayoni, texnologiyalar taraqqiyoti, yekologik muammolar va xalqaro mehnat migratsiyasi zamonaviy tadqiqotlarning asosiy mavzulariga aylanib, yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ushbu ikkita yo'nalish migratsiyaning sabab va oqibatlarini har xil nuqtai nazardan tahlil qilib, bu jarayonni to'liqroq tushunishga yordam beradi. Shuning ushun hozirgasha migratsiya turlari to'g'risida aniq metodologiya mavjud yemas. Biroq, migratsiya muammolariga oid adabiyotda tipologiyaning uzundan-uzoq ro'yxatini ko'rish mumkin. Ular migratsion modellar, shaxslarning motivatsiyasi, maqsadlari va strategiyasining barsha xilma-xilligini aks yettiradi"⁷³. Ravensteynning klassik yondashuvi migratsiyani makroiqtisodiy va geografik qonuniyatlarga asoslanib

⁷² Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 1-жилд. –Тошкент: “Маънавият”, 2023. 627-бет.

⁷³ Франк Дювель. Пространственная мобильность населения: индикаторы, категории и типологии. //Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля-Центр миграционных исследований – М., 2007. С. 71.

tushuntiradi. Zamonaviy nazariyalar yesa shaxsiy motivatsiya va individual qarorlarni markazga qo'yadi. Bu o'zgarish fenomenologik falsafa ta'sirini ko'rsatadi - ya'ni, inson tajribasi va ishki qarorlari asosiy o'ringa shiqadi. Global muammolar, yekologik xavflar va texnologik taraqqiyot yesa migratsiyani faqat zarurat yemas, balki tanlov sifatida ham talqin qilishni taqozo yetmoqda. Shu bois, migratsiya bugungi davrda ijtimoiy ong va axloqiy mas'uliyat bilan shambarshas bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida tushuniladi.

Demak qochqinlar, urushdan aziyat chekkan insonlar yoki ekologik falokatlar sababli ko'chishga majbur bo'lganlar axloqiy jihatdan e'tiborga olinishi kerak bo'lgan qatlamdir. Bu esa milliy suverenitet va xalqaro yordam o'rtasidagi murakkab axloqiy munosabatlarni talab qiladi. Bu muammolarni hal etishda ijtimoiy farovonlik va inson qadri-qimmatini kategoriyalarini uyg'un holda qo'llash muhimdir. Ijtimoiy farovonlik jamiyatdagi har bir a'zoning minimal ehtiyojlari qondirilgan holatdir. Biroq bu holatga faqat resurslar mavjudligi orqali emas, balki adolatli taqsimot orqali erishish mumkin.

Shunday qilib, global tengsizlik sharoitida ijtimoiy adolat faqat milliy siyosat doirasida emas, balki xalqaro axloqiy tamoyillar asosida tahlil qilinishi lozim. Altruizm bu jarayonda motiv emas, balki strategik pozitsiyaga aylanmoqda. U yordamga muhtoj qatlamlarga nisbatan insonparvarlik va birdamlik muhitini uyg'otadi. Global axloqiy ong shakllanmas ekan, tengsizlik faqat chuqurlashishda davom etadi. Shu bois, global altruizm va kosmopolitizm bugungi davrning asosiy falsafiy chaqiriqlari sifatida namoyon bo'lmoqda.

Zamonaviy global muhitda altruizm tushunchasi shaxsiy xulqdan chiqib, strukturaviy va institutsional kategoriyaga aylana boshladi. Endilikda insonparvarlik va yordam ko'rsatish faqat individual harakatlar bilan emas, balki siyosiy institutlar, transmilliy tashkilotlar orqali amalga oshirilmoqda. Bu holat "strukturaviy altruizm" deb nomlanuvchi yangi paradigmaga asos bo'lmoqda. "Strukturaviy altruizm - bu yordam berish niyatining tizimlashtirilgan, huquqiy me'yorlar bilan mustahkamlangan shaklidir"⁷⁴.

Mazkur yondashuv doirasida Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti, UNICEF, Oxfam International⁷⁵, Qizil Xoch jamiyati kabi xalqaro institutlar asosiy aktorlarga aylangan. Ularning

⁷⁴ Luca Gandullia. Altruism and Structure of Values: An Experimental Investigation // Journal of Interdisciplinary Economics. 2020. № 2. Pp-1-27.

⁷⁵ Bu xalqaro darajadagi notijorat tashkilotlar konfederatsiyasidir. U kambag'allik, ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlikka qarshi kurashishga qaratilgan faoliyat olib boradi.

faoliyati global miqyosda tenglik va inson qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan. Bu tashkilotlar gumanitar yordam, salomatlikni saqlash, oziq-ovqat ta'minoti, tabiiy ofatlarga javob berish va ijtimoiy himoya tizimlarini qurishda muhim rol o'ynaydi. Bunday faoliyatlar altruistik tamoyillarni institutsional darajada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunga qaramay, bu jarayonlar mutlaq xolis emas. Institutsional altruizm ko'pincha manfaatlar, siyosiy strategiyalar va kuch munosabatlari bilan cheklanadi. Bu holatda "asimmetrik yordam" kategoriyasi dolzarb bo'ladi. Asimmetrik yordam masalasi altruizm va dominatsiya, etik niyat va utilitarizm o'rtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Yordam chindan xolismi? Yo'qmi? Bu savol aynan asimmetrik kontekstda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar tomonidan kam rivojlangan yoki inqirozdagi hududlarga ko'rsatilayotgan yordamlar ba'zida haqiqiy altruistik niyatdan emas, balki geosiyosiy manfaatlarni ilgari surish, ta'sir doirasini kengaytirish maqsadida yuzaga chiqadi. Bu esa yordamning axloqiy sofliğini so'roq ostiga qo'yadi.

Altruizmning bunday sharoitdagi transformatsiyasi uni faqat texnik yoki siyosiy amaliyot sifatida emas, balki axloqiy kategoriyalar mezonida tahlil qilish zaruratini tug'diradi. Axloqiy poklik, manfaatlardan holilik, erkinlik, birdamlik, tenglik va halollik kabi me'yorlar strukturaviy altruizmning haqiqiy asoslarini belgilaydi. Institutlar faoliyatida bu mezonlar ustuvor bo'lmasa, u holda yordam siyosiy vositaga aylanadi.

Institutsional mas'uliyat - bu global etikaning muhim elementi bo'lib, yirik ijtimoiy tuzilmalar zimmasiga yuklatilgan axloqiy va ijtimoiy javobgarlikni anglatadi. Bu kategoriya yordam ko'rsatishda doimiylik, hisobdorlik va inson huquqlariga sadoqat kabi elementlarni o'z ichiga oladi. Ayniqsa ekologik muammolar vaqtida bunday mas'uliyat dolzarb ahamiyatga ega.

Strukturaviy altruizmning zamonaviy ifodasi, ayniqsa, pandemiyalar, urushlar va tabiiy falokatlar davrida yaqqol namoyon bo'ladi. Masalan, yaqin sharqdagi qurolli mojaro vaqtida G'azo mintaqasidagi aholiga gumanitar yordamning o'z vaqtida ko'rsatilmaganligi institutsional altruizmning zaif tomonlarini ochib berdi. Bu holat global adolat va birdamlik yo'lidagi muhim sinov bo'ldi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, altruizm bugun transmilliy siyosatning markaziga aylangan. Bu esa global mas'uliyat, va insoniyat

birdamligini targ'ib etuvchi strukturaviy yondashuvlarni shakllantirish zaruratini kuchaytiradi. Axloqiy sof altruizمنى institutsional tizimlarda qaror toptirish bu zamonaviy global jamiyat oldidagi eng muhim chaqiriqlardan biridir. Altruistik yondashuvlar tarixan shaxsiy axloqiy tanlovdan boshlangan bo'lsa, bugungi global muammolar kontekstida u universal ontologik burchga aylangan. Ekologik altruizm insonning tabiat oldidagi axloqiy pozitsiyasini aniqlaydi, ijtimoiy adolat va global yordam esa odamlar o'rtasidagi tenglikning metanormativ asoslarini belgilaydi.

Global ongning shakllanishi va institutsional altruizm bilan uyg'unlashganda, insoniyat umumiy mas'uliyatga ega axloqiy jamoa sifatida shakllanadi. Bu esa faqat siyosiy, iqtisodiy yoki texnologik barqarorlik emas, balki axloqiy barqarorlik tamoyiliga asoslangan yangi sivilizatsion modelga olib kelishi mumkin.

2.3. Globalizatsiya sharoitida altruizm va egoizm qarama-qarshiligi

Altruizm tushunchasi odatda beg'araz, fidokorona boshqalarning farovonligi haqida qayg'urishni anglatadi. Bu holat egoizmga qarama-qarshi axloqiy pozitsiya sifatida talqin qilinadi. Egoizm insonning faqat o'z manfaatlarini ko'zlab, boshqalarning ehtiyoj va manfaatlarini mensimaslikni anglatadi. Egoistlar atrofida qilarni "o'z manfaatlariga erishish vositasi yoki obykti" sifatida ko'radi. "Egoizm (fran.egoisme; lot.ego-men) – ijtimoiy borliqda shaxsiy manfaatlarning inson faoliyatining bosh maqsadi hamda jamiyat va atrofida qilarga munosabatni baholashning asosiy mezoniga aylanganini ifoda etuvchi, hayotiy faoliyat prinsiplarini anglatuvchi atama. Ommaviy axloqiy ongda cheklanmagan egoizm hamisha qoralanib, altruizm tamoyili unga qarshi qo'tib kelingan"⁷⁶. Deamk egoizm tushunchasi insoniy va ijtimoiy ong kesishgan nuqtada joylashgan. Mazkur tuyg'u shaxsning o'z manfaatlarini ustuvor deb bilishi orqali jamiyatdagi ijtimoiy-falsafiy munosabatlarga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Ushbu tushuncha tarixiy-falsafiy tafakkurda qadimdan e'tibor markazida bo'lib kelgan bo'lsa-da, u har doim bir xil baholangan emas. Ayrim oqimlar uni insoniy tabiiylikning ajralmas elementi sifatida ko'rsatsa, boshqalar esa uni axloqiy tubanlik yoki halokat manbai sifatida talqin qilganlar.

Avvalo, egoizmning mohiyati insonning o'zini markazga qo'yganligida namoyon bo'ladi. Bu holat G'arb falsafasida "men"

⁷⁶ Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 2-жилд. –Тошкент: "Маънавият", 2023. 548-бет.

tushunchasi ontologik nuqtai nazardan mavjudotning markazi sifatida asoslanadi. Egoizm bu “men”ning manfaatlari va ehtiyojlarini oliy prinsip darajasiga ko‘taradi. Aynan shu nuqtada egoizmning axloqiy va ijtimoiy bahosi muhimlik kasb etadi. Egoizm epistemologik asosga ham ega. Inson o‘zini idrok qilgan vaqtdan boshlab tashqi olamga nisbatan munosabatlarini o‘z manfaatlari bilan uyg‘unlikda quradi. Shuningdek, egoizmni *aksiologik* yondashuvda tahlil qilganda, u shaxsiy qadriyatlar tizimining markaziy elementi sifatida ko‘riladi. Biroq bu qadriyatlar tizimi jamiyatdagi umumiy axloqiy qoidalarga zid bo‘lishi mumkin. Bu esa ijtimoiy dissonansni keltirib chiqaradi.

Egoizmga qarama-qarshi kategoriya sifatida altruizm namoyon bo‘ladi. Altruizm ijtimoiy manfaatlar, boshqalar ehtiyojlarini hisobga olish va o‘zini qurbon qilish tamoyillariga asoslanadi. Shu nuqtayi nazardan, ijtimoiy muvozanat egoizm va altruizm o‘rtasidagi dinamik muvozanatga tayanadi. Egoizm haddan ortganda – *radikal individualizm* shaklini oladi. Bu holatda jamiyatdagi ijtimoiy aloqalar zaiflashadi. Ommaviy axloqiy ongda bunday cheklanmagan egoizm, ayniqsa, madaniy va diniy asoslarda qoralanadi.

Egoizmni biryoqlama, mutlaq yomonlik yoki faqat axloqiy zaiflik belgisi sifatida baholash to‘g‘ri bo‘lmaydi. Uning mohiyati va ijtimoiy funksiyasi jamiyatning tarixiy, madaniy va falsafiy kontekstlariga bog‘liq holda o‘zgaradi. Egoizm inson tabiatining fundamental komponenti bo‘lib, u to‘g‘ri yo‘naltirilganida shaxsiy motivatsiyani, o‘zini anglash va o‘z-o‘zini rivojlantirishni ta‘minlashi mumkin. Ammo u jamiyat manfaatlaridan ajralgan holda namoyon bo‘lsa, ijtimoiy aloqalarni yemiruvchi kuchga aylanadi. Shu bois, egoizmni axloqiy baholashda dialektik yondashuv muhimdir: bu hodisani na faqat qoralash, balki uni anglash, chegaralash va ijtimoiy mas‘uliyat bilan muvofiqlashtirish zarur.

Shu sababdan ham G‘arbda altruizm va egoizm tushunchalari turlicha talqin qilingan. Bu borada **fikrlar plyuralizmi** (fikrlar xilma-xilligi) mavjud. Ular bu ikki qarama-qarshi holatning jamiyat rivojidagi rolini ham bir xilda baholamaganlar. Tahlilimizni Ogyust Kontning qarashlaridan boshlaymiz. Aynan u birinchi bo‘lib “altruizm” terminini ilmiy muomalaga kiritgan. Kont uchun ushbu neologizm (yangi atama) “insoniyatning yangi dini” shakllanishida muhim falsafiy konsepsiyalardan biri bo‘lgan. Unga ko‘ra, altruizm insonning “ma’naviy taraqqiyotining yakuniy bosqichi” sifatida qaralgan.

Aksincha, egoizm esa jamiyatning eng katta illati hisoblangan. Kont bu haqda shunday yozadi: **“Egoizm bizning bosh yetishmovchiligimiz bo‘lib, u to‘g‘ri tashkil etilgan individual yoki jamoaviy tarbiya orqali ancha kamaytirilishi mumkin, ammo uni butunlay yo‘q qilish imkonsiz”**⁷⁷. Bu fikr orqali Kont inson tabiatining murakkabligi va axloqiy o‘zgarishning chegaralarini falsafiy yondashuv asosida izohlaydi. Bu yondashuvda u **tabiat va tarbiya** muvozanatini muhim kategoriya sifatida qo‘llaydi. Kontning altruizm va egoizmga bergan baholari *burch, vijdon, insoniylik* va *subyektivlik* tushunchalariga tayanadi. U altruizمنى faqat ijtimoiy foyda emas, balki “jamiyatga sadoqat”ning oliy ko‘rinishi deb baholaydi. Bundan tashqari altruizمنى inson tabiatining yuksak ifodasi, jamiyatdagi barqarorlikning ontologik negizi deb baholagan.

Kont altruistik jamiyat modelini ilgari suradi. Bu tartib shaxsning egoistik niyatlarini ro‘yobga chiqarishga yo‘l qo‘ymas edi. Bunday tuzumda insonlar o‘zaro **sevgi va hamdardlik** asosida aloqada bo‘lishi lozim edi. Bu tizim zo‘ravonlik vositalariga emas, balki jamiyat strukturasi orqali shakllantirilgan axloqiy me‘yorlarga tayanadi. Kont yondashuvida altruizm insonning o‘z-o‘zini o‘zga uchun qurbon qilishga tayyorligi emas, balki uning ijtimoiy mohiyatining ifodasidir. Bu falsafiy gumanizm asosida shakllangan axloqiy tizimdir. Shu bilan birga, egoizمنى insoniyat tarixidagi barqaror rivojlanishga to‘sqinlik qiluvchi “axloqiy defitsit” sifatida talqin qiladi.

Ingliz faylasufi Gerbert Spenser altruizm va egoizm o‘rtasidagi munosabatlarga evolyutsion aksiologiya nuqtai nazaridan yondashadi. G.Spenser tomonidan ilgari surilgan egoizm tushunchasi Ogyust Kontnikidan tubdan farq qiladi. Unga ko‘ra, egoizm insonning kamchiligi emas, balki uning yashab qolish va taraqqiyotidagi zaruriy hayotiy kuchdir. Jamiyat rivojining dastlabki bosqichida egoizm zaruriy shart bo‘lib xizmat qiladi. Chunki shaxs o‘zi yashab qolmas ekan, boshqaga yordam bera olmaydi. U shunday deydi: **“egoizm inson uchun nafaqat foydali, balki zaruriy holatdir, chunki o‘zini asrash, o‘z salomatligiga g‘amxo‘rlik qilish, ruhiy barqarorlikni saqlash orqali inson ijtimoiy hayotda faol ishtirok etishga qodir bo‘ladi”**⁷⁸. Bu nuqtai nazardan, egoizm **ontologik instinkt** sifatida namoyon bo‘ladi. U mavjudlikni saqlab qolishga qaratilgan va o‘zini asrash orqali

⁷⁷ Конт Огюст. Общий обзор позитивизма / О. Конт. – М.: Книжный дом «Либроком», 2012. –С 166.

⁷⁸ Черезова К.В., Сериков А.Е. Социальный Эволюционизм Герберта Спенсера и Дарвинизм // Вестник Самарской Гуманитарной Ака-Де-Мии. Серия «Философия. Филология». Самара: Сам. Гуманит. Акад., №2 (16). 2014.

boshqalarga nisbatan harakat qilish imkonini yaratadi. Demak bu **o'zligining mavjudlikdagi shart-sharoitlarini** anglashdir. Inson nafaqat ijtimoiy mavjudot, balki biologik mavjudotdir ham. Shu bois o'z ehtiyojlariga e'tibor qaratish bevosita uning **ontologik barqarorligini** ta'minlash vositasi hisoblanadi. Shu boisdan egoizmni rad etish emas, balki uni maqsadli va ongli tarzda boshqarish lozim.

Aksiologik jihatdan qaraganda esa, altruizm ezgulik, adolat, ma'naviy yuksaklik kabi oliy qadriyatlarning amaliy ifodasidir. Egoizm esa bu qadriyatlarni subyektivlik darajasida to'xtatadi. Ya'ni uni faqat "men" nuqtai nazaridan anglatadi. Shunday qilib, altruizm ijtimoiy birlikni ta'minlovchi aksiologik kuchdir. Demak, altruizm evolyutsion nuqtai nazardan yuqori axloqiy bosqich. Bunga ko'ra, egoizm hayotning boshlang'ich ehtiyoji sifatida e'tirof etiladi. Odam avvalo o'zining asosiy ehtiyojlarini qondiradi: ovqatlanadi, boshpana topadi, xavfsizlikka erishadi. Shundan so'ng u altruistik harakatlarga qodir bo'ladi. Spenser altruizmni axloqiy evolyutsiyaning mahsuli deb bilgan. Ya'ni yuqori ijtimoiy va axloqiy bosqich deb hisoblaydi.

Uning bu pozitsiyasi orqali altruizm va egoizm o'rtasida keskin dualizm emas, balki falsafiy dialektika mavjudligini ko'ramiz. Egoistik instinktlar biologik omillardan biridir. Altruistik xatti-harakatlar esa ijtimoiy ong va axloqiy ongning evolyutsiyasidan kelib chiqadi. Shu tariqa, Spenser altruizmni ijtimoiy va ruhiy taraqqiyot natijasi deb baholaydi. Aytishimiz mumkinki inson "boshqalar bilan munosabatda mavjud bo'ladigan mavjudot"dir. Shu nuqtai nazardan altruizm insonning "boshqalar" bilan bo'lgan borliqdagi holatidir. Bu "boshqani tan olish" ontologiyasi orqali shakllanadi.

Spenser altruizmni ham jamiyat uchun foydali kuch deb tan oladi. Biroq uni ikkilamchi sifatida baholaydi. Unga ko'ra, altruistik harakatlar o'z-o'zini unutish natijasida emas, balki "o'zini saqlab qolgan va o'zini anglay oladigan inson" tomonidan amalga oshiriladi. Altruist agar o'zini parvarish qilmasa, sog'lig'iga zarar yetadi va altruistik harakatga qodir bo'lmay qoladi. Bu altruizmning egoizmga bog'liqligini ko'rsatadi.

Bu yondashuvda **aksiologik dialektika** mavjud: egoizm va altruizm bir-biriga zid emas, balki har ikki kategoriya o'zaro tayanadi. Altruizm bu "men"dan "boshqaga" yo'nalgan qadriyatli harakat. Ammo bu harakatning imkoniyati "men"ning barqarorligi va mavjudligi bilan bog'liq. Shu bois Spenserda **"aqli muvozanat"** tushunchasi muhim o'rin egallaydi. U shunday deydi: "Har qanday beg'araz harakat ham, aslida, kishi o'zini foydali his qilgani uchun yoqimli bo'ladi, shuning

uchun u baribir egoistik asosga ega. Bunday beg‘araz harakat aslida insonda rohat hissi uyg‘otadi, demak, bu harakat avvaldan egoistikdir”⁷⁹. Uning fikricha, **“egoizm altruizmga nisbatan qadimiyroq va asosiy ijtimoiy instinkt sifatida mavjud bo‘lgan”**. Bu nuqtai nazar, bir tomondan, **ontologik ustuvorlik** tamoyiliga asoslanadi: ya’ni mavjudot avvalo o‘zini saqlab qolishga, hayotini davom ettirishga intiladi. Bu fikrlar orqali Spenser **ontogenetik asosga** tayangan holda shaxsiy ehtiyojlar va jamiyat ehtiyojlari o‘rtasidagi **funksional dialektikani** ochib beradi.

Bu yondashuv **subyektiv motivatsiyaning** tabiiyligini tan oladi. Biroq bu yerda Spenser altruizmni inkor etmaydi, aksincha uni **axloqiy quvvatning ijtimoiy shakllanishi** deb tushuntiradi. Uning konsepsiyasi shuni ko‘rsatadiki, axloqiy ideal - bu inson tabiatidagi egoizmni ijtimoiy muvozanatga solishdir.

Boshqacha yondashuv fransuz Emil Dyurkgeym tomonidan ilgari suriladi. U “Mehnat taqsimoti to‘g‘risida” asarida jamiyatni o‘ziga xos **ijtimoiy haqiqat** sifatida boshqa tizimlardan farqlaydi. Dyurkgeym inson tabiatida **dualistik tuzilmani** ko‘radi. Unda bir vaqtda ijtimoiylik va individuallik uyg‘unlashadi. “Inson - bu ikki mohiyatni o‘zida mujassam etgan mavjudot: ijtimoiy va individual”⁸⁰. Bu holat **ontologik va ekzistensial** muammolar bilan bog‘liq. Insonning jamiyatdagi o‘rni, uning erkinligi va ijtimoiy mas’uliyati haqida falsafiy savollarni qo‘yadi. Dyurkgeym, shuningdek, altruizm va egoizm o‘rtasidagi bog‘liqlikni **axloqiy dualizm** doirasida tahlil qiladi. Uning fikricha, inson mohiyatida ikkita kuch mavjud: **altruistik (ratsional) va egoistik (hissiy)**. Bu ikki kuch insoniy mavjudotda doimo ziddiyatda bo‘ladi. Jamiyat ushbu kuchlarni muvozanatlashtirish orqali barqarorlikni ta’minlaydi.

Dyurkgeym altruizm va egoizmni **aksiologik dixotomiya** sifatida tahlil qiladi. U **mexanik va organik solidarlik** tushunchalarini kiritadi. Mexanik solidarlik – bu ibtidoiy jamiyatlarga xos. Bunda mehnat taqsimoti deyarli mavjud emas va shaxs jamiyatga butunlay bo‘ysunadi. Organik solidarlik esa ijtimoiy differensiallashgan zamonaviy jamiyatlarga xos. Bunda har bir shaxs o‘z funksional roli bilan jamiyatdan ajralmas darajada bog‘lanadi.

⁷⁹ Спенсер, Г. Научные основания нравственности: данные науки о нравственности. – М: ЛКИ, 2008. – С. 210-212.

⁸⁰ Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М: Наука, 1990. – С. 317-318.

Organik solidarlikda inson jamiyatdan ko'proq bog'liq bo'ladi. Chunki u barcha zaruriy manfaatlarni jamiyat orqali oladi. Bu yondashuv orqali Dyurkgeym jamiyatni nafaqat tashqi tuzilma, balki **ichki funksional butunlik** sifatida talqin qiladi. Altruizm bu holatda individual irodadan emas, balki ijtimoiy tizimning o'zaro bog'liqligidan kelib chiqadigan zaruratdir. "Individ va jamiyat munosabatlarini ko'rib chiqishda dyurkgeym hamjamiyat va birdamlikka muayyan ustuvorlik beradi. Individlar yaxshi faoliyat yuritayotgan jamiyatda mavjud bo'lishi lozim bo'lgan meyorlar va qoidalarga rioya qilishi kerak. Anarxiya (anomiya) buning muqobili bo'lib, oqibat natijada individga foyda keltirmaydi"⁸¹. Shu bois Dyurkgeym altruistik harakatlarni **ijtimoiy struktura va normativlikka bo'ysunuvchi amaliyot** deb biladi. Bu, o'z navbatida, **strukturaviy funksionalizm** falsafasiga asos soladi. Ya'ni inson harakati individuallikdan emas, balki strukturaviy majburiyatlar va ijtimoiy integratsiyadan kelib chiqadi.

Dyurkgeym o'z qarashlarida G.Spenserning altruizm va egoizm o'rtasidagi ierarxik nisbat haqidagi da'volarini tanqid qiladi. Uning fikrlarini rad etib, ijtimoiy mavjudlikning asosida aynan altruistik motivlar yotishini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, jamiyat har doim shaxsga nisbatan **axloqiy bosim** o'tkazadi. Bu bosim, Dyurkgeymning ta'biri bilan aytganda, "zo'ravonlikni neytrallashtiruvchi kuch" bo'lib xizmat qiladi. "Qayerdagi jamiyat bo'lsa, u yerda altruizm ham bor, chunki u yerda solidarlik mavjud"⁸². Bu nuqtai nazar altruizmni **ijtimoiy ontologiya** doirasida talqin etishga asos bo'ladi. Altruizm individual harakat emas, balki jamiyat mavjudligining **metafizik sharti** sifatida qoraladi.

Dyurkgeymning fikricha, altruizm ibtidoiy jamiyatlarda egoizmga nisbatan ustun bo'lgan. Bu holat u yerda **individual ongning jamoaviy ongga bo'ysinishi** bilan bog'liq. U shunday yozadi: "Ibtidoiy inson o'zini jamiyatdan ajratmaydi, balki o'zini u bilan bir butun deb biladi"⁸³. Bu nuqtai nazar **falsafiy antropologiyada** insonning **ijtimoiy identifikatsiya** orqali o'zligini anglash modelini aks ettiradi. Shunday qilib, Dyurkgeym altruizmni insoniyat sivilizatsiyasi tarixida paydo bo'lgan ikkilamchi holat emas, balki jamiyatning **asosiy tashkil etuvchisi** deb hisoblaydi. Uning g'oyalaridan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, altruizm har qanday jamiyatning poydevori hisoblanadi.

⁸¹ Скирбекк Г., Гиле Н. Фалсафа тарихи. –Тошкент: "Шарқ", 2002. 606-бет.

⁸² Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М: Наука, 1990. – С. 317-318.

⁸³ Дюркгейм, Э. О разделении общественного труда. Метод социологии. – М: Наука, 1990. – С. 317-318.

Aynan shu xususiyat tufayli insonlar o‘zaro aloqaga kirishadilar. Jamiyat esa aynan shuning evaziga mavjud bo‘la oladi.

Bu qarashlar, bir tomondan, **aksiologik ierarxiyani** altruizm foydasiga qayta talqin qiladi. Altruizm bu yerda qadriyatlar tizimining yuqori bosqichi emas, balki ularning **manbai** sifatida namoyon bo‘ladi. Ikkinchi tomondan, Dyurkgeym yondashuvi altruizmni **gnoseologik asosda**; ya’ni bilim va ijtimoiy ong mahsuli emas, balki tarixiy-ontologik real holat sifatida tushunishga olib keladi.

Xullas Dyurkgeym o‘z ta’limotida altruizmni jamiyatning zaruriy sharti sifatida, egoizmni esa unga qarama-qarshi kuch sifatida talqin qiladi. Ularning ziddiyati inson mohiyatidagi ikkilik - **rivojlanayotgan ong (altruizm)** va **instinktiv istak (egoizm)** o‘rtasidagi ontologik kurashda aks etadi. Bu tahlil **axloqiy antropologiya, ijtimoiy ontologiya** va **aksiologik determinizm** asosida altruizmni nafaqat axloqiy xulq-atvor turi, balki insoniyat mavjudligi va jamiyat barqarorligining **ontologik garovi** sifatida tasdiqlaydi.

Angliyalik olim Jon Styuart Mill “axloq masalasida utilitarizm qoidasiga tayanadiki. Unga ko‘ra, xatti-harakatning axloqiy ahamiyati uning foydasi bilan belgilanadi, (egoizm) xiidbinlik qoidasida esa xatti-harakat olinadigan huzur-xalovat yoki yoqimsizlik nuqtayi nazaridan baholanadi, hamda altruizm qoidasida esa “barcha atrofdagi mavjudotlarni imkon qadar ko‘proq baxt-saodat”ga yordamlashishini taqozo etadi”⁸⁴. Utilitarizm nazariyasining asosiy prinsiplaridan biri shuki, har qanday xatti-harakatning axloqiy qadri u keltiradigan foyda yoki oqibat bilan baholanadi. J.S.Mill ushbu yondashuvda “foйда” (ing. *utility*) tushunchasini eng yuqori axloqiy mezon sifatida taqdim etadi. Bu yondashuvda xatti-harakatlar bevosita o‘zini emas, balki oqibatini hisobga olgan holda axloqiy jihatdan tahlil qilinadi. Shuning uchun utilitarizm – teleologik etik doktrina, ya’ni axloqiy bahoni maqsad va natijaga bog‘laydigan yondashuv hisoblanadi. Millga ko‘ra, “eng ko‘p odam uchun eng ko‘p baxt” prinsipi – axloqning universal mezonidir.

Egoizm esa bu nuqtai nazardan “aksiologik markaziylik” (shaxsning o‘zini qadriyat markazi sifatida belgilashi)ga asoslanadi. Egoistik axloqiy yondashuvda inson harakati aynan shaxsiy huzur-halovat va manfaatlar darajasida baholanadi. Bu holatda xatti-harakatlar natijasining axloqiyliги faqat individ uchun subyektiv darajada aniqlanadi. Shu jihatdan egoizm – subyektiv-utilitaristik yondashuvga

⁸⁴ Axmedova M.A. Falsafa. –Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2006. 201-bet.

yaqinlashadi. Ammo u ijtimoiy emas, balki individual manfaatlarga asoslanadi.

Bunga qarshi tamoyil sifatida altruizm turadi. Altruizmning axloqiy tamoyili, aksincha, “boshqalar uchun yashash” g‘oyasini o‘z mohiyatiga oladi. Altruistik yondashuvda harakatning axloqiy qadri u boshqalar baxti, farovonligiga qancha xizmat qilishiga bog‘liq holda baholanadi. Ya’ni inson boshqalarni maqsad sifatida ko‘rib, vosita sifatida foydalanmasligi lozim. Shu bilan birga, Millning yuqorida tilga olingan utilitarizmi altruistik prinsip bilan uyg‘unlashadi: “xatti-harakat nafaqat individ, balki jamiyat uchun ham foydali bo‘lishi kerak”⁸⁵.

E’tiborga molik jihat shuki, bu uch tamoyil – egoizm, utilitarizm va altruizm – insonning axloqiy mohiyati va qaror qabul qilish mexanizmlarini turlicha tushuntiradi. Egoizm da “men” kategoriyasi ustuvor bo‘lsa, altruizm da “boshqalar” markazga chiqadi. Utilitarizm esa bu ikki yondashuv o‘rtasida bir turdagi muvozanatni ko‘zlaydi. Ya’ni individual va ijtimoiy foyda o‘rtasidagi uyg‘unlikni izlaydi. Shu sababli, utilitarizmni ko‘pincha normativ etikada oraliq nuqta sifatida baholash mumkin.

Nemis faylasufi G.Zimmel ham, Dyurkgeym singari, inson mohiyatida bir vaqtning o‘zida ikkita qarama-qarshi tendensiya mavjudligini ta’kidlaydi. Bular ijtimoiylik va individuallik. Bu qarash inson tabiatini dialektik birlik sifatida talqin qilishga imkon beradi. “Qiziq tomoni shundaki, muallif altruizm va egoizmni qarama-qarshi qo‘yish g‘oyasini qo‘llab-quvvatlamaydi, garchi bu qarama-qarshilik oddiy ongda mavjudligini tan olsa ham. Chunki u falsafada ifodalangan quyidagi g‘oyani qo‘llab-quvvatlaydi: shaxs tomonidan boshqalar uchun amalga oshirilgan harakatlar, nafaqat ular uchun foydali, balki shu harakatlarni qilgan shaxsning o‘zi uchun ham foydalidir. Chunki bunday harakatlarning barchasi yagona yaxlitlik – jamiyat – tarkibiga kiradi”⁸⁶. Zimmel bu yerda altruizm va egoizmga ijtimoiy pozitsiyalar sifatida qaraydi. Guruhning pozitsiyasi altruistik bo‘ladi. Chunki guruh umumiy manfaatni himoya qiladi. Ammo Zimmel bu “altruizm”ning niqob ostidagi mohiyatini fosh qiladi. Guruhning individni o‘z irodasiga bo‘ysundirishga intilishi aslida egoistik motivga asoslangan. Bu yondashuv ijtimoiy ontologiyada altruizm va egoizmni niqoblangan kuchlar sifatida tushunishga olib keladi.

85 O’Connor M.P. John Stuart Mill’s utilitarianism and the social ethics of sustainable development // European Journal of the History of Economic Thought. 1997. 4(3):478-506.

86 Уваров А.А. Эгоцентризм – эгоизм – индивидуализм: соотношение понятий // Эпомен: филологические наука. № 1. 2022. С-95-101.

Zimmel altruizm va egoizmi **ijtimoiy diferensiallashuv** kontekstida ham tahlil qiladi. Ijtimoiy doira kengaygan sari individual harakatlar tobora axloqiy tus oladi. Bu g'oya ijtimoiy makonning kengayishi bilan birga altruizmning ham ortib borishini bildiradi. Kichik guruhlarda inson o'z egoistik manfaatini bevosita amalga oshira oladi. Ammo guruh kattalashgan sari maqsadga erishish yo'llari murakkablashadi. Bu yo'llarda altruistik xarakterdagi xatti-harakatlar paydo bo'ladi.

Bu fikrlarni **aksiologik falsafa** doirasida tahlil qiladigan bo'lsak, Zimmel egoizm va altruizmi **mutlaq yomon va mutlaq yaxshi** deb ajratmaydi. Aksincha, u ularni **ijtimoiy kontekstda shakllanuvchi qadriyatli motivlar** sifatida tushuntiradi. Katta guruhdagi xatti-harakatlar ko'proq **ijtimoiy nazorat** va **kuzatuvga** duchor bo'ladi. Shu sababdan odamlar o'z manfaatlarini bevosita emas, balki jamiyatga foydali ko'rinadigan yo'llar bilan amalga oshirishga harakat qiladi. Bu jarayonlar "jamiyatning axloqiylashtiruvchi roli" sifatida namoyon bo'ladi.

Zimmel pozitsiyasi orqali biz altruizm va egoizmi **ontologik voqelik sifatida emas**, balki **ijtimoiy funktsional struktura** sifatida ko'ra boshlaymiz. Ya'ni ular mavjudlikning ichki mohiyati emas, balki insonning ijtimoiy muhitdagi joylashuvi natijasida yuzaga keladigan **strategik pozitsiyalardir**.

Zimmelning fikricha, zamonaviy etika inson harakatlarini faqat ikki toifaga – **egoistik** va **altruistikga** bo'lish bilan qoniqmaydi. U ta'kidlaydi: "Insonlar ko'plab harakatlarni amalga oshiradilar, ular na shaxsga, na jamiyatga foyda keltiradi"⁸⁷. Shu sababli, Zimmel yangi kategoriya "**obyektiv manfaatlar**" tushunchasini ilgari suradi. Ya'ni bular bizning o'zimiz uchun ham, boshqalar uchun ham qilinmaydigan, balki mustaqil ideallar va tamoyillarni ifoda etuvchi harakatlardir. U buni egoizm va altruizmga nisbatan uchinchi alternativadir deb ataydi. Bu harakatlar insonlar o'rtasidagi o'zaro ta'sirga bog'liq emasligini ta'kidlaydi. Bu qarash orqali Zimmel etikani an'anaviy binarlikdan chiqib, inson faoliyatining yanada murakkab va ko'p o'lchovli ekanligini ko'rsatadi. U etikaning faqat subyektiv maqsadlar atrofida shakllanmasligi, balki **obyektiv aksiologik** tamoyillarga ham bog'liqligini ko'rsatadi.

Mazkur sohada rus faylasuflarining ko'pchiligi **solidarizm** va **axloq muammolarini** tadqiqotlarining markaziga qo'yganlar. Bu o'rinda

⁸⁷ Зиммель, Г. Избранное. В 2-х т. Т. 2: Созерцание жизни. / Г. Зиммель - М: Юрист, 1996. – С. 345-346.

altruizm va egoizm tushunchalarining o'zaro aloqasi, ularning jamiyat taraqqiyotidagi roli tahlil qilingan. Altruizm va egoizmga alohida e'tibor qaratishi, **aksiologik markazlashtirish** sifatida qaraladi. Bu yondashuv, xususan, milliy va madaniy o'ziga xosliklarni inobatga olgan holda jamiyatni tushunishga xizmat qiladi.

Rossiya ijtimoiy fikrida **subyektiv maktab** o'zining o'rni va ta'siri bilan ajralib turadi. Ushbu maktabning asoschilaridan biri P.L.Lavrov bo'lib, u jamiyat va inson o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlarini chuqur o'rganishga harakat qilgan. Lavrovning tahliliga ko'ra, insoniyatning dastlabki tarixiy bosqichlarida hayot uchun kurash juda qattiq bo'lgan. Qadimgi insonlar oziq-ovqat, hudud va hayot uchun kurashganlar. Ushbu sharoitlarda odamlar barqaror ittifoqlar – **ona urug'li** birlashmalarini shakllantirganlar. Bu ittifoqlar butun urug'ning umumiy maqsadlariga qaratilgan hamkorlikka asoslangan edi. Shu yerda egoizm umumiy maqsadlar – **altruistik** qarashlarga bo'ysungan. Lavrov ushbu turdagi solidarizmni **instinktiv solidarizm** deb ataydi, ya'ni insonlarning tabiiy instinktlari asosida shakllangan ijtimoiy birlik.

Keyinchalik, odamlarning ittifoqi kengayib, ko'p sonli qabila va guruhlarini bo'ysundira boshlaydi. Bu rivojlanish bilan birga ish taqsimoti va ijtimoiy statuslar farqlanishi yuzaga keladi. Yengilganlar qulga aylanadi, g'oliblar esa hukmdorlar bo'ladi. Qullar ko'p ishlarni o'z zimmlariga oladilar. Hukmdorlar esa bo'sh vaqtlarini ilm-fan va madaniyatga bag'ishlaydilar. Bu esa g'aroyib tarzda, ko'pchilikning erkinlikdan mahrum bo'lishi evaziga kamchilikning axloqiy va madaniy taraqqiyoti uchun imkon yaratadi. Lavrov uchun bu insoniyat tarixining boshlanishi edi.

Lavrov nazarida, **individdning umumiy maqsadlarga bo'ysunishi – bu egoizmning altruizmga bo'ysunishi demakdir.** Ko'pchilik o'zini qurbon qilib, kamchilikka taraqqiyotni ilgarilash imkonini beradi. Bu jarayon orqali axloqiy qadriyatlar butun jamiyatga tarqalishi boshlanadi. Biroq bu yo'l uzoq va qiyin bo'ladi. Jamiyatni ekspluatatsiyadan ozod qilish va axloq hamda solidarizmni keng yoyish murakkab jarayon bo'lgan.

Lavrov egoizmni insonning asosiy tabiiy instinkti sifatida ko'rgan bo'lsa-da, bu instinkt jamiyatning umumiy manfaatlariga, ya'ni altruizmga bo'ysunishi mumkinligini ta'kidlaydi. Bu nuqtai nazar **monizm va dialektika** tamoyillari bilan uyg'unlashadi. Chunki u o'zida qarama-qarshi bo'lgan elementlar - egoizm va altruizmning uyg'unlashuvi orqali ijtimoiy taraqqiyot mexanizmini tushuntiradi.

Bundan tashqari, Lavrovning ta'kidlashicha, axloqiy qadriyatlar va solidarizm faqat kamchilik tomonidan emas, balki ular jamiyat taraqqiyotining asosiy kuchiga aylanadi. Bu esa **aksiologik markaziylik** konsepsiyasini bildiradi, bunda axloq va solidarizm ijtimoiy rivojlanishning poydevori hisoblanadi.

P.L. Lavrov **ijtimoiy guruh va individ maqsadlari farqlidir** degan g'oyani rad etadi. Hatto eng egoistik shaxsiy manfaatlar ham natijada jamiyat manfaatlariga xizmat qiladi. Shu sababli, individ o'zining egoistik qiziqishlari jamiyatning manfaatlaridan ajralmas ekanligini anglab yetishi lozim. Jamiyat shaxslar majmuasidan iborat bo'lib, o'z navbatida shaxs jamiyatsiz mavjud bo'la olmaydi⁸⁸. Bu qarashlar Lavrovda **individ va jamiyatning dialektik uyg'unligi** konsepsiyasini tashkil etadi: shaxsiy manfaatlar orqali ijtimoiy umumiy manfaatlar amalga oshiriladi. Shunday qilib, **indivudualizm – bu shaxsiy intilishlar orqali umumiy yaxshilikni ta'minlashdir**. Jamiyat esa shaxslarning ijtimoiy hayotdagi shaxsiy maqsadlarini amalga oshirish maydoni sifatida qaraladi.

N.K. Mixaylovskiyning fikrlari Lavrov nazariyasidan o'ziga xos farqlarga ega. U shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni ikki turga ajratadi. Birinchi tur - tarixan dastlabki va primitiv bosqichga tegishli. Bu vaqtda ijtimoiy faoliyat birxillashtirilgan va shaxslar o'rtasida mustahkam **solidarizm va o'zaro yordam** hukmron edi. Mixaylovskiy buni **soddalashgan hamkorlik** deb ataydi.⁸⁹ Bu bosqichda odamlarning ko'pchilik xatti-harakatlari altruistik ruhda bo'lib, do'stlik va birdamlik ruhiyatida amalga oshirilgan.

Ikkinchi tur - murakkab hamkorlik bo'lib, u jamiyatda ijtimoiy tabaqalanish, ish taqsimoti va kasb-hunar korporativligi shakllangandan keyingi davrni ifodalaydi. Bu bosqich Dyukgeym aytganiday ijtimoiy tuzilmaning ideal shakli bo'lsa-da, Mixaylovskiy uni tan olmaydi. Murakkab hamkorlik jamiyatda **ong va xulqning bo'linishiga**, odamlar o'rtasida "o'zlari" va "boshqalar"ga bo'linishga olib keladi. Bu jarayonda individ yanada bostiriladi, solidarizm zaiflashadi va axloqiy qadriyatlar yo'qolib boradi. Shuningdek, bu bosqichda moda, idolatriya va raqobat kuchayib, jamiyat parchalanishining sababi bo'ladi.

N.K. Mixaylovskiy insonning ijtimoiy hayotini ikki tarkibiy qismga ajratadi. Birinchisi oila yoki qardoshlik munosabatlarining qo'ygan

⁸⁸ Лавров, П.Л. Философия и социология. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 2 / П.Л. Лавров - М: «Мысль», 1965. – С. 96-100.

⁸⁹ Михайловский, Н.К. Полн. собр. соч. В 10 т. Т. 2. - СПб: Изд-во Н.Н. Михайловского, 1909. – С.39.

cheklovlaridan ozod bo'lish jarayoni. Ikkinchisi **tanlangan cheklovlarga, masalan, jamiyatdagi o'zaro majburiyatlarga ongli ravishda bo'ysunish** imkoniyatidir. Shu tarzda shaxs o'ziga tashlab qo'yilgan qadriyat va normalardan xalos bo'lib, erkinlikka erishadi. Lekin shu erkinlikni jamiyatning ma'lum normalariga ixtiyoriy bo'ysunish orqali amalga oshirishi ham mumkin. Bu o'z navbatida shaxsning erkin irodasi va mas'uliyatini belgilaydi.

Shu nuqtai nazardan, Mixaylovskiy **altruizmning kelib chiqishi qonda qarindoshlik munosabatlaridan emas, balki erkin ixtiyor bilan bo'ysunish ruhidan kelib chiqishini** ta'kidlaydi. Shaxs o'z erkinligini jamiyat manfaatlari yo'lida qurbon qilganda, haqiqiy altruizm yuzaga keladi. Bu fikr an'anaviy biologik yoki etnik ildizlarga asoslangan altruizm nazariyalaridan tubdan farq qiladi. P.L. Lavrov va N.K. Mixaylovskiy tomonidan asos solingan subyektiv maktab jamiyat va shaxs munosabatlarining murakkab tabiatini yoritadi. Ularning fikriga ko'ra, insonlarni birlashtirgan ittifoqlar - bu sivilizatsiyaning negizidir. Ularning rivojlanishi madaniyat va axloqning rivojlanishiga xizmat qilgan.

Ammo shu bilan birga, ular bu jarayonni ikki qirrali deb baholashadi: ittifoqlar ko'pincha ko'pchilikning ozchilik tomonidan subektlashtirilishi oqibatidir. Ularning erkinligining cheklanib, ijtimoiy taqsimotda kuchsiz pozitsiyada qolishiga olib kelgan. Bu jarayon madaniyat va axloqning kamoloti uchun zarur bo'lgan ozchilikning rivojlanishiga imkon yaratgan. Shu tarzda, subyektiv maktab vakillari jamiyatni axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy solidarizm asosida boshqarish zaruratini ta'kidlaydilar, aks holda jamiyatda zulm va tengsizlik hukmron bo'ladi.

Anarxo-kommunist P.A.Kropotkin davlatning zo'ravon boshqaruviga qarshi chiqib, insonlarning o'z-o'zini boshqarish qobiliyatiga ishongan. Uning "*Vzaimopomou kak faktor evolyusii*" asarida Kropotkin shuni ko'rsatadiki, tabiatda faqatgina "mushkul kurash" qonuni emas, balki "o'zaro yordam" qonuni ham mavjud⁹⁰. Kropotkin Darvin fikrlariga tayanib, hayvonlar jamoalari o'rtasidagi raqobat asta-sekin kamayib, o'zaro hamkorlikka aylanayotganini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, o'zaro yordam - bu biologik sevgi yoki qardoshlikdan ko'ra, hayvon va inson organizmlarining hayotiy omon qolish strategiyasi sifatida shakllangan murakkab ijtimoiy mexanizmdir.

⁹⁰ Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции. - М: Самообразование, 2007. - С. 21.

Tabiatning birlik tamoyili asosida Kropotkin insonni umumiy tabiiy qonunlardan istisno emas deb hisoblagan va insoniyatni “barchaning bir-biriga qarshi kurashi” emas, balki o‘zaro yordam va birdamlik qadriyatlari yuksak cho‘qqilarga olib chiqqan deb ta’kidlagan. Unga ko‘ra, “allaqachon ilk davrlarda odamlar o‘zaro yordam va solidarlik mavjud bo‘lgan jamoalarda yashaganlar”. Shu nuqtai nazardan Kropotkin alturizmni “insoniyat paydo bo‘lgan paytdan boshlab, boshqa ko‘plab hayvon turlarida bo‘lgani kabi, odamga xos bo‘lgan hodisa” sifatida ko‘radi. Keyinchalik qabilalar jamoalari dehqonchilik jamoalariga aylangan bo‘lib, u yerda a’zolar “birgalikda yer ishlashgan”. Infratuzilmaning rivojlanishi va solidaritetning o‘ssishi bilan erkin shaharlar paydo bo‘la boshlagan. Ammo “davlatlarning paydo bo‘lishi rivojlanish jarayonini sekinlatgan”. Shu tariqa, Kropotkin alturizmni evolyutsiya jarayonida shakllangan biologik xususiyat sifatida ko‘rsatadi. Uni aynan evolyutsiyaning asosiy harakatlantiruvchi kuchi deb hisoblaydi⁹¹.

Kropotkinning bu nazariyasi falsafiy jihatdan monizm prinsipiga asoslanadi. Chunki inson va jamiyat tabiati ajralmas birlik sifatida tushuniladi. Bu qarash, alturizmni ijtimoiy konstrukttsiya emas, balki ontologik va evolyutsion kategoriya sifatida ko‘radi. U jamiyat taraqqiyotining fundamentali hisoblanadi. Shuningdek, Kropotkin davlatni jamiyat rivojida to‘xtatuvchi omil sifatida ko‘rib, ijtimoiy erkinlik va barqarorlik muammolarini o‘rganishda chuqur falsafiy mulohazalarga asos yaratadi. Uning g‘oyalari biologik determinizm va ijtimoiy solidaritetning uyg‘unligi sifatida qaralishi mumkin. Bu fikrlar nafaqat ijtimoiy fanlarda balki axloqshunoslik va antropologiya sohalarida ham alturizmning tabiiy, inson ontologiyasiga xos xususiyat ekanligini ta’kidlaydi. Uning jamiyatdagi o‘rni haqida falsafiy nuqtai nazarni kengaytiradi.

Geografik yo‘nalish vakili Ilya Il’ich Mechnikov o‘zining “Sivilizatsiya va buyuk tarixiy daryolar” asarida (ushbu ish uning vafotidan keyin chop etilgan) alturizm paydo bo‘lish sabablarini va uning jamiyat taraqqiyotiga ta’sirini yoritgan. Ma’lumki, dastlabki sivilizatsiyalar daryolar yaqinida (Dajla va Frot, Nil, Hind va Gang va boshqalar) vujudga kelgan. Mechnikov fikricha, bu nafaqat suv manbai yoki qulay iqlim sharoitlari bilan bog‘liq, balki mahalliy aholining yuqori darajadagi tashkilotchilik qobiliyati, murakkab sug‘orish tizimlarini yaratishga qodirligi bilan ham bog‘liq edi. Bu jarayonda

⁹¹ Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции. - М: Самообразование, 2007. – С. 9-10.

“o‘limning muqarrar xavfi ostida, oziq-ovqat beruvchi daryo aholini umumiy mehnatda birlashishga majbur qilgan. Ularni solidaritetga o‘rgatgan, garchi amalda turli guruhlar bir-biridan nafratlanishgan”⁹². Shu tariqa, Mechnikov alturizmni inson uchun aynan o‘sha davrda hayotiy zarurat sifatida ko‘rsatadi. U shaxsiy egoizmni (Mechnikov shuningdek, guruhlar egoizmini ham ajratib ko‘rsatadi) tark etib, boshqalar bilan hamjihatlikda bo‘lishga majbur bo‘lgan. Mechnikov alturizm va solidaritet paydo bo‘lishini dastlabki sivilizatsiyalar tug‘ilishi bilan bog‘lab, bu jarayonni tizimli tarzda izohlovchi nazariyani ishlab chiqqan.

Uning ta’kidlashicha, insonning alturistik xatti-harakatlari - bu individual va guruh egoizmini yengib o‘tish, jamiyatga integratsiya jarayoni orqali yuzaga keladigan ijtimoiy aksioma. Bu, jamiyatda ijtimoiy solidaritetning shakllanishi va mustahkamlanishida muhim ahamiyat kasb etadi. Bundan tashqari, Mechnikov sivilizatsiya taraqqiyotini insonlarning ijtimoiy o‘zaro bog‘liqligi, ya’ni solidaritet asosida tushuntiradi. U “umumiy maqsadga yo‘naltirilgan ijtimoiy hamkorlik”ning shakllanishi orqali ijtimoiy birlik va madaniyat rivojlanishini ta’kidlaydi.

Xullas altruizm va egoizm har bir olim tomonidan o‘ziga xos tushunilib, turlicha ta’riflangan. Turli konsepsiyalar bilan tanishish mavzuning murakkabligi va ko‘p qirrali ekanligini ko‘rsatdi. Rus faylasuflari bu masalada nisbatan bir fikrda edi: barchasi, deyarli bir ovozdan, solidaritet va altruizmni taraqqiyotning asosiy harakatlantiruvchi kuchi va ijtimoiy mavjudotning muhim tarkibiy qismi deb hisoblashgan. Ammo ularning qarashlari tafovutga ega edi. Asosan, farqlar altruizmning paydo bo‘lish sabablari va tabiatiga doir edi. Egoizm insonning asosiy kamchiligi sifatida ko‘rilib, nafaqat shaxs, balki butun jamiyat uchun zararli deb baholangan. Shu bois, axloq va ma’naviyat masalalari ruslarning asarlarida markaziy o‘rin tutgan. Shunga qaramay, jamiyat taraqqiyotida altruizm va egoizmning o‘rni haqida yagona, aniq javob hali topilmagan.

⁹² Мечников, Л.И. Цивилизация и великие исторические реки. / Л.И. Мечников. – М: Арктогея, 1995. – С. 189.

III BOB: YOSHLAR AXLOQIY MADANIYATIDA ALTRUIZMNI SHAKLLANTIRISH OMILLARI VA RIVOJLANTIRISH MEXANIZMLARI

3.1. Ta'lim va tarbiya tizimida altruizmni shakllantirish imkoniyatlari

Ta'lim va tarbiya tizimi inson mohiyatini shakllantirishda asosiy vosita hisoblanadi. Mazkur tizim shaxsning mavjudlik mohiyatini ochib berishga xizmat qiladi. Insoniyat o'zining borliqdagi holatini ijtimoiy tajriba orqali anglaydi. Bu anglash jarayoni bilish, idrok, xotira, iroda, va axloqiy ongning uyg'unlashuvi orqali sodir bo'ladi. Shu jihatdan ta'lim va tarbiya insonning ijtimoiy mavjudlik darajasiga ko'tarilishida zaruriy shart hisoblanadi.

“Inson o'z mohiyatiga ko'ra yaxlit, bir butundir. Shuning uchun ham odamlar o'z tabiatiga ko'ra bir-birlariga yaqindirlar. Lekin o'zlarining xulq-atvorlari, urf-odatlariga ko'ra bir-birlaridan yiroqdirlar”⁹³. Shunday ekan inson ontologiyasi mavjudlik, mohiyat va shaxsiy identiklik kabi kategoriyalar orqali ifodalanadi. Bu kategoriyalar orqali tarbiya va ta'lim jarayonlarining mazmuni yanada chuqurroq talqin qilinadi. Masalan, mohiyat tushunchasi insonning ijtimoiy va axloqiy imkoniyatlarini belgilasa, mavjudlik esa uning konkret tarixiy holatdagi voqeligini anglatadi. Insonning mohiyati ma'naviy-axloqiy o'zligini shakllantirish jarayonidir. Shu jarayonning markazida esa ta'lim va tarbiya turadi.

“Inson o'zining ichki mohiyatiga ko'ra boshqalarga yaxshilik qilishga, ezgulikka moyilligi bor. Xususan, boshqalarga xayrixohlik, adolatparvarlik, samimiyat, urug'-aymoq, qavm-qarindoshlarga hurmat, hukmdorga sadoqat shular jumlasidandir. Lekin hamma ham bunday olijanobliklardan huzur-halovat oladi, deb ham bo'lmaydi”⁹⁴. Tarbiya jarayoni esa insonda ana shunday altruistik sifatlarning shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Bu axloqiy fazilat (altruizm) inson ontologiyasining ajralmas qismidir. Tarbiya altruistik qadriyatlarni inson ongiga singdirib, uning axloqiy o'zligini mustahkamlaydi. Shu orqali shaxsda jamiyatga nisbatan hamdardlik va hamjihatlik tuyg'ulari shakllanadi.

⁹³ Choriyev A. Inson falsafasi. –Toshkent: “O'zbekiston faylasuvlari milliy jamiyati nashriyoti”. 2007. 20-bet.

⁹⁴ Choriyev A. Inson falsafasi. –Toshkent: “O'zbekiston faylasuvlari milliy jamiyati nashriyoti”. 2007. 20-bet.

Ontogenez va sotsiogenez tushunchalari orqali bu jarayonning ichki mexanizmlarini tahlil qilishimiz mumkin. Ontogenez biologik rivojlanishni bildirsa, sotsiogenez – bu ijtimoiy shakllanish jarayonidir. Bola tug‘ilganidan boshlab altruistik harakatlarga moyillik bilan dunyoga keladi. Biroq bu moyillik o‘z-o‘zidan barqaror axloqiy fazilatga aylanmaydi. “Inson rivojlanishida sotsiogenez omillarining qanchalik muhimligi, ularning tutgan o‘rinlari va bajargan aniq amallarida yaqqol ko‘rinadi”⁹⁵. Uni rivojlantirish uchun maqsadli ijtimoiy-madaniy muhit zarur. Ana shu muhitni ta’lim va tarbiya tizimi ta’minlaydi.

Tarbiya jarayonida altruistik qadriyatlar bola ongiga singdirilishi kerak. Bu esa ijtimoiy-tarixiy mazmunga ega. Chunki har bir jamiyat tarixiy tajribasiga tayangan holda o‘ziga xos axloqiy qadriyatlar tizimini shakllantiradi. “Shaxsni butun insoniyat tomonidan yaratilgan moddiy va ma’naviy boyliklar bilan bog‘lab turadigan, uning ongi va kundalik amaliy faoliyatiga ma’naviy-ruhiy ozuqa beradigan qudrat tarixiy xotiradir”⁹⁶. Altruizm ushbu tizimda asosiy qadriyat sifatida mustahkam o‘rinni egallashi lozim. Aks holda, jamiyatda utilitarizm, egoizm va individualistik tendensiyalar kuchayadi. Bu esa insonparvarlikning parchalanishiga, ya’ni shaxsning ma’naviy bo‘shashuviga olib keladi.

Fikrimizcha ta’lim shunchaki bilim berish emas, balki mavjudlikni anglashga yo‘naltirilgan jarayondir. U shaxsda o‘zini kashf etish, ma’naviy yuksalish, boshqa mavjudotlarga nisbatan axloqiy mas’uliyatni his etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa, ta’lim va tarbiya inson mohiyatining chuqur qatlamlariga kirib boradi. Ular shaxsning mavjudlik darajasini ko‘tarish, mohiyatini ijtimoiy va axloqiy jihatdan boyitish, ma’naviy imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Demak altruizm shunchaki ijtimoiy xatti-harakat emas, balki mavjudlikning ma’naviy formasi sifatida namoyon bo‘ladi. Uni shakllantirish esa ta’lim va tarbiyaning ontologik mohiyatini chuqur anglashni talab qiladi.

Altruizm inson axloqiy olamining yuksak shakli sifatida jamiyatdagi axloqiy munosabatlarni barqarorlashtiradi. Bu sifatning shakllanishida esa ma’naviyat ham muhim omil hisoblanadi. Ma’naviyat - bu shaxsning ichki olami, e’tiqodi, axloqiy pozitsiyasi va mavjudlikni anglash darajasi. “Kishi xulqini faqat axloq emas, urf-odatlar, rasm-

⁹⁵ Kalanov K. Sabirova U. Ijtimoiy antropologiya. –Toshkent: “Go To Print”, 2020. 121-bet.

⁹⁶ Курбонов Т. Ёшлар онгига миллий истиклол ғоясини сингдиришда маданий мероснинг ўрни. Фалс. фан. номз. дис. автореф. – Қарши, 2005. – Б.12.

rusummlar, an'analar kabi hodisalar ham boshqaradi. Ular esa axloq tarkibiga kirmaydilar. Bu hodisalar axloq tarkibiga kirmasa ham, ma'naviyat tarkibida sezilarli o'rin tutadi"⁹⁷. Shu jihatdan manaviyat shaxsni altruistik harakatlarga undovchi asosiy ichki kuchdir.

Ma'naviyatning shakllanishi bir necha bosqichda kechadi. Bu bosqichlar bilish, anglash, qadrlash va amal qilish kabi kategoriyalar orqali ifodalanadi. Bilish axloqiy qadriyatlar haqidagi tasavvurlarning shakllanishi. Anglash qadriyatlarning shaxs tomonidan idrok qilinishi. Qadrlash ularni o'z ichki ehtiyojiga aylantirish. Amal qilish esa bu qadriyatlar asosida faoliyat yuritish jarayonidir. Altruizm aynan mana shu ketma-ketlikda shakllanadi va mustahkamlanadi.

Tarbiya esa bu jarayonning tashkiliy va mazmuniy asosidir. Tarbiya shaxsda axloqiy refleksiya – o'zini va boshqalarni anglash, harakatlariga baho bera olish qobiliyatini rivojlantiradi. Bu refleksiya orqali shaxs o'z harakatlarining ijtimoiy oqibatini tushuna boshlaydi. Shu tariqa altruistik xatti-harakat ichki axloqiy zaruratga aylanadi. Shaxs altruistik harakatni tashqi majburiyat sifatida emas, balki ichki ehtiyoj asosida amalga oshiradi.

Ma'naviy tarbiya doirasida shaxsga mehr, hamdardlik, saxovat, bag'rikenglik kabi tushunchalar singdiriladi. Bu tushunchalar axloqiy kategoriyalar sifatida insonning ichki dunyosida barqaror o'rin egallashi lozim. Aks holda, altruizm yuzaki, noturg'un va utilitar xarakterda bo'lib qoladi. Shuning uchun tarbiya nafaqat ijtimoiy normalarni tushuntirish, balki ularni ma'naviy asoslashga ham qaratilishi kerak. Bu esa shaxsda chuqur ichki motivatsiya vujudga keltiradi.

Shaxsning ma'naviy shakllanishida e'tiqod, ishonch va axloqiy iroda asosiy rol o'ynaydi. E'tiqod – bu axloqiy qadriyatlarning qat'iyligidir. Ishonch – bu o'z harakatlarining ijobiy natijalariga bo'lgan ishonch. Axloqiy iroda esa altruistik qadriyatlar asosida doimiy faoliyat yuritish qobiliyatidir. Ushbu fazilatlar ma'naviy tarbiya orqali rivojlanadi. Tarbiya bu elementlarni uyg'un holda shakllantirsa, altruizm shaxsning barqaror axloqiy pozitsiyasiga aylanadi.

Shu bilan birga altruizmning shakllanishida ong va ong osti jarayonlari ham muhimdir. Axloqiy bilimlar ongda qayta ishlanib, axloqiy refleksiya orqali shaxsning ong ostiga singadi. "Ongsizlik inson sohasidan tashqarida, ong tomonidan nazoratga olinmaydigan turli ruhiy hodisa va holatlar majmuidir"⁹⁸. Bu esa altruistik xatti-harakatlarni

⁹⁷ Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Тошкент: "Ўзбекистон", 2005. 294-бет.

⁹⁸ Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Тошкент: "Ўзбекистон", 2005. 211-бет.

tabiiy holatga aylantiradi. Mazkur jarayonni boshqarish, chuqurlashtirish va barqarorlashtirish ma'naviy tarbiya tizimi zimmasiga tushadi.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, ma'naviy tarbiya altruizmni shakllantirishning asosiy manbai sifatida namoyon bo'ladi. U shaxsda nafaqat axloqiy bilimlarni, balki ichki ehtiyoj, axloqiy ong va ijtimoiy mas'uliyatni uyg'otadi. Bu esa altruizmning shakllanishi va rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'lib xizmat qiladi. Altruizm shaxsning axloqiy mohiyatini, ma'naviy mavjudlik darajasini belgilovchi o'lchovga aylanadi. Uni shakllantirish esa ma'naviy tarbiya tizimining asosiy vazifasidir.

Ta'limning mazmuniy asoslari insonni shakllantirishga xizmat qiladigan tamoyillar majmuasidan iborat. Ta'limning mohiyati faqat bilimlarni o'rgatishda emas, balki insoniy fazilatlarni qaror toptirishda namoyon bo'ladi. Aynan shu jarayonda altruizm (o'zgalarga mehr, yordam, fidoyilik va ijtimoiy mas'uliyat kabi fazilatlar) asosiy qadriyatlar sifatida ta'lim tarkibiga kiritilishi lozim.

Ta'lim epistemologik emas, balki aksiologik mezonlar asosida ham baholanishi kerak. Bu degani, ta'lim shaxsda axloqiy-estetik qadriyatlarni ham shakllantirishi zarur. Altruistik qadriyatlar esa bunday aksiologik mazmunning asosi hisoblanadi. Insonni jamiyat a'zosi sifatida tarbiyalashda mehr, empatiya, birdamlik, saxovat, insonparvarlik kabi tushunchalar markaziy o'rin egallashi kerak. Bular altruizmning asosiy kategoriyalaridir. "Insonparvarlik pedagogika yo'nalishi XXasrning 50-yillari oxiri 60-yillarining boshlarida AQSHda paydo bo'lgan yo'nalish bolib . Insonparvarlik pedagogikasining falsafiy-g'oyaviy yo'nalganligi pedosentrizm g'oyalariga yaqin. Pedosentrizm - tarbiyaviy konsepsiya bo'lib, oilaning qiziqishlari faqat bolaga qaratiladi. Insonparvarlik pedagogikasi esa yangicha tarbiyalash va "progressivizm" pedosentrizmi g'oyalariga yaqinroq. Pedagog mutaxasislardan u bolani qanday bo'lsa, shundayligicha qabul qilishni, uning sezgisi va ehtiyojlarini his etishni talab etadi. Rivojlangan davlatlardan biri bo'lgan AQSHda esa u boshlang'ich, o'rta va oily maktabda o'quv kurslarining mazmuniga va qurilishiga ta'sir ko'rsatadi bu esa o'qish sifatini yaxshi bo'lishi olib keldi"⁹⁹.

Ta'lim mazmuniga altruistik yondashuvlarni kiritishda adabiyot, tarix, falsafa kabi fanlar vositasidan samarali foydalanish mumkin. Bu

⁹⁹ Ma'Rifat Abdillayevna Nomanova. "Ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyiliga asoslangan holda talim jarayonini tashkil etish orqali o'quvchilarda umuminsoniy qadriyatlar ko'nikmasini shakllantirish" // Science and Education, vol. 4, no. 4, 2023, pp. 808-813.

fanlar o'quvchiga insoniyatning axloqiy tarixini, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni anglatadi. Masalan, badiiy asarlar orqali shaxs boshqa insonlarning kechinmalarini his qilishi, empatiya va hamdardlikni anglashga o'rganadi. Tarix esa insoniyat tajribasidagi fidokorlik, mehr, hamkorlikning namoyon bo'lgan holatlarini yoritadi. Falsafa esa altruizmni insoniylikning muqarrar shakli sifatida tushunishga yo'l ochadi.

Mazmun jihatdan ta'lim altruistik qadriyatlarni ikki bosqichda singdirishi zarur. Birinchi bosqichda bilim berish orqali tushuncha va qarashlarni shakllantirish – bu gnoseologiya. Ikkinchi bosqichda esa faoliyatga yo'naltirish, ya'ni altruistik xatti-harakatni amaliyotga aylantirish – bu prakseologiya. “Prakseologiya amaliy ahamiyatga ega. Aslida, ijtimoiy munosabatlarning qonun va qonuniyatlarini (apriori) shakllantirar ekan, prakseologiya shaxs va jamiyatlarga ta'sir o'tkazish metodikalarini ishlab chiqishda nazariy asoslardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa ijtimoiy xulq-atvor va jamoatchilik fikrini istalgan yo'nalishda shakllantirishga xizmat qiladi”¹⁰⁰. Ushbu jarayonda shaxs o'rgangan qadriyatni ongli ravishda real hayotga tatbiq etadi.

Bundan tashqari darsliklar va metodik materiallarda altruistik mazmunlar bevosita ifoda etilishi lozim. Har bir mavzu doirasida o'quvchida ijtimoiy ongni uyg'otuvchi, hamdardlik va yordam ko'rsatishga da'vat qiluvchi matnlar kiritilishi kerak. Masalan, darsliklarda insonparvarlikka oid real voqealar, buyuk insonlar hayoti, qahramonlik namunalari berish ta'sirchan vositaga aylanadi. Bu orqali altruistik motivatsiyalar ong ostiga singdiriladi.

Ta'lim jarayonida individual yondashuvdan tashqari, jamoaviy faoliyat orqali altruistik qadriyatlarni shakllantirish ham muhimdir. Jamoaviy ishlanmalar, loyihalar, teatr sahnalashtirish, ijtimoiy aksiyalar, ko'ngilli ishlar, ekologik tadbirlar va boshqa faoliyatlar orqali o'quvchi altruistik xatti-harakatni amalda bajarib ko'radi. Bu esa ularni barqaror odatga aylantiradi.

Milliy qadriyatlar orqali ham altruizm tushunchasining ta'lim mazmuni boyitilishi mumkin. Qur'oni Karimda va hadislar, tasavvufiy manbalarda boshqalarga yordam berish, mehr ko'rsatish, saxiylik eng oliy insoniy fazilatlar sifatida talqin etilgan. Bu manbalarni falsafiy talqin asosida ta'lim tizimiga integratsiya qilish orqali altruizmni chuqur anglashga erishiladi. Bu jihatdan, milliy qadriyatlar bilan zamonaviy etik normalarning uyg'unligi muhim ahamiyat kasb etadi.

¹⁰⁰ Егоров Е. Праксиология. Основы теории. Часть 1. Личность. –Москва: 2017.

Shu tarzda, ta'lim mazmuni altruistik qadriyatlarni shakllantiruvchi asosiy platformaga aylanishi mumkin. Ta'lim shaxsni ijtimoiy mavjudot sifatida tan oladi va uni ijtimoiy mas'uliyatli, mehribon, fidokor, hamjihat inson sifatida kamol toptirishga xizmat qiladi. Bu esa nafaqat individual taraqqiyot, balki jamiyat barqarorligi uchun ham muhim zamin yaratadi. Demak ta'lim faqat bilimlar yig'indisi emas, balki insoniy mohiyatni uyg'otuvchi jarayondir. Altruistik qadriyatlar bu jarayonning mazmuniy markazida bo'lishi zarur. Ular orqali shaxs nafaqat aqliy, balki axloqiy yetuklikka erishadi. Shaxsning bu yetukligi esa butun jamiyat taraqqiyotining kafolatidir.

Bugungi kunda ta'limda qo'llanilayotgan interaktiv metodlar ham altruistik sifatlarni shakllantirishga qaratilishi lozim. Altruistik tarbiya insonning ijtimoiy mohiyatini anglash, boshqalar bilan hamjihatlikda yashash, ijtimoiy ong va amaliy javobgarlikni shakllantirishni ko'zlaydi. Bu jarayonda metod va texnologiyalar shunchaki didaktik vosita bo'lib qolmay, balki shaxsning aksiologik o'zgarishlarini ta'minlovchi vositaga aylanishi kerak. Tarbiya jarayonida qo'llaniladigan metodlar orqali altruistik qadriyatlar nafaqat ongga, balki shaxsning ichki emotsional va axloqiy olamiga singdiriladi.

Interaktiv metodlar altruistik tarbiyaning markazida turadi. Munozara usuli orqali shaxs qarama-qarshi nuqtai nazarlarni tahlil qiladi. O'z fikriga nisbatan refleksiv yondashadi. "Odatda, refleksiv ko'nikmalar fikrlash, o'z-o'zini anglash, o'zini-o'zi nazorat qilish, o'zining shaxsiy xatti-harakatlari va ularning oqibatlarini tushunish uchun yo'naltirilgan faoliyat shakli sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur xulosa, refleksiv ko'nikmalarni sog'lom tafakkurni rivojlantirishning asosiy indikatori sifatida belgilaydi"¹⁰¹. Bu esa empatiya va tushunish qobiliyatini rivojlantiradi. Rolli o'yinlar shaxsni boshqalarning ijtimoiy rolini his qilishga undaydi. Bu orqali boshqa odamning hissiyot va holatlarini qabul qilish, altruistik pozitsiyadan qaror qabul qilish ko'nikmasi shakllanadi. Hayotiy vaziyatlarni modellashtirish orqali esa shaxs reallikda duch keladigan axloqiy muammolarni yechishda altruistik alternativalarini izlaydi.

Tarbiya texnologiyalarida shaxsiy ishtirok va tajribaga asoslangan yondashuv ustuvor bo'lishi kerak. Xayriya ishlari, ko'ngillilik faoliyati, ijtimoiy loyihalarda ishtirok etish orqali shaxs altruistik harakatni faqat nazariy emas, balki amaliy tajriba asosida anglaydi. Ushbu usullar

¹⁰¹ Исмаилов М.К. Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик таҳлили // Замонавий таълим / Современное образование. 2021, 3 (100). 46-52-бет.

shaxsda altruistik xatti-harakatni refleksiyalash, uni o'zining ijtimoiy identifikatsiyasi bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi. Shu jihatdan, faol ishtirok va amaliyotga yo'naltirilgan metodlar altruizmni mohiyat, motiv va harakat birligi sifatida shakllantiradi.

Ko'rgazmali vositalar orqali o'tkazilgan ta'sir esa vizual ongni harakatga keltiradi. "Vizualizatsiya" atamasi lotin tilidagi "visualis" – ko'rish orqali qabul qilinadigan, yaqqol degan so'zdan kelib chiqqan. Oddiy qilib aytganda, bu – raqamli va matnli ma'lumotlarni grafiklar, diagrammalar, sxemalar, jadvallar, xaritalar va shu kabi ko'rinishlarda tasvirlashdir. Biroq bunday ta'rif vizualizatsiyaning mohiyatini to'liq aks ettirmaydi. Chunki uni faqat oddiy "ko'rish jarayoni" deb qabul qilish o'quvchilarning fikrlash va bilish faoliyatini pasaytiradi, vizual didaktik vositalar esa faqatgina ilustrativ (ko'rgazmali) funksiyani bajaradi"¹⁰². Kino, hujjatli filmlar, hayotiy hikoyalar, san'at asarlari altruistik qadriyatlarni emotsional tasavvurlar orqali idrok etishga yordam beradi. Bu jarayon epistemologik va aksiologik darajada amalga oshadi. Ayniqsa, bolalar va o'smirlar bilan ishlashda badiiy-tasviriy materiallar orqali insonparvarlik va empatiya tushunchalarini ongga singdirish o'z samarasini beradi.

Shaxslararo munosabatlarni o'rganishga yo'naltirilgan treninglar ham altruistik tarbiyaning muhim texnologiyalaridan biridir. Guruhiy ishlar, ijtimoiy mashg'ulotlar orqali shaxslar o'zaro muloqot, tinglash, boshqalarga yordam berish kabi axloqiy-kommunikativ fazilatlarni o'zlashtiradi. Bu esa altruizmni ijtimoiy munosabatlar kontekstida shakllantiradi.

Shunday qilib, altruistik tarbiya metodlari va texnologiyalari shaxsni aksiologik yetuklik sari yo'naltiradi. Bu metodlar faqat pedagogik amaliyotning vositasi emas, balki shaxsning ijtimoiy-madaniy va axloqiy tafakkurini shakllantirish mexanizmidir. Ular orqali tarbiya subyekti altruistik qadriyatlarni faqat idrok etmay, balki ularni hayotining ontologik va ekzistensial mazmuni sifatida qabul qiladi.

Altruizm va ijtimoiy adolat o'zaro falsafiy aloqadorlikda tahlil qilinishi zarur bo'lgan asosiy kategoriyalardandir. Adolat kategoriyasi jamiyatda mavjud bo'lgan resurslar, huquqlar va imkoniyatlarning teng taqsimlanishini anglatadi. Altruizm esa bu tenglikka shaxsiy ong, iroda va axloqiy motivlar asosida faol ishtirok etishni bildiradi. Shu jihatdan,

¹⁰² Полякова Е. Визуализация как эффективный метод представления информации в сознании человека. // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 4 (59). С. 180-181. ISSN 1993-5552

altruizmni ijtimoiy adolatning subyektiv ifodasi, amaliy ko‘rinishi sifatida talqin qilish mumkin.

Falsafiy tafakkurda adolat – bu jamiyatdagi individual va ijtimoiy munosabatlar muvozanati. Altruizm esa bu muvozanatni shaxsiy axloqiy pozitsiya asosida barqarorlashtirish vositasidir. Shaxs altruistik harakat orqali o‘zidan tashqaridagi mavjudlik – ya’ni boshqalar holatini anglaydi. Ular ehtiyojini o‘zining ehtiyoji sifatida qabul qiladi. Bu ontologik empatiya, boshqani o‘z mohiyatida tan olish orqali shaxs jamiyatdagi nomutanosibliklarga befarq bo‘la olmaydi. Shu tarzda altruizm adolatning emotsional, aksiologik va praktiklik komponentini to‘ldiradi.

Shu bilan birga, altruizm ijtimoiy adolatga faqat individual emas, balki kollektiv, institutsional darajada xizmat qilishi mumkin. Tarbiya jarayonida altruistik qadriyatlar, empatik dunyoqarash, ijtimoiy hamjihatlik haqida muntazam ravishda tushunchalar berilishi shart. Bu orqali shaxs faqat o‘z manfaatiga emas, balki umumiy yaxshilik g‘oyasiga xizmat qilishga intiladi. Ijtimoiy adolatga intilishda altruizm konstruktiv omil sifatida namoyon bo‘ladi. Chunki u qarama-qarshilik emas, aksincha, ko‘prik, uyg‘unlik vositasidir.

Zamonaviy jamiyatda ijtimoiy adolatsizliklar – iqtisodiy tabaqalanish, ta’lim va tibbiyotdagi tengsizlik, madaniy marginalizatsiya kabi muammolar mavjud. Bunday sharoitda altruizmni shunchaki hissiy javob emas, balki ongli, maqsadli, axloqiy pozitsiya sifatida qarash lozim. Har bir shaxs o‘z xatti-harakati orqali ijtimoiy tizimdagi nomutanosibliklarni yumshatishga, ko‘makka muhtoj qatlamlarga yordam berishga qodir bo‘ladi. Shu sababli altruizm ijtimoiy adolatning subyektiv tashuvchisi, ijtimoiy jarayonlarning axloqiy-me’yoriy regulyatori sifatida falsafiy ahamiyat kasb etadi.

Shuningdek, ta’lim muassasalari bu borada muhim rol o‘ynaydi. Ta’lim faqat bilim berish vositasi emas, balki axloqiy ongni uyg‘otuvchi, shaxsning jamiyat oldidagi mas’uliyatini rivojlantiruvchi kuchli mexanizmdir. O‘quv dasturlarida adolat, tenglik, inson huquqlari, ijtimoiy mas’uliyat kabi normativ qadriyatlar doimiy yoritilishi kerak. Bunday yondashuv altruistik ong shakllanishiga va ijtimoiy adolat tamoyillarining amaliy ifodalanishiga zamin yaratadi.

Bu o‘rinda altruizm ekzistensial tanlov, axloqiy irodaning ifodasiga aylanadi. Shaxs ijtimoiy adolatsizliklarni faqat tashqi muammolar sifatida emas, balki o‘zining mavjudlik holatiga bevosita daxldor hodisa sifatida qabul qiladi. Shu tarzda altruistik faoliyat nafaqat boshqalarga

yordam, balki o'zini mohiyatda amalga oshirish, jamiyatda o'zining axloqiy pozitsiyasini topish vositasidir. Bu esa ijtimoiy adolatni insoniy mezonlar bilan uyg'unlashtiradi.

Xulosa qilib aytganda, altruizm va ijtimoiy adolat o'rtasidagi muvofiqlik insoniy jamiyatning axloqiy mustahkamligiga asos bo'ladi. Altruistik tarbiya – bu ijtimoiy adolatning amaliy pedagogik ifodasi, shaxsiy axloqiy yetuklik va ijtimoiy muvozanatga xizmat qiluvchi strategiyadir. U orqali jamiyatda mehr, hamdardlik, empatiya va tenglik tamoyillari mustahkamlanadi. Altruizm va adolat uyg'unligi axloqiy tsivilizatsiya sari qadamdir.

Bundan tashqari altruizm insoniy mohiyatning asosiy falsafiy kategoriyalaridan biri sifatida tarbiya jarayonida markaziy o'rin egallashi lozim. Ta'lim-tarbiya tizimi bu qadriyatni shakllantirish va mustahkamlashning eng muhim vositasidir. Altruizمنى shunchaki axloqiy me'yor sifatida emas, balki insonning ijtimoiy mavjudot sifatidagi mavjudligini amalga oshirish vositasi sifatida ko'radi. Shu sababli ta'lim mazmuni, metodlari va texnologiyalari altruistik qadriyatlar asosida yangidan ko'rib chiqilishi va mukammallashtirilishi zarur.

3.2. Oilaning altruistik qadriyatlarni tarbiyalashdagi o'rni va ahamiyati

Oila eng qadimgi ijtimoiy institut hisoblanib, insoniyat hayoti davomiyligi va bugungacha erishilgan sivilizatsiyalarning asosiy negizidir. Oila vujudga kelganidan boshlab uning a'zolari o'rtasida turli munosabatlar paydo bo'ldi. Ushbu oilaviy munosabatlar vaqt va makon bo'yicha bir-biridan farqlanadi. Ammo butun insoniyat oilalari uchun umumiy bo'lgan munosabatlar ko'rinishlari ham mavjud. Insoniyat hayotidagi ijtimoiy o'zgarishlar oilalardagi a'zolarning o'zaro munosabatlariga ta'sir ko'rsatib kelmoqda. Shu bilan birga oilaviy munosabatlar ta'sirida ulg'ayayotgan bolalarning voyaga yetishi asnosida ijtimoiy o'zgarishlarga ham dialektik tarzda ta'sir ko'rsatib bormoqda.

Oila konseptining etimologiyasiga e'tibor qaratadigan bo'lsak, "O'zbek tilining izohli lug'ati"da qayd etilishicha "oila – bola chaqa, xonadon, urug' avlod. Er-xotin, ularning bola-chaqalari va eng yaqin tug'ishganlaridan iborat birga yashovchi kishilar majmui"¹⁰³. Oila –

¹⁰³ Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 жилд. – Т., 2006. - Б. 17.

nikohga yoki tug‘ishganlikka asoslangan kichik guruh. Uning a‘zolari ro‘zg‘orining birligi, o‘zaro yordami va ma‘naviy mas‘uliyati bilan bir-biriga bog‘langan bir tizim sifatida ham mavjud degan qarashlar bor. Oila – ayol bilan erkakning ixtiyoriy ravishda turmush qurish uchun tuzgan ittifoqi bo‘lib, jamiyatning kichik hujayrasi, ijtimoiy-madaniy organizmdir¹⁰⁴.

F.Qilichev qadimda xalqimizda egarni ulovga mustahkamlovchi tasmani “ayil” deb atashgani va er-xotinlik munosabatlari paydo bo‘la boshlagach, ularning jipsligini “ayla”, ya’ni “ayl” oila tarzida ifodalab nomlaganlar, degan fikrga keladi¹⁰⁵. Oila jamiyat taraqqiyoti jarayonida uning davomiyligini ta‘minlaydigan tabiiy-biologik ehtiyojlar birligiga tayangan individlarning ijtimoiy-iqtisodiy, ma‘naviy-axloqiy ehtiyoji va hamkorligiga asoslangan barqaror ijtimoiy birlik, jamiyatning muhim negizidir. Shunga ko‘ra, jamiyat tayanchi – oila, oilaning tayanchi – er-xotin birligi, oila a‘zolari ahilligi bo‘lib, er-xotinning ma‘naviy darajasi oilaning ma‘naviy muhitini belgilashda katta ahamiyatga molik. Shunday qilib, bola oilaviy muhitda nafaqat fiziologik ehtiyojlarini, balki ontologik ehtiyojlarini ham qondiradi. U o‘z mohiyatini o‘zgalarni anglash orqali ro‘yobga chiqaradi.

Oila insoniyat tarixiy taraqqiyotida asosiy ijtimoiy institutlardan biri sifatida qadriyatlar shakllanishi va uzluksizligini ta‘minlaydigan markaziy struktura hisoblanadi. Oila nafaqat biologik reproduksiya joyi, balki insoniy tuyg‘ular, axloqiy mezonlar va axborotlar almashinuvi amalga oshadigan aksiologik makondir. Oilada shakllangan qadriyatlar inson faoliyatini yo‘naltiruvchi, uning tanlovlariga asos bo‘ladigan motiv sifatida qaraladi. “Qadriyat inson va jamiyat ma‘naviyatining tarkibiy qismi, olamdagi voqealar, hodisalar, jarayonlar, holatlar, sifatlar, talab va tartiblarning qadrini ifodalash uchun ishlatiladigan tushunchadir”¹⁰⁶, – deb keltirilgan. Qadriyatlar o‘zbek xalqining bebaho boyligi sifatida madaniy-ma‘rifiy hodisalar, urf-odatlar, an‘analar zamirida inson qadr-qimmatining oshishiga xizmat qiladi. Oilada bolaga salomlashishdan tortib to‘g‘ri oqatlanish, kiyinish, kattalar va tengdoshlar bilan o‘zaro muloqot, jamoatchilik ichida o‘zini tutishgacha bo‘lgan munosabatli qadriyatlar singdirib boriladi. Bu nuqtai nazardan qaralganda, oila qadriyatlar tizimini tashkil etuvchi va uni ijtimoiy muhitga integratsiya qiluvchi asosiy institutdir.

¹⁰⁴ Бўриев О., Усмонов М. Ўзбек оиласи. Т.: Ўзбекистон, 2012.- Б. 6.

¹⁰⁵ Қиличев Ф.Ж. Оила муносабатлари. // Хаёт ва қонун кутубхонаси. – Тошкент, 1997. – № 1. – Б. 44.

¹⁰⁶ Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б. 707.

Aksiologik nuqtayi nazardan oila qadriyatlar translyatsiyasi jarayonini amalga oshiruvchi tizimli muhitdir. Bu tizimda inson hayotining asosiy yo‘nalishi ijtimoiy mas’uliyatni shakllantrish orqali altruistik munosabatlar shakllanadi. Shu bois, oila faqatgina ijtimoiylashuv manbai emas, balki ma’naviy qadriyatlarning ildiz otadigan, mustahkamlanadigan va ongli darajada qabul qilinadigan makondir.

Oila tuzilmasining aksiologik tahlili bu birlikdagi qadriyatlar ierarxiyasini aniqlash imkonini beradi. Har bir oila o‘ziga xos qadriyatlar tizimiga ega bo‘lsa-da, umuminsoniy qadriyatlar (mehribonlik, sabr, kechirimlilik, hamjihatlik) zamin bo‘lib xizmat qiladi. Shu o‘rinda, altruizm bu qadriyatlar tizimida asosiy prinsip sifatida chiqadi. Bola o‘z hayotining dastlabki bosqichlarida aynan oilaviy muhitda altruistik harakatlarga guvoh bo‘ladi. Ularni takrorlaydi va asta-sekin bu xulqni o‘zining axloqiy pozitsiyasiga aylantiradi. Demak oila doirasida altruistik qadriyatlar faqat og‘zaki targ‘ibot bilan emas, balki kundalik hayotiy amaliyot orqali o‘zlashtiriladi. Shaxs o‘zaro munosabatlar, mehnat taqsimoti, yordam va ko‘maklashuv kabi tajribalardan o‘tadi. Bu jarayon intersubektivlik va ijtimoiy refleksiya asosida shakllanadi. Intersubektivlik boshqa shaxslarning mavjudligini tan olish va u bilan muloqotga kirishish ehtiyojidir. “Intersubektivlik shaxslararo kommunikatsiyalarning o‘ziga xos sifati sifatida mavjud bo‘lib, u ularning integratsiyalashuvining eng yuqori darajasini ifodalaydi. Bu daraja ma’no, ma’naviy-axloqiy va dunyoqarashga oid me’yoriylikka ega bo‘lib, kommunikatsiyalarning aniq mazmunini dunyoqarash va qadriyat-ma’noviy nuqtai nazarga o‘zgartiradi”¹⁰⁷. Bola oila doirasida intersubektivlik asosida altruistik qadriyatlarni anglaydi. Ya’ni, boshqalarni faqat obyekt sifatida emas, balki subyekt sifatida idrok etish orqali insoniylik o‘lchoviga ega bo‘ladi.

Altruistik qadriyatlarni oilada shakllantirish shaxsiy identifikatsiya jarayoniga ham o‘z ta’sirini ko‘rsatadi. “Identifikatsiya - individning ijtimoiy makonda, ijtimoiy guruhlar va hamjamiyatlarda, shuningdek, ularning o‘zaro munosabatlar tizimida o‘zini aniqlash jarayoni. Identifikatsiyaning natijasi sifatida inson o‘z shaxsiy identikligini anglaydi”¹⁰⁸. Bola o‘zini oilaning bir bo‘lagi sifatida his qilganida, u bu tuzumdagi qadriyatlarni o‘zlashtiradi. Bu esa o‘z navbatida, uni keyingi

¹⁰⁷ Бузский Марат Павлович. Интерсубъективность как свойство культурно-символической формы // Logos et Praxis, no. 1, 2015. pp. 6-14.

¹⁰⁸ Социальные трансформации в России: теории, практики, сравнительный анализ / Под ред. В.А.Ядова. М., 2005.

ijtimoiy tuzilmalar bilan uyg'unlashtiradi. Shuning uchun ham oila altruistik qadriyatlarni muhofaza qilinadigan va boyitiladigan joydir. So'nggi yillarda oila institutiga bo'layotgan g'ayriijtimoiy munosabatlarga qaramasdan, bu makon altruistik qadriyatlar barqarorligi uchun eng ishonchli joy bo'lib qolmoqda. Shu sababdan oilani o'rganish, uni insoniyat mavjudlikning asosi sifatida anglash, qolaversa, aksiologik kontekstda yondashish muhim hisoblanadi. Oilaviy qadriyatlar, ayniqsa altruistik munosabatlar jamiyatning barqarorligini, insoniylik mezonlarini va axloqiy madaniyatni belgilovchi omil sifatida o'rganilishi lozim.

Shu bilan birga oilada shakllangan empatiya bolalarning o'zidan tashqarida bo'lgan turdoshlarini tushunishga va his etishga qaratilgan idrokiy akt hisoblanadi. falsafiy jihatdan empatiya subyekt va boshqa subyekt o'rtasidagi ichki yaqinlikni ifodalaydi. U boshqalarning iztirobi, quvonchi, ehtiyoji bilan hamohang bo'lishga asoslangan. "Empatik xususiyatimizni rivojlantirish shaxslararo munosabatlarimizdagi rolimizni hamda mavqeyimizni, shuningdek, tarbiya darajamizni ko'rsatadi. Insonlar suhbatdoshlarining qiyofasiga kira olsa, ularga hamdardlik bildirsa munosabatlardagi samimiylik va ishonch hissi ortar ekan. Empativlik ontogenetik davrning aynan o'smirlik va o'spirinlik davrlari ongli tus ola boshlar ekan, aynan shu yoshdagi shaxslarga shaxslararo munosabatlarda empatik xususiyatda bo'lish kerakligini didaktik va amaliy ko'rsatmalar orqali ko'rsatib berilsa, yoshlardagi odob-axloq sezilarli darajada ijobiy natijalarni ko'rsatar edi"¹⁰⁹. Aynan oilaviy ijtimoiy muhitda bu qobiliyat o'zining dastlabki holatda shakllanadi.

Epistemologik jihatdan bola hayotni o'rganadi. Bu o'rganish nafaqat mantiqiy bilimlar bilan, balki emotsional tajribalar orqali ham amalga oshadi. Bola ota-onaning mehrini his qiladi. Bu hissiyot uni boshqalarga nisbatan ham xuddi shunday his qilishga o'rgatadi. Mazkur holat o'z navbatida altruistik fazilatlarining shakllanishiga asos yaratadi. Empatiya orqali shaxs o'zidan tashqari subyektlarning ichki dunyosiga nazar tashlaydi, ularning ehtiyojlarini anglaydi va ularga nisbatan o'zini mas'ul his eta boshlaydi.

Aksiologik nuqtayi nazardan empatiya qadriyat sifatida insoniylik, mehribonlik va axloqiy javobgarlikni o'zida mujassam etadi. Oila esa ushbu qadriyatlarni shakllantiruvchi asosiy makondir. Bola doimiy

¹⁰⁹ Narziyeva Sh.R. "Empatiya haqida umumiy ma'lumot" // Technical science research in Uzbekistan, vol. 2, no. 2, Feb. 2024, pp. 142-148,

muloqot, emotsional aloqalar orqali ong ostiga altruistik munosabat me'yorlarini singdiradi. Har bir mehrli so'z, sabrli muomala yoki kechirish amali bola uchun real hayotiy darsdir. Shu sababli empatiya oilaviy kommunikatsiyaning aksiologik mezonidir.

Psixologik determinatsiya nuqtayi nazardan, empatiya orqali bola o'zini boshqalarning o'rniga qo'yishni o'rganadi. Bu esa altruistik qarorlar qabul qilishga yo'l ochadi. Har bir bolaning ichki dunyosida boshqalarning mavjudligi aks etadi. Bu reflektiv hodisa altruistik xulq-atvorning zahirini tashkil etadi. Oilada bolaga berilgan har bir hissiy munosabat, uning ongida o'ziga xos ichki rezonans¹¹⁰ uyg'otadi. Bu rezonans bola ijtimoiylashgan sari altruistik holatga aylanishi mumkin.

Sotsiologik nuqtayi nazardan, empatiya ijtimoiylashuvning emotsional omili sifatida ahamiyatlidir. Bola oilada qanday emotsional munosabatlar ko'rgan bo'lsa, keyinchalik jamiyatda ham shunday munosabatlarni namoyon etadi. Demak, ijtimoiy ong shakllanishida empatiya markaziy o'rinni egallaydi. Altruizm esa mana shu emotsional sotsializatsiya jarayonining ijobiy natijasidir. Bola mehribonlikni boshidan kechirsa, boshqalarni ham mehr bilan kutib olishga intiladi.

Madaniy yondashuvda esa empatiya madaniyatlararo uzviylikni ham aks ettiradi. Oila – bu madaniyatning eng qadimiy va tabiiy shakli. U orqali avloddan avlodga hissiy madaniyat, emotsional etika va axloqiy dunyoqarash o'tadi. Empatiya bu merosning ichki mexanizmi sifatida ishlaydi. Shaxsning boshqa insonlarga mehr ko'rsatishga bo'lgan ichki ehtiyoji ana shu oilaviy madaniyat mahsulidir.

Demak, empatiya va emotsional ijtimoiylashuv oilada altruistik qadriyatlar shakllanishining muhim manbai hisoblanadi. Empatiya shaxs va boshqalar o'rtasidagi ichki birligu, ontologik yaqinlikni bildiradi. U orqali bola nafaqat ijtimoiy, balki axloqiy mukammallikka aylana boshlaydi. Oila bu jarayonning tabiiy laboratoriyasi bo'lib xizmat qiladi.

Shu bilan birga ota-onaning har bir harakati farzandlar ongida axloqiy me'yorlar shaklida qayd etiladi. Bu me'yorlar dastlab tashqi kuzatuv orqali anglanadi. Keyinchalik esa ongli ravishda ichki tamoyillarga aylanadi. Shu tariqa, bola o'z xatti-harakatlariga javob berishni o'rganadi. Bu "ichki zarurat" – axloqiy determinatsiyaning mohiyatini ifodalaydi. Axloqiy determinatsiya bu insonning qaror va xatti-harakatlariga axloqiy me'yorlar ta'sir qilishi. Odam biror ishni

¹¹⁰ Bu insonning ichki dunyosi (subyektivati) bilan tashqi borliq (obyektiv haqiqat) o'rtasidagi uyg'unlik, ohangdorlik va o'zaro ta'sir holatini ifodalovchi tushuncha bo'lib, u ong, ma'naviyat yoki g'oyaning muayyan bir ijtimoiy, madaniy yoki ontologik vaziyatda kuchli aks-sado berishini bildiradi.

qilayotganda, uni yaxshi yoki yomon deb baholab, shunga qarab harakat qiladi. Bu jarayonda halollik, adolat, vijdon kabi tushunchalar asosiy o‘rin egallaydi. Ya’ni, inson faqat foyda yoki majburlik emas, balki axloqiy qarashlar asosida ish tutadi. “Axloq zamonaviy jamiyat istiqbolining asosiy sotsiomadaniy determinanti (belgilovchi omili) va imperativi (qat’iy talabi) sifatida qaraladi. Ya’ni, jamiyatning kelajagini aynan axloqiy holat belgilab beradi”¹¹¹. Bola o‘z xulqini tashqi jazodan qo‘rqib emas, balki ichki ehtiyoj sifatida nazorat qila boshlaydi. Bu esa yuqori darajadagi axloqiy o‘sish bosqichidir. Oila ichida shakllangan ijobiy axloqiy tajribani (altruizm) ongli tarzda qabul qilishga xizmat qiladi.

Axloqiy determinatsiyaning yana bir muhim jihati – axloqiy mustaqillikdir. Oila farzandga tanlov huquqi va axloqiy javobgarlik madaniyatini singdiradi. Bu madaniyatning shakllanishida ota-onaning ko‘rsatgan ishonchi, erkinlik berishi muhim rol o‘ynaydi. Bola o‘z harakatlarga nisbatan mustaqil baho bera boshlaydi. Bu holat “axloqiy subyektivlik” kategoriyasi orqali izohlanadi. “Axloqiy subyektivlik – bu shaxsning o‘z hayotiy faoliyatini ongli ravishda mustahkam axloqiy poydevor asosida qurish va boshqarish qobiliyatidir. U shaxsiy faollik va salohiyatni boshqalar hisobiga vayronkor, xudbin maqsadlarga emas, balki har bir inson qadr-qimmatini hurmat qiladigan bunyodkor harakatlarga yo‘naltirishni anglatadi. Bunday subyektivlik ichki “axloqiy o‘zak”ka hamda boshqa insonlar bilan munosabat shaxsiy kamolotning asosiy ko‘rsatkichi ekanligini anglashga tayanadi. Natijada, shaxslarda axloqiy subyektivlikning shakllanishi butun jamiyat uchun ishonchga asoslangan ijobiy kelajakni belgilab beruvchi fundamental omilga aylanadi”¹¹². Fikrimizcha axloqiy subyektivlik insonning axloqiy qarashlari o‘z fikri va his-tuyg‘usiga bog‘liq bo‘lishidir. Odam nima to‘g‘ri, nima noto‘g‘ri ekanini ichki ishonchi asosida hal qiladi. Bu tushuncha umumiy axloqiy qoidalar hamisha ham hamma uchun bir xil ishlamasligini ko‘rsatadi. Chunki har kimning tarbiyasi, tajribasi va hayotiy qadriyatlari har xil bo‘ladi. Shuning uchun axloqiy baho berish ko‘pincha subyektiv bo‘ladi. Mazkur fikrdan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, altruistik xatti-harakatlar o‘z-o‘zidan paydo bo‘lmaydi. Ular axloqiy determinantlar bilan chambarchas bog‘liq. Bola boshqalarga yordam berish oilada o‘rganadi. Oila ijtimoiylashuvning birlamchi

¹¹¹ Сивиринов Б.С. Нравственная детерминация будущего в социальной перспективе современного общества// Теория и практика общественного развития, no. 24, 2015, pp. 30-33.

¹¹² Княгина Е.М.. Нравственность как компонент субъектности личности // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, no. 1, 2013, pp. 416-419.

bosqichi bo‘lib, undagi har bir axloqiy tajriba – altruistik yo‘nalishdagi dastlabki modeldir. Bu model keyinchalik maktab, jamiyat va kasbiy muhitda kengayadi.

Shaxsning axloqiy qaror qabul qilishi ko‘plab omillarga bog‘liq bo‘lsa-da, oilaviy muhitning ta’siri ustunlik qiladi. Masalan, ota-onasi halol va adolatli bo‘lgan bola, ularni axloqiy ideal sifatida qabul qiladi. “Inson ideal sari intiladi, o‘z hayotini unga qiyoslaydi, unga taqlid qiladi. U inson hayotidagi eng oliy axloqiy talabki, uning bajarilishi shaxsni komillikka yetkazadi. Albatta, hayotda bunga to‘la erishib bo‘lmaydi, lekin inson ana shu komillikni o‘ziga namuna bilib, idealga intilib yashashi jarayonida nisbiy-hayotiy komillikni qo‘lga kiritadi”¹¹³. Bu ideal esa shaxsda “ichki me‘yor” sifatida qaror topadi. Shunday qilib, oila axloqiy determinantlarning shakllanishida nafaqat ishtirok etadi, balki ularning asosiy strukturaviy negizini tashkil etadi.

Axloqiy determinatsiya jarayonida oila emotsional sferani ham shakllantiradi. Muhitdagi ruhiy qo‘llab-quvvatlash shaxsning altruistik tuyg‘ularini kuchaytiradi. Bu jihatlar orqali bola o‘z atrofida qilargalarga nisbatan ishonch, himoyalalanish va do‘stlikni o‘zida mujassam etadi. Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki axloqiy determinatsiya yoshlar qalbida axloqiy tamoyillarning barqaror qaror topishi jarayonidir.

Mehr-oqibat tushunchasi ko‘p hollarda oilaviy munosabatlar hosilasi hisoblanadi. Bu tushuncha o‘z ifodasini kundalik harakatlarda topadi. Falsafiy nuqtai nazaridan mehr-oqibat – bu mavjudlikning ijobiy mohiyatidir. U har bir harakatda, so‘zda, e’tiborda mujassam bo‘ladi. Bola ota-onaning harakatlarida ko‘rsatilgan mehrni har kuni kuzatadi. Qayta-qayta takrorlanuvchi bu harakatlar orqali bolada “odatiy axloq” tushunchasi shakllanadi. Masalan, ishdan charchab kelgan oila a’zosining holidan xabar olish; unga dalsa berish – bu nafaqat g‘amxo‘rlik, balki altruistik e’tiqodning ifodasidir. Shamollagan farzandning boshida tuni bilan o‘tirgan ona yoki ota esa fidokorlik timsolidir. Bola bunday holatlarda nafaqat e’tibor va mehrni ko‘radi, balki bu harakatlar orqali insoniylik, boshqa mavjudotlar og‘rig‘iga hamdardlik qilish, o‘zini qurbon qilishga tayyorlik fazilatlarini o‘rganadi. Ota-onaning bir-biriga nisbatan hurmat va minnatdorchilik bildiruvchi iboralari (masalan, “rahmat”, “kechirasiz”, “charchamang”) altruistik xulq modelining til shaklidagi ifodasidir.

¹¹³ Mahammedjonova L., Sherov A., Shadimetova G. Axloq falsafasi. –Toshkent: 2023. 66-bet.

Farzandlar o'rtasidagi nizolarda ota-onaning pozitsiyasi ham muhim. Masalan, "sen falonchidan qo'rqasanmi, sen kuchlisan" iborasi farzand ongida kuch ustuvorligini mustahkamlaydi. Endilikda bunday yoshlar boshqalardan ustunligini his eta boshlaydi. Ojizlarga kattalar aytgan kuchini ko'rsatadi. Qolaversa, atrofdagilarga rahm qilmay qo'yadi. Yoinki, "sen kattasan, aqllisan, ukang hali kichkina, yon bosaylik" degan ifodalar esa altruistik tamoyillarni aks ettiradi. Bu holatda ota-ona tomonidan tanlangan til modeli ijtimoiy-axloqiy normalarning shakllanishida hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shu bilan birga oilaviy munosabatlardagi "qurbonlik amaliyoti" altruizmning yana bir muhim komponentidir. Masalan, ota yoki ona o'z istagidan voz kechib, farzandining ehtiyojini qondirishga harakat qiladi. Buni hech qanday haqsiz amalga oshirishi bola xotirasida altruizmning hayotiy modelini yaratadi. Bu holat bola ongida "boshqalar uchun yashash", "boshqani birinchi o'ringa qo'yish" tamoyillarini shakllantiradi. Afsuski, ko'p hollarda bolalar uchun qilingan "ehson" uchun ulardan qandaydir amaliy harakat talab etiladi. Masalan, o'yinchoq olib berish evaziga yaxshi o'zishi ba hokazo. Bunday munosabat yoshlarda har bir harakat oqibatidagi manfaatsorlik tuyg'usini shakllantiradi. Bu altruistik dunyoqarash shakllanishiga ziddir.

Bizningcha altruizm adolat va o'zaro hurmat mavjud bo'lgan ijtimoiy muhitda rivojlanadi. Adolatsizlik esa aksincha, egoistik reaksiyalarning manbaiga aylanadi. Oila doirasida har bir a'zo o'zining qadrliligini his qilishi, tenglik asosida muloqot qilinishi zarur. Bu holatda axloqiy determinatsiya (shaxs xulqining ichki axloqiy tamoyillar asosida belgilanishi) faollashadi.

Farzandlar o'rtasidagi resurslar taqsimoti (o'yinchoqlar, shirinliklar, texnologik qurilmalardan foydalanish vaqti) adolat tamoyiliga asoslanishi kerak. "Bugun akang, ertaga sen" degan prinsip esa bola ongida navbat, sabr, boshqalarning huquqiga hurmat kabi fazilatlarni shakllantiradi. Bunday yondashuv nafaqat ichki me'yorlarni mustahkamlaydi, balki ijtimoiy ko'nikmalarning asosi sifatida ham xizmat qiladi.

Bolaning fikriga e'tibor qaratish – bu o'zaro hurmatning amaliy ifodasidir. Hatto bola noto'g'ri fikr bildirgan taqdirda ham, uni tinglash va sababini tushunishga harakat qilish lozim. Bu bola ongida "har bir insonning pozitsiyasi bor" degan aksiologik prinsipni shakllantiradi.

Bunday yondashuv, o'z navbatida, bola tomonidan boshqa insonlarga nisbatan sabr va e'tibor ko'rsatishga zamin yaratadi.

Kommunikatsiya – bu shunchaki axborot almashinuvi emas, balki ijtimoiy ong va axloqiy me'yorlarning shakllanishida ishtirok etuvchi asosiy mexanizmdir. Falsafiy nuqtai nazardan olib qaralganda, kommunikatsiya insonning mohiyatini ro'yobga chiqaruvchi jarayondir. Bu jarayon birlamchi darajada oilada boshlanadi. Kommunikatsiya shunchaki so'zlar bilan cheklanmaydi. U harakatdagi ifodalarda ham o'z aksini topadi. Oiladagi muloqot turi (talabchanlikmi yoki tushunuvchanlikmi) bola ongida qanday refleksiya shakllanishini belgilaydi. Bolaning dastlabki fikrlash uslubi egosentrik xarakterga ega bo'ladi. U dunyoni o'z ehtiyojlari asosida talqin qiladi. Shu sababli oilaning muhim vazifalaridan biri – bolani o'zini jamiyatning bir bo'lagi sifatida idrok etishga yo'naltirishdir. Bu jarayonda quyidagi omillar muhim o'rin tutadi:

- til va iboralarning ijtimoiylashuvi: Bolaning nutqida “mening” o'rniga “bizning” so'zlarini ko'paytirish kerak. Mazkur harakat o'z navbatida kommunikativ ifoda orqali ijtimoiy mas'uliyatni oshiradi.

- jamoaviy muhokama: Har kuni oila ichidagi kichik yig'inlar bolada fikr almashinuvi madaniyatini shakllantiradi. Bu nafaqat demokratik muloqotga, balki boshqalarning fikrini tinglash va inobatga olish ko'nikmasiga asos bo'ladi.

- hamkorlik faoliyati: Birgalikda ish bajarish orqali bola boshqa odamlarning hissasini qadrlashni, o'z harakatlarining umumiy jarayonga ta'sirini anglaydi. Natija emas, jarayonning o'ziga beriladigan e'tibor altruistik ongni mustahkamlaydi.

- refleksiya: Bu – shaxsning o'z xatti-harakatlarini axloqiy tahlil qilish qobiliyatidir. Ota-onaning bolaga yo'naltirilgan axloqiy savollari (“Sen nima deb o'ylaysan, bu to'g'rimi?”, “Agar sen shunday qilsang, boshqalar qanday his qiladi?”) bolaning ichki tafakkur mexanizmini faollashtiradi.

- modellashtirilgan muloqot: Bola uchun o'z fikrini ochiq bildirish olish, biroq bu fikrga nisbatan mulohazali tahlil qilish madaniyati muhimdir. Bu esa aynan oiladagi muloqot madaniyati orqali shakllanadi.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, kommunikatsiya axloqiy ongni shakllantiruvchi tilning ham negizidir. Har bir til bir vaqtning o'zida axloqiy yondashuvlarni ham o'z ichiga oladi. Oilada ishlatiladigan so'zlar (“rahmat”, “kechirasiz”, “yordam

beraymi?” – bolaning axloqiy normativ ongi uchun matritsa vazifasini bajaradi. Til orqali axloqiy qadriyatlar ongga singdiriladi.

Kommunikativ muhitda o‘sayotgan bola har bir ijtimoiy vaziyatda axloqiy baholash jarayonini amalga oshiradi. Bu jarayon – altruistik tafakkurning shakllanishidir. Misol uchun:

O‘zaro muammo yechimi: “Opa ukasiga o‘yinchoq bermadi”. Bu oddiy voqea bola ongida axloqiy tahlilni talab qiladi. Oilaning tutgan pozitsiyasi mehr va tushunuvchanlikka asoslangan bo‘lsa, bola altruistik yechimni afzal ko‘radi.

Kutilmagan holatlar: Ota-onaning mojaroli vaziyatlarda tutgan pozitsiyasi. Kechirish, tushunish, ayblamaslik; Bolada sabr, bag‘rikenglik, kechirimlilik fazilatlarini uyg‘otadi.

Shaxsiy identiklik – bu insonning o‘zini anglash, kimligini tushunish va ijtimoiy fazodagi o‘rnini aniqlash jarayonidir. Bu jarayon insoniy tajribalar, ijtimoiy rollar va axloqiy qadriyatlar bilan to‘ldirilgan kommunikativ muhitda shakllanadi. Oila bu borada asosiy ijtimoiy kontekst bo‘lib xizmat qiladi. Bola oilada o‘zini muayyan qoidalarga amal qiluvchi subyekt sifatida anglaydi. Har bir axloqiy topshiriq yoki vazifa – bola uchun o‘zligini shakllantirish vositasidir.

O‘zlikni anglashda altruistik qadriyatlarning roli markaziydir. Bola altruistik harakatlarni oddiy ijtimoiy talab sifatida emas, balki o‘zining ichki mohiyatiga mos bo‘lgan harakat shakli sifatida qabul qilganida, identikligining asosiy tayanchi bo‘ladi. Boshqacha aytganda, “men yordam beradigan insonman”, “men mehribonman”, “men boshqalarning holiga befarq bo‘lmayman” kabi o‘zini anglash shakllari identiklikning altruistik modellarini yaratadi. Bu esa o‘z navbatida insonni jamiyatda faol, mas’uliyatli va etik subyekt sifatida shakllantiradi.

O‘zbek oilasi o‘z mohiyatiga ko‘ra kollektiv madaniyatga mansub. Bu jamiyatlarda ijtimoiy birlik, jamoa manfaatini ustun qo‘yish, kattalarga hurmat, qo‘shnichilik, va jamoaviy mehnat kabi qadriyatlar markaziy o‘rin egallaydi. Altruistik tarbiyaning samaradorligi ham shu qadriyatlar tizimining kundalik hayotda ongli va izchil qo‘llanilishiga bog‘liq. Bunday sharoitda ota-onaning o‘z farzandiga altruistik harakatlarni nafaqat o‘rgatishi, balki uni axloqiy-ma’naviy refleksiya obyekti sifatida yondoshuvi talab qilinadi.

O‘zbek mahallasi – bu oila tushunchasining makromiqyosdagi davomidir. Mahalla doirasida yuz beradigan har qanday ijtimoiy hodisa bola uchun axloqiy tajriba maydonidir. Mahalla faoliyati doirasida

altruistik qadriyatlarni singdirish uchun ota-ona har bir holatni bolaga izohli tarzda tushuntirishi zarur. Bu tushuntirishlar orqali bola axloqiy vazifalar mohiyatini tushunadi, altruistik motivlar esa ongli harakatga aylanadi.

Masalan, to'y yoki ta'ziya marosimiga borishda bola bilan birga qatnashish va harakatlarni unga izohlab berish – bu faqat ijtimoiy ishtirok emas, balki muloqot vositasida amalga oshirilgan axloqiy ta'limdir. Bu ta'lim jarayoni bola ongida reflektiv mulohazalar uyg'otadi: "Men nima uchun bu yerga keldim? Kimga yordam beryapman? Bunday harakatning mohiyati nima?" Bu savollar ongli altruistik ongacha olib keluvchi turtkidir.

Hashar qadimdan jamoa ongining eng yuksak ifodalaridan biri bo'lib, unda moddiy mukofot emas, balki umumiy manfaat asosiy harakatlantiruvchi kuch hisoblanadi. Bola uchun hashar – altruistik harakatning amaliy laboratoriyasi vazifasini bajaradi. Ota-onaning vazifasi esa bu jarayonda bolaning ishtirokini ma'naviy tahlil orqali boyitishdir.

Bolaning hashardagi ishtirokidan so'ng, unga umumiy foyda haqida savollar berish, masalan: "Sen qanday foyda berding? Bu foyda kimlarga tegishli bo'ldi?" kabi suhbatlar altruistik onging rivojiga xizmat qiladi. Aynan shu tarzda bola altruistik harakatni natijaviy emas, mohiyatga asoslangan faoliyat sifatida anglay boshlaydi.

An'anaviy jamiyatlarda axloqiy me'yorlar ko'pincha ijtimoiy tartib sifatida qabul qilinadi. Biroq ularning zamirida yotgan altruistik mohiyatga bolaning e'tiborini qaratish lozim. Kattalarga hurmat qilish – bu ijtimoiy tartibga rioya qilish emas, balki minnatdorchilik, xizmat qilish va insoniy qadriyatlarni anglash aktidir. Bola bu harakatni aynan axloqiy pozitsiya sifatida anglamasa, u formaga ko'nikadi, lekin mazmunga emas.

Xuddi shuningdek, kichiklarga izzat – bu shunchaki og'irlik qilmaslik emas, balki mas'uliyatni o'z zimmasiga olish, kuchli bo'lganining g'amxo'rlik qilish majburiyatini anglash demakdir. Bu bola ongida altruistik ongni shakllantiruvchi asosiy mexanizmlardan biridir. Ota-ona bu jarayonni boshqarishda bola bilan muloqotni doimiy, izchil va reflektiv tarzda olib borishi zarur.

Shunday qilib, o'zbek oilaviy muhitida mavjud qadriyatlar – qo'shnichilik, hurmat, hashar va ijtimoiy yordam kabi elementlar – altruistik ongni shakllantirishda muhim vositalardir. Biroq bu qadriyatlar bolaga shunchaki o'rgatilmasligi, balki ularning mohiyati, axloqiy

asoslari va ma'nosi haqida suhbatlar orqali chuqurroq anglashuvga olib borilishi zarur. Faqat shundagina altruistik qadriyatlar bolaning shaxsiy identikligiga singib, uning ichki ehtiyoji va ijtimoiy mas'uliyatining ifodasiga aylanadi.

Xullas rivojlanayotgan jamiyatda oilaning altruistik qadriyatlarni shakllantirishdagi roli fundamental falsafiy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Oila shunchaki ijtimoiy tuzilma emas, balki axloqiy mujassamlashuv maydoni sifatida altruistik tamoyillarning ilk va eng muhim shakllanish manbai hisoblanadi. Bu qadriyatlar oilaviy muloqot, shaxsiy namuna va amaliy tajribalar orqali uzviy shakllanadi. Inson jamiyatdagi axloqiy pozitsiyasini oiladagi o'zaro hurmat, empatiya, yordam va mehr orqali barpo etadi. Shu jihatdan qaralganda, oilaning altruistik qadriyatlarni shakllantirishdagi vazifasi – bu jamiyatni insoniylashtirish vazifasidir.

3.3. Axborotlashgan jamiyatda raqamli altruizmning istiqbollari va muammolari

Zamonaviy texnologiyalar va internetning paydo bo'lishi insonlar uchun ma'lumotlar almashishni tezlashtirib yubordi. Axborotlar, yangiliklar va ilmiy tadqiqot natijarining bir xil tarqalishi insoniyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy hayotda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasining oshib borishi bilan "axborotlashgan jamiyat" tushunchasi paydo bo'ldi.

"Axborotlashgan jamiyat mohiyatini o'zida aks ettiruvchi uchta asosiy ilmiy-nazariy yondashuv mavjud bo'lib, ularning birinchisini, amerikalik olimlar F.Maxlup, M.Porat, D.Belning ilmiy yondashuvlari aks ettiradi. Ularning fikricha, axborotlashgan jamiyat mavjudligini asoslovchi mezon - bu axborotlashgan (nomoddiy) sektorning YAIMdagi ulushidir. Ikkinchi ilmiy yondashuv "axborot inqilobi" nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaga muvofiq, jamiyat qabul qila oladigan axborotning miqdoran oshishi iqtisodiyot taraqqiyotining sifat ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va bu o'z-o'zidan axborotlashgan jamiyatni shakllantiradi. Bunday konsepsiya yapon olimlari T.Umesao, Yu. Xayoshi va Yu.Itolarning ilmiy-tadqiqot ishlarida yoritilgan. Uchinchi yondashuvga ko'ra axborotlashgan jamiyatning asosiy xususiyatlaridan biri - bu AKTning barcha sohalarda

keng tarqalishidir. Bunday nazariya Yevropalik iqtisodchilar S.Daff, S.Nor va A.Minkalarga tegishlidir”¹¹⁴.

Jahonda axborotlashgan jamiyat taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo‘lsak, turli ko‘rinishdagi qarama-qarshiliklarning guvohi bo‘lishimiz mumkin. M.Castells yangilanayotgan jamiyat taraqqiyotining shakllanishi va u bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan ijtimoiy tendensiyalarning bir qator shartlarini aytib o‘tdi. Uning fikriga ko‘ra “agar barcha insonlar sodir bo‘layotgan voqealardan real xabardor bo‘lib, hayotda faol bo‘lishsa hamda butun dunyo bo‘ylab muloqot qila olishsa, agar iqtisodiy soha o‘zining ijtimoiy javobgarligini o‘z zimmasiga olsa, agar OAV haqiqiy xabarchi bo‘lsa, agar siyosatchilar beparvolikka qarshi bo‘lib, insonlarni demokratiyaga ishonchni tiklasa, agar madaniyat haqiqatdan ham xalq orasidagi tajribadan shakllangan bo‘lsa, agar inson yerdagi barcha narsalar bilan birdamligini his qilsa...”¹¹⁵ axborotlashgan jamiyatdagi axloqiy va ma’naviy muammolar yumshaydi.

Bugungi kommunikatsion texnologiyalar insoniyat yashashini osonlashtirmoqda. Internet kishilar hayotiga singib bo‘ldi. Galdagi har bir rivojlanish jarayonini bularsiz tasavvur qilib bo‘lmaydi. Globallashuv sharoitida axborotlar almashinuvi, kibermuloqot tezlashib bormoqda. Biz yuqorida axborotlashgan jamiyatning mohiyati va ba’zi ijobiy xususiyatlariga to‘xtalib o‘tdik. Ammo ushbu jarayonning ijobiy sifatlari bilan birga ba’zi amoralistik ko‘rinishlari ham paydo bo‘lmoqda. Kibertaraqqiyot natijasida insoniyat uchun ruhiy charchoq, tushkunlik, zerikish, asabiylashish va stress, hayotning ma’nosizligi, beparvolik hamda boqimandalik kayfiyatlari tez tarqalmoqda. Aksariyat insonlar o‘z masuliyatidan qochmoqda. Shakllanayotgan eskapizm¹¹⁶ inson hayoti ma’nosiga aylanib ulgurdi.

Globallashuv davrida o‘z shaxsiy kompyuteriga ega bo‘lmagan insonlar kamdan-kam uchraydi. Ular o‘zlarining cheksiz qiziqishlari orqali kompyuter texnologiyalarini boshqalarga nisbatan mukammalroq o‘zlashtirmoqdalar. Bu ijobiy albatta, ammo mazkur information texnologiyalar orqali turli pinhoni xavflar ham ijtimoiy hayotga kirib kelmoqda. Ya’ni insoniyatning asr mo‘jizalaridan amoralistik

¹¹⁴ <http://uz.infocom.uz/2015/07/30/axborotlashgan-jamiyat-shakllanishining-ilmiy-va-nazariy-asoslari>

¹¹⁵ Castells, Manuel (1996). The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell. ISBN 978-0-631-22140-1.

¹¹⁶ Eskapizm (escape — „qochmoq“) bu kundalik hayotning yoqimsiz yoki zerikarli tomonlaridan, odatda, xayoliy yoki ko‘ngilochar faoliyatlar orqali ruhiy og‘ish yoki chalg‘ishdir. Eskapizm insonni doimiy ruhiy tushkunlik yoki umumiy qayg‘u hislaridan chalg‘ishi, ularni chetlab o‘tishi uchun foydalanilishi mumkin.

maqsadlarda ham foydalanadiganlar ko'payib bormoqda. Ushbu holatlarni tahlil qilar ekanmiz, kelajakda mamlakatimizda qanday salbiy tendensiyalarni yengib o'tishimiz kerakligini, hozirgi taraqqiyotning obyektiv mazmunini ko'proq tushunishimiz ayon bo'ladi. Axborotlashgan jamiyatlarda sodir bo'layotgan amoralistik harakatlar kiberjinoyatlarda namoyon bo'lmoqda. Natijada butun insoniyat singari jinoyat olami ham rivojlandi. Zamonaviy texnologiyalar foydaliligi bilan ba'zi muammolarga ham sabab bo'lmoqda. Insoniyat uchun noma'lum g'ayriaxloqiy harakatlar aynan shu shu qurilmalar vositasida rivojlanmoqda.

Aynan bugungi axborotlashgan jamiyatda shaxsiy va ijtimoiy ongning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi tendensiyalar o'zgarib bormoqda. Raqamli madaniyat, sun'iy intellekt va ommaviy kommunikatsiya vositalari jamiyat axloqiy tizimining qayta formatlanishiga sabab bo'lmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongida altruistik qadriyatlarning shakllanishi masalasi bugungi madaniy simulyakrlar davrida dolzarb ilmiy va falsafiy muammoga aylandi.

Qadimdan oila, keyinchalik maktab, diniy va madaniy institutlar tarixan axloqiy ongni shakllantirishda asosiy tarbiya maskani bo'lib kelgan. Hozirda bu vazifani media va raqamli madaniyat elementlari egallamoqda. Raqamli madaniyat insonning axloqiy faoliyatiga chuqur kirib bormoqda. Endilikda shaxsning ijtimoiy dunyoqarashi ko'proq "vizual axloq" va algoritmik takliflar asosida shakllanmoqda. "Vizual muhitning raqamlashtirilishi tezlashayotgan bir paytda, odamlarning ushbu jarayonga ishonchini shakllantirish, ularning axloqiy xulq me'yorlari va estetik didini o'zgartirish - puxta o'ylangan, tizimlashtirilgan raqamli savodxonlikni amalga oshirmasdan imkonsizdir. Bunda raqamli xulq etikasi, raqamli xavfsizlik va raqamli madaniyat bo'yicha kurslarni ta'lim dasturlariga kiritish muhim ahamiyat kasb etadi"¹¹⁷. Bu esa yangi ijtimoiy-falsafiy tahlillarni talab qiladi. Bugungi ijtimoiy dinamikada shaxsiy manfaat ustuvorligi ortib borayotgan bir paytda, altruizm jamiyatning axloqiy yadrosi sifatida muhimligicha qolmoqda. Shu bois, yoshlar ongida altruistik qadriyatlarni zamonaviy sharoitda qayta talqin qilish zarurati paydo bo'ldi.

¹¹⁷ Громова Лариса Алексеевна, and Колесникова Дарья Алексеевна. Этические модели регулирования визуальной среды цифрового города // *Galactica Media: Journal of Media Studies*, vol. 4, no. 3, 2022, pp. 199-207.

Bugungi ijtimoiy etosferada shakllangan madaniy muhit o'ziga xos semiosfera, ya'ni ma'nolar va qadriyatlar maydonidir. Raqamli muhitning asosiy xususiyati - axborotning uzluksiz oqimi orqali ongni doimiy ravishda shakllantirish va ijtimoiy identifikatsiyani belgilashdir. Yoshlar uchun bu makon nafaqat tashqi haqiqat aksi, balki ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish maydoniga aylanadi. Shunday qilib, raqamli madaniyat faqatgina texnologik xususiyatga ega bo'lmay, shaxsning mavjudligini belgilaydigan qudratli kuchga aylana boshladi.

Raqamli muhitning epistemologik o'ziga xosligi subektivlik va obektivlik o'rtasidagi chegaralarning yo'qolib borishi bilan belgilanmoqda. Bunday sharoitda altruizm tushunchasi yangi ko'rinish kasb etadi. Bir tomondan, raqamli platformalar global miqyosda insoniyatni birlashtiradi. Ikkinchi tomondan muhtojlarga yordam ko'rsatish, ijtimoiy muammolarni hal etish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Turli xayriya tashkilotlari, volontyorlik harakatlari va ijtimoiy loyihalar raqamli muhitda faoliyat yuritib, ko'plab yoshlarni o'z saflariga jalb qilmoqda. Masalan, onlayn platformalar orqali qon topshirish aksiyalari, ekologik tozalik harakatlari, ta'lim loyihalari yoshlar orasida keng tarqalgan.

Biroq, boshqa tomondan, raqamli muhitda altruizmning simulyakrlashuvi kuzatilmoqda. Bu jarayon fransuz faylasufi Jan Bodriyar nazariyalarida "simulyakrlashtirish"¹¹⁸ deb atalgan fenomen bilan izohlanishi mumkin. Uning fikricha, ommaviy madaniyat real an'analar va qadriyatlarni almashtirib, sun'iy, tijoratlashtirilgan madaniyatni yaratadi. Shu sababli, mahalliy urf-odatlar o'zining tabiiy rivojlanishidan ajralib, standartlashtirilgan global modelga moslashtiriladi¹¹⁹. Raqamli muhitda haqiqiy saxovat o'rniga faqat ko'rsatmalarga asoslangan, algoritmik yo'naltirilgan "fazilatlar" targ'ib etiladi. Bugun inson o'z xatti-harakatlarini, ayniqsa boshqalarga yordam berishdek altruistik harakatlarni ko'pincha texnologik vositalar orqali rejalashtiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda esa "layklar" va "repostlar" bilan ifodalangan altruistik harakatlar ko'pincha insoniy samimiylilikni yo'qotmoqda. Kimga yordam beriladi, qanday holatga rahm qilinadi, qaysi ijtimoiy hodisa e'tiborimizni tortadi – bu savollarning javobi endi

¹¹⁸ "Simulyakrlashtirish" – bu real hodisa, jarayon yoki ob'ektning muayyan jihatlarini, o'ziga xos xususiyatlarini yoki umuman o'z strukturaviy ko'rinishini sun'iy, modelga o'xshash shaklda qayta aks ettirish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali aslyatning murakkab tomonlari oddiylashtiriladi va vizual yoki konseptual model shaklida ifodalanadi. Simulyakrlashtirish, ko'pincha ilmiy-tadqiqot, ta'lim, sanoat yoki san'at sohalarida real tizimlar va hodisalarni o'rganish, tahlil qilish va taqdim etishda qo'llaniladi.

¹¹⁹ Печенкина О.А. Этика Симулякров Жана Бодрийера (Анализ постмодернистской рецепции этического): Дис. ...канд. филос. наук. - Тула, 2006. -145 с.

ichki iymon yoki ongli tanlovga emas, balki ko‘pincha algoritmik filtrlarga bog‘liq bo‘lib qoldi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, altruizm endi shaxsiy irodaning mahsuli emas, balki “tizim tomonidan taklif qilingan variant” sifatida vujudga kelmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda algoritmlar bizga muayyan fojealar, yordam so‘rovlari yoki muhtoj insonlar haqidagi postlarni ko‘rsatadi. Biz esa ularning ayrimlariga javob beramiz, boshqalarini esa ko‘rmaymiz ham. Shunday qilib, bizning axloqiy pozitsiyamiz ixtiyoriy tanlovga emas, balki algoritmik vositachilik orqali boshqarilayotgan axborot oqimiga tayana boshlaydi.

Bunday “raqamli altruizm” yoshlarning axloqiy ongini sun‘iy ravishda konstruksiyalashi orqali insoniy munosabatlardan uzoqlashtirishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, “ijtimoiy marketing” kampaniyalarida yaqqol ko‘rinmoqda. Bunda kompaniyalar xayriya loyihalarini o‘z brendini targ‘ib qilish vositasi sifatida ishlatadilar.

Raqamli madaniyatning yoyilishi altruistik qadriyatlar uchun murakkab va paradoksal vaziyatni yaratdi. Internet va ijtimoiy media, bir tomondan, global hamdardlik va ijtimoiy javobgarlik uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlar taqdim etmoqda. Ammo ikkinchi tomondan, altruizmning asl mohiyatini buzadigan, uni sirtqi ko‘rinishga va manipulyatsiya obyektiga aylantiradigan xavflarni ham yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli altruizm fenomenini transsendent imkoniyat va ekzistensial xavf dialektikasida tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Transsendent imkoniyat: Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, axborotning tezkor tarqalishini ta‘minlab, yosh avlodni global muammolardan xabardor qiladi. Bu xabardorlik yoshlarda hamdardlik tuyg‘usini uyg‘otadi va ularni ijtimoiy harakatlarga undaydi. Onlayn platformalar xayriya aksiyalari, volontyorlik tashabbuslari va ijtimoiy loyihalarni tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash uchun qulay muhit yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida yoshlar turli xil guruhlariga birlashib, o‘zlarining altruistik maqsadlarini amalga oshirishlari mumkin. Bu, o‘z navbatida, shaxsning transsendentligiga erishishga, o‘zining tor doirasidan chiqib, butun insoniyat manfaati uchun harakat qilishga imkon beradi.

Ekzistensial xavf: Shunga qaramay, raqamli altruizmning ko‘rinishi ekzistensial xavf bilan birga keladi. Raqamli muhitda altruistik harakatlar ko‘pincha shaxsiy javobgarlikdan xoli bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlarda ifodalangan altruizm, aslida, shaxsning haqiqiy ishtirokini

aks ettirmasligi mumkin. Bu holda, altruizm shaxsning o'zini namoyon qilish, ommaviy axborot vositalarida mashhurlikka erishish yoki ijtimoiy maqomini oshirish vositasiga aylanadi. Bunday "virtual altruizm" shaxsning ekzistensial autentikligini yo'qotishiga olib kelishi mumkin. Shaxs o'zining haqiqiy ehtiyojlarini va maqsadlarini unutib, ommaviy axborot vositalarining ta'siri ostida shakllangan "altruistik rol"ni o'ynaydi.

Bundan tashqari, raqamli muhitda manipulyatsiya va dezinformatsiya xavfi ham mavjud. Turli xil siyosiy va iqtisodiy kuchlar altruistik harakatlardan o'z maqsadlarida foydalanishi mumkin. Yolg'on ma'lumotlar va manipulyatsion texnologiyalar yoshlarni aldab, ularni noto'g'ri yo'lga solishi mumkin. Bu, o'z navbatida, shaxsning axloqiy yo'nalishini buzadi va uni ekzistensial adolatsizlikka olib keladi. Shu sababli, raqamli altruizm fenomenini transsendent imkoniyat va ekzistensial xavf o'rtasidagi dialektik ziddiyat sifatida tushunish zarur. Buning uchun yoshlarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantirish lozim:

tanqidiy tahlil: raqamli muhitda tarqatilayotgan ma'lumotlarning ishonchliligini va xolisligini tekshirish. Yolg'on ma'lumotlarga ishonmaslik va manipulyatsiyalarga qarshi tura olish.

hamdardlik: boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, ularga hamdard bo'lish va muammolarini o'z muammosi kabi qabul qilish.

axloqiy tamoyillarga sodiqlik: raqamli muhitda axloqiy me'yorlarga rioya qilish. Internetda tajovuzkorlik, kamsitish va boshqa salbiy holatlarga yo'l qo'ymaslik.

shaxsiy javobgarlik: ijtimoiy muammolarni hal qilishda o'z hissasini qo'shishga tayyor bo'lish, faqatgina "layk" va "repost" bilan cheklanmasdan, real harakatlarni amalga oshirish.

Bundan tashqari, algoritmik-axloqiy muammolar ham dolzarblashib bormoqda. Sun'iy intellekt va algoritmlar tomonidan shakllantirilayotgan axloqiy qarorlar tizimi insonning individual xususiyatlarini to'liq hisobga olmasligi mumkin¹²⁰. Natijada, altruistik harakatlar algoritmik yo'l bilan amalga oshirilganda, ularning insoniylik mohiyati yo'qoladi. Misol uchun, avtomatik ravishda ishlab chiqilgan xayriya so'rovlari insonning real ehtiyojlarini hisobga olmaydi. Faqatgina statistik ma'lumotlarga asoslanishi mumkin. Shu sababli, raqamli madaniyatning yoshlar ongiga ta'sirini tahlil qilishda altruizmning shakllanishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Media va

¹²⁰ O'Neill, J. (2016) Tackling Drug-Resistant Infections Globally: Final Report and Recommendations. http://amr-review.org/sites/default/files/160525_Final%20paper_with%20cover.pdf

madaniy vositalarning yoshlar ongida altruizmni shakllantirishdagi imkoniyatlarini o'rganish hamda algoritmik axloq orqali identitet transformatsiyasini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitning yangi madaniy makon sifatidagi roli shundan iboratki, u altruizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi, shu bilan birga uning simulyakrlashuvi va algoritmik axloq bilan bog'liq xavflarni ham keltirib chiqaradi. Bu sharoitda yoshlarning axloqiy ongini shakllantirishda gumanistik qadriyatlarga asoslangan ta'lim va tarbiyaning ahamiyati ortadi. O'z navbatida, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va haqiqiy insoniy munosabatlarni qadrlash altruizmni raqamli muhitda mustahkamlashning asosiy yo'llaridan biridir.

Raqamli muhitdagi vizual kontent yosh ongga tasodifiy yoki befarq tarzda emas, balki semiotik yo'l bilan kirib boradi. Bu jarayonni shunchaki axborot uzatish deb emas, balki semiotik penetratsiya, ya'ni belgilar orqali ongga bevosita ta'sir o'tkazish deb tushunish mumkin. Vizual muhit hozirgi zamonda axloqiy, estetik va ijtimoiy g'oyalarning noan'anaviy shakllarda, yashirin tarzda singdirilish vositasiga aylangan. Kino, reklama, memlar, ijtimoiy tarmoqlardagi suratlar; bularning barchasi zamonaviy axloqiy tafakkur va identitetga ta'sir ko'rsatuvchi estetik kodlardir.

Yoshlar dunyoni ko'proq vizual obrazlar orqali idrok etmoqda. Bu esa an'anaviy ma'rifiy va axloqiy konsepsiyalarni ko'proq simvolik va sahnaviy shakllarda qayta qabul qilishga olib keladi. Informatsiya endi uzviy matn emas, balki fragmentlangan tasvirlar, qisqa video, emotsiyalar, ichki metaforalar orqali yetkaziladi. Shu bois raqamli madaniyat klassik pedagogik yondashuvlarga muqobil bo'lgan yangi didaktik uslub sifatida maydonga chiqmoqda. Falsafiy nuqtai nazardan bu holat axloqiy bilimlarning ham soddalashuvi, ham hissiylashtirilgan ifodasini ta'minlaydi.

Biroq bu o'zgarishlar nafaqat idrok uslubiga, balki axloqiy idealiga ham ta'sir qilmoqda. Raqamli muhit, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar shaxsni o'z obrazini ongli ravishda yaratishga, uni boshqarishga, tahrir qilishga va doimiy yangilashga undaydi. Bu jarayon zamonaviy falsafada o'zlikning raqamli konstruksiyasi deb nomlanadi. Endilikda inson o'zini qanday his qilayotgani emas, balki boshqalar uni qanday ko'rayotgani orqali mavjudligini tasdiqlaydi. Ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar o'zlikning ijtimoiy tasdiqlanish shakllariga aylangan. Bu holat esa real

identitet emas, balki uning illuziyasini shakllantiradi. O'zlik borgan sari ijtimoiy masxarabozlikka, ya'ni tashqi ta'sirlar oldida o'zligini yo'qotgan konstruksiyaga aylanmoqda.

Eng xavotirli jihat shundaki, bu transformatsiya algoritmik tizimlar bilan kuchaymoqda. Algoritmilar ilgari insonning tanlovlarini soddalashtiruvchi vosita sifatida qabul qilingan bo'lsa, bugun ular axloqiy ong va estetik oriyentatsiyani belgilovchi kuchga aylanib ulgurgan. Kimni ko'ramiz, nimani eshitamiz, qaysi yangilik bizga taqdim etiladi. Bularning barchasi algoritmik boshqaruv natijasidir. Yoshlar ongi uchun bu holat axloqiy erkinlikning o'rniga algoritmik idrokning shakllanishiga olib kelmoqda. Ular mustaqil tanlov asosida emas, balki "tavsiya etilgan" variantlar asosida fikr yurituvchi "zombi"larga aylanadilar. Natijada falsafiy jihatdan iroda erkinligi g'oyasi zaiflashadi. Ong esa sistemaviy yo'naltirilgan to'lqinga bo'ysuna boshlaydi.

Shu fon ostida altruizm o'z mohiyatini yo'qota boshlamoqda. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlar orqali petitsiyalar imzolamoqda, ommaviy raqamli solidaritet namoyon qilmoqda. Bular tashqi tomondan ijtimoiy ong uyg'oqligining belgisi bo'lsa-da, ko'p hollarda bu faollik performativ altruizm, ya'ni ko'rsatma saxiylik, tashqi imidjni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qilmoqda. Altruizm ichki axloqiy da'vatdan emas, balki tashqi effekt keltiruvchi ijtimoiy kapitaldan kelib chiqmoqda. Bunda insoniylik mohiyati emas, balki "ko'rinish" ustuvorlikka ega bo'lib qolmoqda.

Ushbu murakkab jarayonlar jamiyatda falsafiy savollarni keskinroq qo'yadi: raqamli madaniyat axloqiy yuksalish uchun maydonmi yoki o'zlikni yo'qotish va ijtimoiy manipulyatsiya vositasimi? Yosh avloq bu madaniyat ichida algoritmilar tomonidan yaratilgan illuziyalarga bo'ysunadi. Raqamli madaniyat asosida shakllangan yoshlarning estetik idrok etish qobiliyati ham o'zgaradi. Natijada, jamiyat xavfli muvozanatsizlikka yuz tutadi: o'zlik o'rniga simulyakrlar, altruizm o'rniga performativlik, erkinlik o'rniga algoritmik itoatkorlik vujudga keladi. Yoshlar ongini shakllantirishda bu madaniyatning imkoniyatlarini to'g'ri baholash, lekin uning ichki xavf-xatarlarini ham tan olish zarur. Faqat shunda raqamli madaniyat real erkinlik, ijodiy tafakkur va axloqiy yuksalish vositasiga aylanishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, axborotlashgan jamiyat insonlar o'rtasidagi virtual ijtimoiy aloqalar, muloqot madaniyati va umuman jamiyatning ichki tuzilmalariga chuqur

ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, virtual muhitdagi muloqotlarning kuchayishi natijasida jamiyat a'zolari o'rtasidagi real ijtimoiy rishtalar zaiflashish xavfi ostida qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy uyg'unlik, ya'ni jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, o'zaro ishonch, birlik va mas'uliyatli integratsiya jarayonlari alohida falsafiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu birlashuv esa altruistik qadriyatlar asosida shakllanishi mumkin.

Ijtimoiy uyg'unlik (Sotsialnaya kogeziya) tushunchasi ko'plab gumanitar fanlarda turlicha talqin qilinadi. Uyg'unlik, yani, "kogeziya – bu alohida xabarlar, faktlar, harakatlar va hokazolarning mantiqiy izchilligi va o'zaro bog'liqligini ta'minlovchi maxsus aloqa turlari"¹²¹. Sotsiologik nuqtai nazardan bu – jamiyatdagi ishonch, birdamlik, va ijtimoiy barqarorlikning indikatoridir. Falsafiy yondashuv esa ijtimoiy uyg'unlikni inson mavjudotining ontologik ehtiyoji, ya'ni ijtimoiy mavjudlik sifatidagi tabiiy intilishi sifatida tushunadi. Inson mohiyatan ijtimoiy mavjudot bo'lib, uning o'zligini anglash jarayoni boshqalar bilan bo'lgan munosabatlar orqali shakllanadi. Shu sababli ijtimoiy birlik inson uchun tashqi omil emas, balki ichki mavjudlik shaklidir. Bu nuqtai nazardan, ijtimoiy uyg'unlik – bu jamiyat a'zolarining umumiy axloqiy me'yorlar, madaniy qadriyatlarga asoslangan holda mavjud bo'lishidir. Bu birlashuvning asosi bo'lib altruizam xizmat qiladi. Altruizm bu yerda shunchaki axloqiy tavsiya emas, balki jamiyat barqarorligining poydevoridir.

Axborotlashgan jamiyatda yana bir kuzatilayotgan ijtimoiy uyg'unlikning zaiflashuvi holati "ijtimoiy atomizm" tushunchasi bilan ifodalanadi. Ushbu tushuncha XX asrning ikkinchi yarmida paydo bo'ldi. "Shu bilan birga, subyektning avtonomligi g'oyasi va atomizatsiyalashgan individning ijtimoiy talqinlari insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining dastlabki bosqichlarida (Premodern davrda) mavjud bo'lmagan, ular industrial ijtimoiy tashkilot shakli (Modern davri)da shakllangan va yaqinlashib kelayotgan jamiyatning yangi shaklida (Postmodern davrda) yo'qolishga yuz tutmoqda"¹²². "Ijtimoiy atomizm" jamiyatdagi strukturalarning parchalangan holatini, shaxsning bashariyatdan ajralgan tarzda mavjud bo'lish holatini anglatadi. Ijtimoiy atomizm – bu shaxsning jamiyatdan ajralib, mustaqil "atom" sifatida o'z eksistensial maydonini qurishini anglatadi. Ya'ni har bir individning o'zining alohida haqiqati, qadriyatlar tizimi va ma'naviy

¹²¹ Прасолова О.Д. Когезия в кинодискурсе // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2024. Т.22, № 2. С-1-43.

¹²² Чернавский М. Ю. Технологии социального насилия : монография / Москва: Издательство «Перо», 2024. —С. 82

dunyosi bilan yashash holatidir. Bunday holatda inson boshqalar bilan yagona axloqiy, madaniy yoki ideologik fazoda emas, balki o'zining shaxsiy kosmosida yashaydi.

Bu konsepsiya falsafiy dunyoqarashda turli xil ko'rinishlarda namoyon bo'ladi. G'arb falsafasida, ayniqsa, liberalizm va individualizm ta'limotlarida shaxsning avtonomiyasi hamda erkinligi jamiyatning asosiy o'lchovi sifatida ta'kidlanadi¹²³. Bu qarashga ko'ra, shaxs o'zining manfaatlarini ko'zlab harakat qilishga haqli va jamiyat shaxsning erkinligini cheklamasligi kerak. Biroq, haddan tashqari individualizm ijtimoiy aloqalarning zaiflashuviga va ijtimoiy atomizmning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu fenomen axborotlashgan jamiyatda ayniqsa keskin tus olmoqda. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt asosida ishlaydigan algoritmlar, odamlarning axborot qabul qilish yo'llarini radikal o'zgartirmoqda. Har bir foydalanuvchi o'zining shaxsiy informatsion pufagida mavjud – ya'ni faqat o'zi xohlagan, o'zining qadriyatlariga mos axborotlarni ko'radi. Bu esa ongning global va kollektiv shakllanish mexanizmlarini yemiradi. Odamlar bir xil haqiqat asosida emas, balki fragmentatsiyalashgan, ko'p marotabalik haqiqatlar maydonida yashay boshlaydilar.

Bu holat ijtimoiy ongda chuqur iz qoldiradi. Avvalambor, umumiy tushunchalarning, umumiy maqsad va qadriyatlarning yo'qolishiga olib keladi. Natijada, ijtimoiy ong endilikda parchalangan, bo'lak-bo'lak ong shakllariga ajraladi. Bu esa jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro hamkorlikka asoslangan munosabatlarning yemirilishiga olib keladi. Har bir shaxs o'zining mikrokosmosida, o'ziga xos dunyoqarash, axborot oqimi va ideologik tasavvurlari bilan yashaydi. Ijtimoiy atomizm ijtimoiy uyg'unlikning eng asosiy g'oyaviy poydevorlarini yemiradi. Ijtimoiy uyg'unlik ichki axloqiy va ma'naviy bog'liqliklarga ham asoslanadi. Agar har bir inson o'zining individual haqiqatida yashasa, u holda umumiy muloqot tili, umumiy qadriyatlar maydoni, ya'ni ijtimoiy uyg'unlik mavjud bo'lishi imkonsiz bo'lib qoladi.

Axborot texnologiyalarining altruistik qadriyatlarga ya'na salbiy oqibatlaridan biri – bu insonni boshqalar bilan real muloqotdan uzoqlashtirishidir. Virtual aloqa vositalari, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, o'z-o'zidan yomon emas, lekin ular insonni tanlagan odamlar guruhi bilan cheklangan, algoritmik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy muhitda saqlab qoladi. Bu muhit esa insonning tanqidiy tafakkurini pasaytiradi. Boshqacha fikrlarni inkor qilishga, turli nuqtai nazarlarni dushman

¹²³ Mill J.S. On Liberty. –Kitchener: "Batoche Books", 2001. P-59.

sifatida qabul qilishga undaydi. Bu esa ijtimoiy pluralizm emas, balki individualizatsiyalashgan radikallikni shakllantiradi.

Bu holat insonning “boshqa” bilan muloqotga kirishish, uni tushunish va anglash qobiliyatining zaiflashuvi sifatida talqin qilinadi. Martin Buberning “Men va Sen” konsepsiyasi bu borada muhim nazariy asoslardan biridir. Unga ko‘ra, inson o‘zining to‘liq “Men”ligini faqatgina “Sen” bilan muloqotda anglaydi. Agar bu “Sen” (boshqa inson, boshqa ong, boshqa dunyoqarash) bilan muloqot uzilsa, unda inson eksistensial bo‘shliqqa tushib qoladi. Bunday insonlar jamiyatdan begonalashadilar. Ularda altruistik qadriyatlar butunlay yo‘qoladi.

Demak, ijtimoiy atomizm faqat ijtimoiy emas, balki eksistensial inqirozni anglatadi. Bunday holatda jamiyat yagona ma’naviy butunlikni yo‘qotadi. Insonlar orasidagi ijtimoiy rishtalar zaiflashadi, axloqiy norma va ijtimoiy solidarizm o‘rnini utilitaristik, egoistik munosabatlar egallaydi. Bu holat jamiyatni “insoniylashtirish” uchun zarur bo‘lgan altruistik qadriyatlarning ahamiyatini yana-da oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy atomizm zamonaviy jamiyatda chuqur ildiz otgan murakkab hodisa bo‘lib, u nafaqat sotsiologik, balki falsafiy jihatdan ham keng tahlilni talab qiladi. U ijtimoiy uyg‘unlikning yemirilishiga olib keluvchi asosiy xavf manbalaridan biridir. Bu xavfga qarshi kurashda esa altruistik qadriyatlarni rivojlantirish, umumiy ma’naviy fazoni tiklash, insonni boshqalar bilan muloqotga qaytarish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat shu yo‘l bilangina ijtimoiy uzviylik, birdamlik va axloqiy uyg‘unlikni tiklash mumkin bo‘ladi.

Shu bois, axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy uyg‘unlikni mustahkamlash uchun davlat, ta’lim muassasalari, media, ijtimoiy tarmoqlar va gumanitar fanlar altruistik tafakkurni barpo qilishda faol ishtirok etishi kerak. Bu falsafiy yondashuvda jamiyat barqarorligi – raqamli taraqqiyot emas, balki insonlar o‘rtasidagi axloqiy ishonch va hamjihatlikka asoslanadi.

Xulosa qilib aytganda, altruizm va ijtimoiy uyg‘unlik o‘zaro dialektik aloqada bo‘lgan tushunchalardir. Ularsiz zamonaviy jamiyat ijtimoiy inqiroz, begonalashuv va madaniy parchalanish xavfi ostida qoladi. Shu bois, axborot asrida ham insoniylikni saqlash, raqamli dunyoda ham ijtimoiy birlikni mustahkamlash eng dolzarb falsafiy vazifalardan biridir.

IV BOB. GLOBALLASHUV SHAROITIDA INSONIYAT AXLOQIY (ALTRUISTIK) MUNOSABATIDAGI TRANSFORMATSIYALAR

Insoniyat taraqqiyotining hozirgi bosqichida madaniy, iqtisodiy, texnologik va axborot oqimlarining intensiv ravishda o'zaro aralashuvi bilan yuzlashmoqda. Ushbu jarayonlar nafaqat tashqi hayot tarzini, balki ong, qadriyatlar va axloqiy me'yorlarga ham bevosita ta'sir o'tkazmoqda. Ayniqsa, ilgari ijtimoiy birdamlik va insonparvarlik asosida shakllangan altruistik munosabatlar turlicha shakllarda transformatsiyaga uchramoqda. Bobda ushbu o'zgarishlarining mohiyati, ijtimoiy-falsafiy ildizlari va ularning oqibatlari tizimli tarzda tahlil qilinadi.

Shu bilan birga globallashuv sharoitida g'ayriaxloqiy munosabatlarning infiltratsiyasi jarayoniga alohida e'tibor qaratilgan. Darhaqiqat jamiyatga tashqaridan kirib kelayotgan utilitar, individualistik va pragmatik yondashuvlar altruistik qadriyatlarning zaiflashishiga olib kelmoqda. Bu esa insonlar o'rtasidagi ishonch, hurmat va o'zaro yordam prinsiplarining yemirilishiga sabab bo'lmoqda. G'ayriaxloqiy munosabatlar ko'pincha iqtisodiy manfaatdorlik, texnologik qudrat yoki madaniy dominatsiya bilan oqlanadi va bu holat altruizmning ijtimoiy ongdagi qadriyat sifatidagi mavqeini pasaytiradi. Falsafiy nuqtai nazardan, bunday infiltratsiya insoniyatni o'z mohiyatidan, ya'ni, o'zgalarga mas'uliyatli munosabatda bo'lish tabiati va ijtimoiy mavjudotlikdan uzoqlashtiradi.

Global muammolar kontekstida altruistik yondashuvlarning transformatsiyasi masalasi ham muhim o'rin tutadi. Iqlim o'zgarishi, migratsiya inqirozlari, pandemiyalar, qashshoqlik va resurslar taqsimotidagi nomutanosibliklar insoniyat oldida umumiy axloqiy javobgarlikni taqozo qilmoqda. Shu nuqtai nazardan, altruizm faqat individuallarga emas, balki insoniyat umuman olganda boshqa insonlarga, tabiiy muhitga va kelajak avlodlarga nisbatan mas'uliyatni anglatuvchi global axloqiy pozitsiyaga aylanishi kerak. Transformatsiyaga uchrayotgan altruistik yondashuvlar bu borada o'z-o'zini takomillashtirish, solidar anglash va madaniyatlararo birdamlik mezonlari asosida shakllanmoqda. Shu jihatdan bobda altruizmning faqat an'anaviy axloqiy tamoyil emas, balki sivilizatsiyaviy omon qolish strategiyasi sifatidagi talqini asoslab beriladi.

Bob davomida axborotlashgan jamiyat sharoitida raqamli altruizmning istiqbollari va muammolari falsafiy tahlilga tortiladi. Axborot texnologiyalari va raqamli platformalar orqali insonlar o'rtasidagi aloqalar o'zgacha shakl kasb etmoqda: tezkor yordam ko'rsatish, ijtimoiy tashabbuslarni ilgari surish, global birdamlik harakatlarida ishtirok etish imkoniyatlari kengaymoqda. Shu bilan birga, bu jarayon altruistik harakatlarning shakliy jihatdan soddalashuvi, samimiyatdan uzoqlashuvi yoki virtual xayrixohlik darajasida cheklanish xavfini ham tug'dirmoqda. Raqamli altruizm, bir tomondan, axloqiy ongning yangi ko'rinishi sifatida namoyon bo'layotgan bo'lsa, boshqa tomondan, uni instrumental vosita sifatida ekspluatatsiya qilish tahdidi ham mavjud. Shu bois, bob doirasida raqamli altruizmning ijtimoiy-falsafiy mohiyati, uning imkoniyatlari va cheklovlari atroflicha o'rganiladi.

Umuman olganda, globallashuv ta'sirida insoniyat ongida altruistik munosabatlarning qanday shakllanayotgani, qanday o'zgarishlarga uchrayotgani va bu o'zgarishlarning jamiyat taraqqiyoti va barqarorligidagi o'rni haqida chuqur falsafiy mushohada yuritilgan. Altruizmning hozirgi zamon sharoitida qanday ma'no kasb etayotgani, qanday yangi shakllarga ega bo'layotgani va uning zamonaviy ijtimoiy ongdagi aksi ilmiy asosda yoritiladi. Shu tariqa, bob nafaqat altruizmning transformatsiyasini tahlil qiladi, balki u orqali zamonaviy jamiyatning ma'naviy holati, ijtimoiy munosabatlar sifati va global hamkorlik istiqbollari borasida falsafiy xulosalar chiqaradi.

4.1. Globallashuv sharoitida g'ayriaxloqiy munosabatlar infiltratsiyasi

Jamiyat taraqqiyoti tarixiy-dialektik jarayon bo'lib, u yuksalish va tanazzul, uyg'onish va inqiroz bosqichlari bilan kechadi. Globallashuv sharoitida bu jarayon yanada murakkablashib, insoniy ong va axloqiy orientirlarning shakllanishiga kuchli ta'sir ko'rsatmoqda. Axborot oqimining intensivligi, uning miqdoriy emas, balki sifat jihatdan ham manipulyativ tus olgani epistemologik beqarorlikni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, yosh avlodga nisbatan olib borilayotgan ongni boshqarish amaliyotlari, ya'ni buzg'unchi g'oyalarni normalizatsiya qilish orqali insonning axloqiy identitetini zaiflashtirishga xizmat qilmoqda.

Bu holat aksiologik va etika nuqtai nazaridan xavotirli bo'lib, nafaqat shaxsiy axloqiy pozitsiyalarning, balki butun jamiyatning

ma'naviy mustahkamligini zaiflashtiradi. Informatsion nigilizm, ya'ni haqiqat va yolg'on orasidagi chegaralarning yo'qolishi insoniyatni haqiqatni tan olish qobiliyatidan mahrum qilmoqda.

Globallashuv davri nafaqat iqtisodiy yoki siyosiy integratsiyani, balki **axloqiy relativizm**ni ham jadallashtirmoqda. Shu bois, zamonaviy inson uchun muqim axloqiy mezonlar – milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan umuminsoniy tamoyillar asosida shakllangan axloqiy immunitet muhim falsafiy vazifa sifatida qaralmoqda. Demak, globallashuv - bu nafaqat iqtisodiy va madaniy integratsiya jarayoni, balki axloqiy paradigma transformatsiyasining ham muhim omilidir. U ontologik jihatdan insoniyatni yagona axloqiy makonga olib chiqishga intilsa-da, bu jarayonda g'ayriaxloqiy (immoral) hodisalar shakllari ham transmilliy miqyosda tarqalmoqda. Altruistik qadriyatlar, ya'ni beg'araz yordam, empatiya va ijtimoiy hamjihatlik, bu global oqimlar fonida ko'pincha bozor etikasi va utilitar amaliyotlar bilan ziddiyatga kiradi.

Globallashuv atamasi dastlab amerikalik olim T.Levittning 1983-yilda "Garvard biznes rev'yu" jurnalida e'lon qilingan maqolasida qo'llanilgan. Mazkur tushunchaning gnezisiga e'tibor qaratsak u fanlar doirasida va muloqatda, ilmiy tadqiqolarda turlicha qarashlarning mavjudligini ko'rishimiz mumkin. Masalan, Mustaqillik izohli ilmiy-ommabop lug'atda: "Globallashuv (globalizatsiya) – lotincha "global" so'zidan olingan bo'lib, aynan uni "dumoloqlashuv", "kurralashuv" deb tarjima qilish mumkin",¹²⁴ – deb tushuntiriladi. Globallashuv fenomeni zamonaviy ijtimoiy ontologiyaning eng murakkab va ko'p qirralik kategoriyalaridan biri sifatida namoyon bo'lmoqda. Uning mohiyatini to'la anglash uchun epistemologik, aksiologik va kommunikativ munosabatlarning global konvergentsiyasi sifatida ko'rish zarur. Axborot texnologiyalari sohasidagi keskin sakrashlar natijasida, istalgan yangilik, ixtiro yoki g'oya yer yuzining istalgan nuqtasiga bir lahzada yetib borishi - bugungi insoniyat taraqqiyotining xolistik xarakter kasb etganidan dalolat beradi.

Globallashuvga oid ta'riflarning ko'pligi esa bu jarayonning univarsal xususiyatga ega ekani, ya'ni u biror yagona soha bilan chegaralanmaydigan **interdisiplinar** va **transmilliy hodisa** ekanini ko'rsatadi. Shu sababli, globallashuvni **falsafiy kategoriya** sifatida tahlil qilishda uni bir butun jahonshumul tafakkur doirasida ko'rish lozim. U shunchaki tashqi integratsiya emas, balki ong, madaniyat va qadriyatlar sohasidagi chuqur transformatsiyani ham anglatadi. Bu borada taniqli

¹²⁴Мустақиллик изоҳли-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 70.

olim, faylasuf Sadulla Otamuratov: “Jahon olimlari tomonidan olib borilayotgan ilmiy tadqiqotlarda “Globallashuv” tushunchasiga turlicha ta’riflar berilmoqda va unga turli qarashlar va munosabatlarni bildirish davom etib kelmoqda. Lekin uning yer kurrasining bir butunligini ifodalash va barcha sohalarining “yagonaligini” ta’minlash jarayoni, omili sifatida qarash umumiy qarashlardan ustuvor bo‘lib kelmoqda”¹²⁵, - deb ta’kidlab o‘tgan.

Globallashuv konsepsiyasiga nisbatan turli faylasuf va mutaxassislar tomonidan berilgan ta’riflar o‘zaro tafovutli bo‘lsa-da, ularning aksariyati bu hodisani yer kurrasining yaxlit tizimga aylanishi hamda ijtimoiy hayotning barcha sohalarida yagonalikning shakllanishi sifatida talqin qiladi. Bu esa globallashuvni ontologik yaxlitlik, ya’ni **butunlik kategoriyasi** bilan bevosita bog‘liq tushuncha sifatida qaralishini taqozo etadi.

Haqiqatan ham, bugungi davrda ijtimoiy, siyosiy va madaniy sohalarida integratsiya jarayonlari keskin jadallashmoqda. Biroq, globallashuvga faqat ijobiy uyg‘unlik yoki taraqqiyotning muqarrar shakli sifatida qarash uni tor doiraga solib qo‘yadi. Chunki bu jarayon nafaqat uyg‘unlikni, balki **axloqiy dezorientatsiya, madaniy gibridlik, normativlikning susayishi** kabi ziddiyatli tendensiyalarni ham o‘z ichiga oladi.

Shu bois, globallashuvni faqat “yagonalikni ta’minlovchi” vosita sifatida emas, balki bir vaqtning o‘zida uyg‘unlik va ziddiyat, integratsiya va dekonstruktsiya, barqarorlik va beqarorlik o‘rtasidagi dialektik jarayon sifatida baholash maqsadga muvofiqdir. U **geterogeneez** (turli unsurlar uyg‘unligi) va **ambivalentlik** (qarama-qarshi ma’nolar birligi) tamoyillarini o‘zida mujassam etgan global ijtimoiy-huquqiy hodisadir.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib, globallashuvni tor ijtimoiy-siyosiy yoki iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki **kompleks va ko‘p qatlamli falsafiy jarayon** sifatida talqin qilish mumkin. U o‘z ichiga iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, ma’naviy-madaniy va ilmiy-texnikaviy sohalaridagi jadallashgan integratsiyani qamrab oladi. Shu bilan birga, bu jarayon **g‘oyaviy-mafkuraviy difuziya, axborot oqimlarining intensivligi, qadriyatlar kolliziyasi va normativ tizimlarning shakllanish yoki yemirilishiga olib keluvchi** omillarni ham o‘zida mujassam etadi.

¹²⁵ Otamuratov С. Глобализм в ментальности. - Ташкент: Янги аср авлоди, 2008. -Б. 11.

Demakki, globallashuv - bu **ambivalent xususiyatga ega**, ya'ni ijobiy va salbiy oqibatlarni bir vaqtning o'zida yuzaga chiqaruvchi murakkab sivilizatsion jarayon. Faylasuf olimi Yu.F.Xujamkulovna: "Globallashuv serqirra va ziddiyatli jarayon bo'lib, u ijobiy (natijalari) va salbiy (oqibatlari) jihatlariga ega"¹²⁶, - deb yozgan edi. Darhaqiqat, borliqdagi mavjud jarayon, voqeylik yoki xodisaning ijobiy-salbiy jihatlarining mavjudligi globallashuv jarayoniga ham xos xususiyatdir.

"Darhaqiqat, globallashuv sharoitida mamlakatimiz yoshlari ongini zaharlaydigan, ma'naviy dunyosiga xavf soladigan mafkuraviy tahdidlar kirib kelishi kuchaymoqda. Shunday ekan, bunday tahdidlarning oldini olishga oid amaliy taklif-xulosalar ishlab chiqish o'ta dolzarbdir"¹²⁷. Shunday ekan, globallashuv jarayoniga bag'ishlangan ilmiy maqola va ilmiy tadqiqot ishlarida globallashuvning jarayoning ijobiy yoki salbiy jihatlarini, shuningdek globallashuv jarayonidagi mafkuraviy tahdidlarning xatarlilik darajasi axborot xurujlari bilan uyg'unlashi yanada daxshatliroq kuchga aylanayotganligi ilmiy-asosli tarzda va uning kuch olayatgan manbalarini dalillar asosida ko'rsatib berish lozim.

S.Chestyakova globallashuv tushunchasini o'ziga xos xususiyatlari borasida fikr yuritir ekan: "globallashuv, birinchidan – bu zamonaviy sivilizatsiyaning talablarini qondirishga qaratilgan obyektiv va tarixiy jarayonlar xarakteriga ega; ikkinchidan, bu – ijtimoiy omillarni takomillashtirish va murakkablashtirish asnosida davlat va millat mustaqilligidan ustuvorlik qiladigan jarayonlar integratsiyasi. Avvalo, u, iqtisod, siyosat, huquq, texnika, texnologiya, axborot va boshqa boshqaruv sohalarini xalqaro organizm strukturasiga ega faoliyatini vujudga keltiradi... uchinchidan, ushbu jarayonlar natijasida inson va jamiyat mavjudligini ta'minlashning ijtimoiy asoslari o'zgarishiga olib keladi. Bu o'z navbatida inson va jamiyat ma'naviy qiyofasining o'zgarishiga ta'sir ko'rsatadi"¹²⁸.

Globallashuv murakkab ijtimoiy hodisa sifatida ko'plab olimlar tomonidan turlicha talqin qilinadi. Demak, S. Chestyakovanning ta'kidlashicha, uning murakkabligi sababli globallashuvni aniqlash va tushuntirishdagi yondashuvlar doimiy o'zgaruvchan va turlicha bo'lib kelmoqda. Bugungi globallashuv davrida, ayniqsa innovatsion texnologiyalar va axborot vositalarining roli ortib borayotgani sababli,

¹²⁶Юлдашева Ф.Х. Ўзбекистонда глобаллашув шароитида маънавий янгиланишнинг ўзига хос хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2019. –Б.16.

¹²⁷ Мадрахимова Ф. Заволга элтувчи «маданият» // – Тафаккур. 2013. 4-сон, -Б. 88.

¹²⁸ Честякова С.С. Глобализация культуры: генезис, типология, современные аспекты: дис. канд. филос. наук. Белгород, 2007. –С. 65.

dunyoni g'oyaviy jihatdan bo'lib olish jarayoni yangi bosqichga ko'tarilmoqda. Axborot oqimlarining kengayishi, mazmunan boyishi va ta'sir kuchining ortishi jamiyat ongi va axloqiy qadriyatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bu esa global ijtimoiy munosabatlarda yangi, murakkab axloqiy transformatsiyalarni yuzaga keltirmoqda.

Globallashuv jarayonida g'ayriaxloqiy infiltratsiya¹²⁹ hodisasi, asosan, utilitarizm va gedonizm kabi individualistik tamoyillar asosida shakllanmoqda. Bu infiltratsiya - ma'naviy erishmalarni emas, iqtisodiy manfaatni ustun qo'yuvchi global diskurslar orqali amalga oshmoqda. Shu sababli altruistik munosabatlar ko'p hollarda estetik ko'rinish oladi. Ammo ichki mazmunan transformatsiyaga uchraydi.

Gnoseologik nuqtai nazardan qaraganda, axloqiy bilimlar shakllanishi ham gibril tus olmoqda: an'anaviy bilish shakllari raqamli madaniyat va axborot oqimlarida sintezlanib, axloqiy pozitsiyalarni relyativlashtiradi. Bu holat insoniyatning kollektiv ongida "axloqiy indifferentlik" holatini kuchaytiradi.

Altruizm global muloqot vositasiga aylangan bo'lsa-da, u ko'pincha simulyakr (Baudrillard) sifatida namoyon bo'ladi - ya'ni altruistik ko'rinish ortida g'ayriaxloqiy yoki manfaatparast niyatlar yashirinadi. Shunday qilib, globallashuv altruistik qadriyatlarni saqlab qolish bilan birga, ularni erkin bozordagi funksional vositaga aylantirish xavfini ham keltirib chiqaradi.

Ayniqsa axborot globallashuvi jarayonida insoniyat, xususan yosh avlod, manipulyatsiya va qalb hamda ongni boshqarish vositalarining samaradorligi oshmoqda. Bu vaziyatda jamiyat a'zolarining fuqarolik burchi, ya'ni axloqiy ongni rivojlantirish mas'uliyati - muhim falsafiy kategoriyaga aylanmoqda. Axloqiy ongni himoya qilishda uning epistemologik va ontologik asoslarini o'rganish zarurati oshmoqda. Chunki axborot ortishi bilan birga, inson aqlu-zakovati va ma'naviy qadriyatlar orasida nomuvofiqlik paydo bo'lishi mumkin.

Amerikalik olim va Googlening sobiq direktori Erik Shmidning fikricha, insoniyat tarixida ming yillar davomida to'plangan axborot hajmi bugungi kunda ikki kun ichida yaratilmoqda. Bu ilmiy fakt axborot texnologiyalarining hayratlanarli yuksalishini ko'rsatadi. Ammo shu bilan birga axborotning haddan tashqari ko'payishi epistemologik paradoks - inson ongining axborotni to'liq qabul qilish va anglash

¹²⁹ **Infiltratsiya** – bu so'z lotincha "*infiltratio*" (ichkariga singish) so'zidan olingan bo'lib, **kirib borish**, **sezdirilmasdan ichkariga o'tish**, **singib kirish** ma'nolarini anglatadi. Ijtimoiy kontekstda infiltratsiya - bu ideologik yoki josuslik faoliyati orqali muayyan muhitga kirib, ichki axborot olish yoki ta'sir ko'rsatish strategiyasi sifatida tushuniladi.

qobiliyatining chegaralanishi - muammosini yuzaga keltiradi. Natijada ma'naviy qadriyatlarning transformatsiyasi va axloqiy inqiroz xavfi oshadi. Bu esa jamiyat barqarorligiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Globallashuv jarayoni ijtimoiy sohalarda integratsiyaning jadallashuvi bilan birga, ma'naviy, madaniy va axloqiy qadriyatlarning to'qnashuvi va qarama-qarshiliklarini ham keltirib chiqaradi. Shu sababli, global ijtimoiy munosabatlarda altruistik axloqiy tamoyillarni saqlab qolish va rivojlantirish jamiyatning barqaror rivojlanishining asosiy shartiga aylanadi. Axloqiy hamjihatlik, ijtimoiy adolat va mas'uliyat tushunchalari globallashuv sharoitida insoniyatning o'zaro munosabatlaridagi muhim falsafiy kategoriyalar sifatida o'z aksini topadi.

Shunday qilib, globallashuvni yer kurrasining yagona ijtimoiy makoniga aylanish jarayoni, axloqiy qadriyatlarning mustahkamlanishi yoki buzilishi omili sifatida ko'rish lozim. Axborot va ma'naviy maydonlarda yuzaga kelayotgan yangi tahdidlar jamiyatda axloqiy ongning transformatsiyasini talab qiladi. Bu esa nafaqat yoshlar, balki butun insoniyatning etosferasini saqlab qolish va yangilash masalasini kun tartibiga qo'yadi. Ushbu vazifani amalga oshirishda falsafiy tahlil va chuqur epistemologik yondashuv muhim o'rin tutadi.

Jahonda globallashuv jarayonining mazmun-mohiyati, uning ijobiy va salbiy jihatlarini, milliy ma'naviyatga ta'siri hamda oqibatlarini ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish sohasida keng ko'lamli tadqiqotlar olib borilmoqda. Ushbu tadqiqotlarda globallashuv fenomenining murakkabligi va ko'p qirrali tabiatiga e'tibor qaratilmoqda. Ayniqsa, millatlarning o'zligidan begonalashuvi, ularning ma'naviy ildizlari zaiflashuvi dolzarblashib bormoqda. Bular bilan bog'liq holda milliy-ma'naviy taraqqiyotda yuzaga kelayotgan inqirozlarning yoshlar axloqiy hayotiga salbiy ta'siri masalalari ilmiy markazlarning diqqat markazida turibdi.

Globallashuvning ijobiy va salbiy jihatlarini chuqur tahlil qilmasdan, mazmun-mohiyatini aniq belgilash qiyin. Globallashuv dunyo miqyosida iqtisodiy, siyosiy, madaniy va ma'naviy sohalarning integratsiyasi jarayoni sifatida qaralsa, axborot globallashuvi esa axborot va kommunikatsiya texnologiyalarining keskin rivojlanishi bilan bog'liq jarayon hisoblanadi. Bu axborot oqimining tezligi va hajmi oshib borishini anglatadi. Mazkur jarayonlarning ijobiy tomonlari - xalqaro hamkorlikning kengayishi, madaniy almashinuv, texnologik taraqqiyot, insoniyatning bir-birini yaxshiroq tushunishi va umumjahon axloqiy

tamoyillarining shakllanishi kabi jarayonlardir. Shu bilan birga, globallashuvning salbiy oqibatlari ham mavjud: milliy o'zlikning yo'qolishi xavfi, madaniy va axloqiy qadriyatlarning buzilishi, ijtimoiy tengsizlikning ortishi, yoshlar orasida ma'naviy inqiroz va identifikatsiya muammolari¹³⁰.

Bu murakkab vaziyatda jamiyatda altruistik munosabatlarni, milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish ustuvor bo'ladi. Globallashuvning murakkabligi va ijtimoiy-ma'naviy o'zgarishlar bilan bog'liqligi uni aniq ta'riflash va mazmunini ochib berishda izchil, falsafiy kategoriyalarga tayangan yondashuvni talab qiladi. Bu esa jamiyat barqarorligi va insoniyatning umumiy manfaatlari yo'lida amalga oshirilishi lozim bo'lgan axloqiy transformatsiyaning poydevorini yaratadi.

Globallashuv sharoitida jamiyatning axloqiy munosabatlarnida murakkab va tezkor o'zgarishlar jarayoni namoyon bo'lmoqda. Insoniyatning axloqiy munosabatlaridagi bu integratsiyalashuv jarayoni, ayniqsa, axborot oqimining jadallashuvi va hajmining keskin oshishi bilan ifodalanadi. Bunday sharoitda axborot maydoni doimiy takomillashib, uning subyektlarini axborotga bo'lgan ehtiyojlarini tobora oshirib boradi. Axborot globallashuvi zamonaviy jamiyatni cheksiz axborot oqimlari harakat qiladigan, doimiy yangilanuvchi maydon sifatida shakllantiradi, bu esa insoniyatni axborot dunyosiga aylantirish jarayonidir.

Axborot sohasida yetakchilik qilish uchun kechayotgan raqobat davlatlarning geosiyosiy kuchini belgilovchi yangi omilga aylanmoqda. Shu bilan birga, globallashuv jarayoni dunyoni birlashtira turib, uning rang-barangligini zaiflashtirishi yoki "yemirishi" mumkinligi haqidagi xavotirlar ham keng tarqalgan. Bu vaziyatni tahlil qilganda, axborot globallashuvi orqali dunyo hamjamiyatining integratsiyalashuvi katta ahamiyatga ega bo'lsa-da, bu jarayonda milliy va madaniy o'zliklarni, ularning qadr-qimmatini saqlash masalalari ustuvor ahamiyat kasb etadi. Axborot maydonining global xarakterga ega bo'lishi, shuningdek, axborot ta'sirining yoshlar va keng jamoatchilik altruistik munosabatlariga salbiy ta'siri jiddiy falsafiy va amaliy muammolarga olib kelmoqda.

Shunday ekan, globallashuv jarayoni nafaqat texnologik, balki axloqiy va ijtimoiy-falsafiy kontekstda ham chuqur tahlil etilishi zarur bo'lgan murakkab va ko'p qirrali fenomen hisoblanadi. Uni o'rganish va

¹³⁰ Патрик Д.Ж. Бьюкенен. Смерть Запада.-М.: ООО издательство «Аст», 2003.

boshqarish milliy va umuminsoniy axloqiy qadriyatlar hamda barqaror jamiyat qurishda muhim ahamiyatga ega bo'ladi¹³¹.

Globallashuv jarayonining ijtimoiy axloqiy konteksti ko'p jihatdan g'ayriaxloqiy munosabatlarning infiltratsiyasiga sabab bo'lmoqda. Bu infiltratsiya axloqiy relativizm, individualizmning kuchayishi va an'anaviy universal axloqiy tamoyillarning zaiflashishi shaklida namoyon bo'ladi. Globallashuv bilan birga rivojlanayotgan axborot oqimining tezligi, axborot texnologiyalarining inqilobiy o'zgarishlari inson ongi va qalbiga bo'lgan ta'sir doirasini kengaytirmoqda. Bu esa, o'z navbatida, insonlarning axloqiy qarorlar qabul qilishida yangi muammolarni yuzaga keltirmoqda.

Axborot globallashuvi insoniyatning axloqiy ongida, shuningdek, altruistik fazilatlar - mehr-shafqat, o'zaro yordam, ijtimoiy adolat tuyg'ularida transformatsiyalarni boshdan kechirmoqda. Axborot oqimining ko'payishi va uning manipulyativ xususiyatlari ba'zan g'ayriaxloqiy yoki pragmatik manfaatlarga asoslangan xatti-harakatlarning tarqalishiga zamin yaratadi. Shu nuqtai nazardan, globallashuv jarayonida insoniyatning axloqiy muvozanati buzilishi mumkinligi haqida falsafiy xavotirlar paydo bo'ladi.

Bunday vaziyatda, globallashuv (ijtimoiy-axloqiy nuqtai nazardan) ikki qirrali vosita sifatida ko'riladi. Bir tomondan, u millatlararo hamkorlik, umuminsoniy qadriyatlar va kosmopolitizmni ilgari surishda ijobiy rol o'ynasa, boshqa tomondan, universal axloqiy tamoyillarni buzuvchi g'ayriaxloqiy infiltratsiyalarni keltirib chiqaradi. Bu esa o'z navbatida, altruistik munosabatlarning degradatsiyasiga olib kelishi mumkin.

Globallashuv davrida g'ayriaxloqiy munosabatlarning infiltratsiyasi iqtisodiy, siyosiy va madaniy sohalarda ham ko'rinadi. Masalan, raqobat, notenglik, manipulyatsiya, inson huquqlarining cheklanishi kabi holatlar axloqiy normativlarga zid bo'lib, jamiyatning barqarorligini tahdid qiladi. Falsafiy nuqtai nazardan, bu holatlar axloqiy degradatsiya yoki axloqiy inqiroz deb talqin etilishi mumkin. "Agar inson o'z istaklarini axloq va ma'naviyat me'yorlariga muvofiq baholay olsa, u holda egosentrizmning "qora tuynugi"ga qulashdan saqlanib qolish imkoniyati mavjud. Aks holda, tashqi dunyodan kelayotgan qo'zg'atuvchilar kuchayib boraversa, axloqiy-ma'naviy degeneratsiya (AMD) sindromi rivojlanishi mumkin, uning eng og'ir ko'rinishi -

¹³¹ Примов Б.А. Ахборот оқими жадаллашувининг ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясига таъсири. Фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: 2020. –Б. 18.

odamlarni o'ldirish istagining paydo bo'lishidir. Bu istak nafratdan rohat olish uchun vujudga keladi - bu esa, axloqiy degeneratning jamiyat bilan bog'laydigan yagona hissiyotidir. Bunda AMD sindromidan aziyat chekayotgan individ tashqi belgilariga ko'ra to'liq ijtimoiylashgan bo'lishi mumkin: u ta'lim olgan, hattoki oliy ma'lumotga ega, kasb va ish o'rniga ham ega bo'lishi mumkin. Agar jamiyatda axloqiy me'yorlar noaniq bo'lib qolsa, ijtimoiy uyat hissi esa deyarli yo'q darajaga yetsa, nafrat asosidagi jinoyatlarning keskin o'sishi haqiqatga aylanishi mumkin"¹³².

Shuning uchun ham globallashuv sharoitida insoniyat axloqiy (altruistik) munosabatlarini himoya qilish va mustahkamlash, g'ayriaxloqiy infiltratsiyalarga qarshi kurashish dolzarb vazifalardan biridir. Buning uchun global hamjamiyat, siyosiy va ijtimoiy institutlar, madaniyatlararo dialog va ma'naviy-ma'rifiy sohalarda faoliyat olib borish zarur.

Axborot globallashuvi jarayoni insoniyatning ma'naviy-axloqiy muhitiga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, milliy axloqiy tamoyillar va millat xavfsizligi nuqtai nazaridan axborot maydonidagi infiltratsiyalar - bu jarayonning muhim va xavotirli jihatlaridan biridir. Mazkur jarayonda uch asosiy muammo muhim ahamiyat kasb etadi: birinchidan, axborot oqimi orqali amalga oshiriladigan mafkuraviy bosimlar; ikkinchidan, axloqiy qadriyatlarni buzishga qaratilgan axborot tahdidlari; va uchinchidan, yosh avlodning axloqiy immunitetini shakllantirishga qaratilgan ta'lim-tarbiya masalalari. Aynan yoshlarning ongiga tushadigan axborot ta'siri, uning maqsadga muvofiq va puxta reja asosida boshqarilishi, ularning axloqiy immunitetini mustahkamlashga bog'liq.

Axborot oqimining mohiyati va uning ta'sir mexanizmi muayyan maqsadga qaratilgan bo'lib, u axloqiy va mafkuraviy jihatdan milliy qadriyatlar bilan ziddiyatda bo'lishi mumkin. Shu sababli yoshlarni axborotning salbiy ta'siridan himoya qilish, ularning tanqidiy tafakkurini rivojlantirish va axloqiy immunitetini shakllantirish bugungi kunda eng dolzarb vazifalardan hisoblanadi.

Globallashuv sharoitida insoniyatning axloqiy, ayniqsa altruistik munosabatlari ushbu axborot bosimlari orqali katta transformatsiyalarga duch kelmoqda. Shu nuqtai nazardan, g'ayriaxloqiy infiltratsiyalarga

¹³² Очирова Валентина Батуевна, and Каминская Ирина Юрьевна. "Морально-нравственная дегенерация как бессознательный мотив террористов-одиночек: как распознать и предотвратить?" Историческая и социально-образовательная мысль, no. 2, 2014, pp. 237-241.

qarshi kurashish va milliy axloqiy tamoyillarni himoya qilish global muammoga aylangan. Davlatimiz rahbari Sh.Mirziyoyev axborot globallasuvi sharoitida ma'naviy-axloqiy tamoyillar borasida to'xtalib: "Bugungi kunda yon atrofimizda diniy ekstremizm, terrorizm, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya, "ommaviy madaniyat" degan turli balo-qazolarning xavfi tobora kuchayib borayotganini hisobga oladigan bo'lsak, bu so'zlarning chuqur ma'nosi va ahamiyati yanada yaqqol ayon bo'ladi"¹³³, – deb ta'kidlaydilar. Ushbu illatlarning avj olishida diniy ekstremizm, terrorizm, giyovandlik, odam savdosi, noqonuniy migratsiya va "ommaviy madaniyat" kabi salbiy fenomenlarning ta'sirini alohida ta'kidlash lozim. Aynan turli axborot vositalari orqali tarqalayotgan mazkur salbiy tendensiyalar nafaqat ularning ommalashuviga, balki jamiyatda axloqiy buzilishlarning keng yoyilishiga xizmat qilmoqda. Shunday qilib, axborot maydonidagi beminnat xizmat ko'rsatish mexanizmi bu illatlarning kuchayishiga asosiy omillardan biriga aylanmoqda. Bu esa globallasuv jarayonida g'ayriaxloqiy infiltratsiyalar va axloqiy inqirozlarning yanada chuqurlashishiga zamin yaratadi.

Hozirgi ilmiy va o'quv adabiyotlarida axborot globallasuvi jarayonida xavfsizlikka tahdidlar va ularning manbalarini tasniflash bo'yicha yagona, universal yondashuv mavjud emasligi muammoning yangiligi va murakkabligi bilan tushuntiriladi. Shaxsga nisbatan axborot-psixologik xavfsizlikni ta'minlashda tahdidlar ikki asosiy guruhga - tashqi va ichki tahdidlar - bo'linadi. Tashqi tahdidlar odatda xorijiy yoki nojo'ya axborot oqimlari, kiberhujumlar, manipulyatsiyalar va boshqa tashqi manbalardan keladigan xavflar bo'lsa, ichki tahdidlar esa jamiyat ichidagi axborot madaniyati yetishmovchiligi, tanqidiy fikrlashning pasayishi, axborot savodxonligining yetarli darajada rivojlanmasligi kabi omillar bilan bog'liqdir.

Internet tarmoqlarida yuzlab millionlab veb-saytlar va ma'lumot bazalari mavjud bo'lib, ular har xil sifat va mazmunga ega axborotlarni taqdim etadi. Bu esa axborot maydonida to'g'ri va ishonchli ma'lumotlarni ajratib olishni murakkablashtiradi. Shu nuqtai nazardan, axborot yaratishda savodxonlikning o'рни nihoyatda katta. Axborotni aniq, ishonchli va maqsadga muvofiq tarzda yozish faqat oddiy bilim emas, balki yuqori savodxonlik, puxta ilmiy-tadqiqot va ijodiy yondashuvni talab etadi. Hatto eng professional jurnalistlar ham sifatli

¹³³ Mirziyoyev Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma'naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. -T.: O'zbekiston. 2017. – B. 320.

va ta'sirli axborot yaratish uchun uzoq soatlar izlanishlar olib boradi. Bu esa axborot globallashuvi sharoitida har bir shaxsning axloqiy immunitetini mustahkamlash va axborot savodxonligini oshirish zaruratini yanada kuchaytiradi.

Axborot globallashuvi jarayonida tashqi tahdidlar, ya'ni insonlarni chalg'ituvchi, ularning dunyoqarashi va axloqiy qadriyatlarini buzishga qaratilgan noaniq va ziddiyatli axborotlar jamiyatning axloqiy muhitiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu tahdidlarning asosiy manbasi - inson ongini va ruhiyatini manipulyatsiya qilishga xizmat qiluvchi axborotlar bo'lib, ular jamiyatda axloqiy-insoniy tamoyillarni zaiflashtirish, shaxslararo ishonch va mehr-muhabbatni kamaytirishga qaratilgan. Axborotlarning barchasi ham destruktiv emas, lekin yashirin, murakkab va ijtimoiy xavfsizlikka tahdid soluvchi ma'lumotlarni ajratish individual insonning qobiliyatlari va tanqidiy tafakkur darajasiga bog'liq.

Axborot globallashuvining yoshlar ongiga **doimiy va uzluksiz** ta'siri zamonaviy globallashuv davrining ajralmas qismiga aylangan hodisadir. Ingliz tilidagi *permanent*¹³⁴ atamasining mohiyati - doimiy, o'zgarmas, uzoq muddatli va qoldiq ta'sirni anglatadi. Biz bu atamani mavzuga mos ravishda doimiy va uzluksiz deb tarjima qilib, uning mazmun-mohiyatini aniqroq ifodalashni maqsad qildik.

Globalashuv natijasida axloqiy transformatsiyalarning yoshlar ongiga doimiy (parmanent) salbiy ta'sirlarini falsafiy jihatdan bir necha asosiy guruhlariga bo'lish mumkin. Birinchi guruhga, insonning axloqiy va ma'naviy butunligini buzuvchi, buzg'unchi va yot mafkuralarni targ'ib etuvchi axborotlar kiradi. Bu yerda diniy ekstremizm, aqidaparastlik, ashaddiy millatchilik, irqchilik (ratsizm), shuningdek, buyuk davlatchilik shovinizmi, fashizm va terrorchilik g'oyalari kabi ekstremistik va radikal kontseptiyalar namoyon bo'ladi. Ushbu axborotlar yoshlarning ongida izolyatsiya, nifoq va zo'ravonlikka tayyorlik kabi salbiy xulq-atvorlarni shakllantiradi.

Ikkinchi guruh - bu ommaviy madaniyatga xos bo'lgan, milliy mentalitet va an'anaviy qadriyatlar bilan ziddiyatda bo'lgan axborotlar. Ushbu turdagi axborotlar yoshlarni o'z ildizlaridan uzoqlashtirish, ularning milliy ongini so'ndirish hamda yuksak ma'naviy qadriyatlardan chetlashishga olib keladi.

Uchinchi guruh - sadizm va pornografik kontentdan iborat axborotlar bo'lib, ular yoshlarning axloqiy me'zonlarini zaiflashtirib, shaxsiy va ijtimoiy muvozanatni buzishga xizmat qiladi. Bu turdagi

¹³⁴ Мюллер В. К. Англо – русский словарь полная версия. – Москва “Эксмо”, 2007. –С. 576.

axborotlar hissiy zo‘riqish, hissiyotlarning buzilishi va axloqiy tushkunlikni keltirib chiqaradi.

To‘rtinchi guruhda esa haqiqatga aslo mos kelmaydigan, abstrakt va isbotlanmagan, ammo agressiv va jozibador ko‘rinishda taqdim etiluvchi axborotlar mavjud. Bu turdagi axborotlar yoshlarning tanqidiy tafakkurini zaiflashtirib, ularda noto‘g‘ri dunyoqarash va haqiqatni noto‘g‘ri talqin qilish xususiyatlarini shakllantiradi.

Va nihoyat, beshinchi guruh - bu ijtimoiy maqomidan qat’i nazar, shaxs yoki guruhlar ongini zaharlashga, qalbini egallashga qaratilgan, ularning axloqiy me’zonlari va pozitsiyalaridan adashtirishga xizmat qiluvchi manipulyativ axborotlar. Ushbu axborotlar yoshlarning ma’naviy mustaqilligini kamaytirib, ularni tashqi ijtimoiy yoki siyosiy manipulyatsiyalarga moyil qiladi.

Internet saytlari, ijtimoiy tarmoqlar, shuningdek, ayrim davlat va nodavlat televideniyalar orqali tarqalayotgan buzg‘unchi axborotlarning yoshlar tomonidan keng iste’mol qilinishi va uning ijtimoiy-ma’naviy oqibatlari jamiyatning barcha qatlamlarini chuqur tashvishga solmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongini va qalbini egallash, ularning axloqiy tamoyillarini buzishga qaratilgan, milliy manfaatlarimizga raxna soluvchi, ma’naviyatimiz hamda milliy qadriyatlarimizdan begonalashtirishga xizmat qiluvchi har qanday axborot xurujlariga qarshi doimiy hushyorlik zarurdir. Yangi O‘zbekiston sharoitida amalga oshirilayotgan islohotlarni to‘xtatishga urinayotgan bunday g‘arazli va buzg‘unchi maqsadlarni mujassam etuvchi axborotlarning permanent ta’sirlaridan himoyalaniish va ularga qarshi kurashishda ijtimoiy-falsafiy fanlarning ilmiy yutuqlaridan foydalangan holda amaliy chora-tadbirlarni ishlab chiqish va amalga oshirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Faqat shu yo‘l bilan axborot globallashtiruvining yoshlar ongiga doimiy va salbiy ta’sirlari Yangi O‘zbekistonni taraqqiyot yo‘lidan chetlashishga qodir bo‘lmaydi. Afsuski, bugungi kunda axborot globallashtiruv natijasida yuzaga kelayotgan salbiy ta’sirlar bitta etnik birlik yoki millatga xos muammo bo‘lib qolmay, balki umuminsoniy muammo sifatida yuzaga kelmoqda. Shu sababli, axborot globallashtiruvining yoshlar ongiga doimiy salbiy ta’sirlariga qarshi kurashishda xalqlar o‘rtasida do‘stlik va hamkorlik aloqalarini mustahkamlash, yoshlarda axborot bilan ishlash kompetensiyasini oshirish, tanqidiy tafakkur va intellektual salohiyatni rivojlantirishga qaratilgan tarbiyaviy jarayonlarni tashkil etish eng muhim falsafiy va ijtimoiy omil hisoblanadi.

Zero, bunday integratsiyalashgan hamkorlik nafaqat axborot sohasidagi muammolarning yechimini topishda, balki boshqa ijtimoiy va madaniy sohalaridagi dolzarb masalalarni hal qilishda ham integratsion yondashuv asosida samarali faoliyat yuritishni ta'minlaydi. Bu esa global jarayonlarga munosib javob berish va yoshlarni salbiy axborot oqimlaridan himoya qilishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi axborot asrida yoshlarning ongini zabt etish va qalbini egallashga qaratilgan axborotlarning maqsadlari qanday bo'lishidan qat'iy nazar, yoshlarni bunday axborot xurujlaridan himoya qilish tizimini yaratish endi shunchaki zarurat emas, balki uzoqni ko'zlovchi, aniq strategik rejalar va muayyan qonuniyatlarga asoslangan doimiy ehtiyojga aylanishi lozim. Faqat shu yondashuv orqali ijtimoiy munosabatlar sub'ekti sifatida yoshlar uchun axborot tahdidlariga qarshi mustahkam immunitet – himoya qobig'ini yaratish mumkin bo'ladi.

Chunki, “Globallashuv davrida tahdidlarning turlari, tez ta'sir o'tkazish yo'llari ko'paydi va ommalashib bormoqda. Ularning quyidagi turlarini sanab o'tish mumkin:

- diniy ekstremizm;
- xalqaro terrorizm;
- giyohvandlik;
- ommaviy madaniyat;
- kosmopolitizm (dunyo fuqarosi yoki vatansizlik g'oyasi);
- ludomaniya (kompyuter o'yinlari kasalligi yoki asr kasalligi);
- missionerlik, prozelitizm;
- niglizim (urf-odat, an'ana va qadriyatlarga bepisand munosabatda bo'lish, ularni inkor etish);
- zo'rovonlik (fashizm, neofashizm, shovinizm);
- egosentrizm, individulizm;
- OITS;
- starizm (yulduzlarga ko'r-ko'rona taqlid);
- vandlizm (madaniy va moddiy yodgorliklarni vayron qilish);
- axloqsizlik (fohishabozlik, behayolik, bir jinsli nikohlar);
- xeppining (vahshiyona ko'ngil ochishlar)”¹³⁵dan iboratdir. Afsuski, yuqorida sanab o'tilgan tahdidlar bugungi kunda axborot shaklida hech qanday filtr yoki seleksiyasiz inson ongiga yetib bormoqda. Ayniqsa, yoshlar ongining zaifligi va uning hali shakllanayotganligidan kelib chiqqan holda, bunday axborotlar ularning qalbini zaharlash, ongini

¹³⁵ Қосимов Н., Жумаев Ш., Тоғайкулов Т. Глобаллашув: оила ва фарзанд тарбияси (Ота-оналар учун илмий-амалий қўлланма). -Тошкент, “Tugon zamin ziyo”, 2016. -Б.6.

egallash orqali ma'lum guruhlar yoki qatlamlarning manfaatlarini ilgari surish vositasiga aylanmoqda. Bu esa jamiyatning ma'naviy barqarorligiga va milliy qadriyatlarimizga bevosita tahdid solmoqda.

Yoshlarni axborot xurujlaridan himoya qiluvchi qobiq yaratishning ahamiyati bugungi kunda yanada oshib bormoqda. Axborot makoni tobora tig'izlashib, u yerdagi axborotlarning ko'lami va xilma-xilligi analiz va sintez qilish jarayonlarini murakkablashtirmoqda. Shunday sharoitda yosh avlodni axborot maydonidagi optimistik, umidbaxsh va taraqqiyotga ishonchni kuchaytiruvchi, kelajak haqida asosli va aniq faktlarga tayangan ijobiy axborotlar bilan ta'minlash zarur. Shu bilan birga, ularni pessimistik kayfiyat uyg'otuvchi, voqea-hodisalarning samaradorligini inkor etuvchi, tushkunlik va umidsizlikni targ'ib qiluvchi salbiy axborotlardan samarali himoya qilish qobiliyatini shakllantirish muhimdir.

Ushbu himoya qobig'ini yaratish jarayonining samaradorligi yoshlarning iqtidor va salohiyatini to'g'ri yo'naltirish, ularda mustahkam iroda, matonat, keng dunyoqarash, mustaqil fikrlash qobiliyati va chuqur tanqidiy tafakkur rivojlanishiga qaratilgan proflaktik tadbirlar orqali ta'minlanadi. Ammo buni amalga oshirish uchun avvalo yoshlarning ijtimoiy ongida tub ijobiy o'zgarishlar yuz berishi lozim.

Mazkur ulkan vazifani amalga oshirish ilm-fan taraqqiyoti, yoshlarning tafakkurini teranlashtirish, ularning ruhiyatini ezgulik va ma'naviyat g'oyalari bilan boyitish, shuningdek, intellektual-axloqiy salohiyatini oshirish orqali amalga oshiriladi. Shu tariqa, globallashuv imkoniyatlaridan to'liq foydalanish va uning salbiy oqibatlaridan o'zini samarali himoya qilish tizimini yaratish, axborot globallashuvining yoshlar ongiga doimiy (permanent) salbiy ta'sirlaridan muhofaza qilishning eng muhim falsafiy omillaridan biridir.

4.2. Global muammolar kontekstida altruistik yondashuvlarning transformatsiyasi

XXI asrga kelib global miqyosda insoniyat taraqqiyoti bilan birga o'zaro bog'liq inqirozli vaziyatlar – ekologik, ijtimoiy, demografik va axloqiy muammolar chuqurlashdi. Bu muammolar ijtimoiy mas'uliyat me'yorlarini qayta ko'rib chiqish zaruratini tug'dirmoqda. "Global muammolarning turlari o'zaro qanchalik farqlansada, bu sohalardagi umumiylik, dastavval, butun insoniyatning hayoti shart-sharoitlari,

imkoniyatlari va istiqboli masalalaridir. Ikkinchi tomondan, ular, u yoki bu darajada hozirgi davrning bosh omili - fan-texnika inqilobi bilan aloqadordir, ya'ni uning oqibatidir. Bizning davrimizda fanning rivojlanish sur'atlari g'oyat kattadir. Fanda erishilgan kashfiyotlar tezda yangi texnika vositalari yaratishni ta'minlasa, o'z navbatida, texnika rivojlanishi ham fanda yangi o'zgarishlar sodir etishga jiddiy turtki bermoqda. Bulaming natijasi o'laroq, erishilgan kashfiyotlar muayyan maqsadlarga xizmat qilmoqda. Bu esa global muammolarning yanada o'tkir, dolzarb bo'lib turishiga olib kelmoqda"¹³⁶. Shunday sharoitda altruizm endi shaxsiy axloqiy tamoyil emas, balki global barqarorlik omiliga aylanmoqda. Bu altruistik tamoyilning o'zgarishiga, ya'ni transformatsiyasiga olib kelmoqda. Endilikda altruizm butun insoniyat nomidan kelajak avlodlar va ekologik tizimlar oldidagi burch sifatida shakllanmoqda. Bu ayniqsa, ekologik altruizm va global ijtimoiy adolatning metanormativ qiymatlari asosida altruistik yondashuvlarning yangi qirralari yoritiladi.

Altruizmning falsafiy ildizlari va tarixiy transformatsiyasi insoniyat tafakkurining eng barqaror konsepsiyalaridan biri sifatida namoyon bo'ldi. Ilk bosqichlarda altruizm, odatda, shaxslararo darajada – oilaviy, jamoaviy va mahalliy birliklarda namoyon bo'lgan. Ammo sivilizatsiya taraqqiyoti, texnologik inqilob va globallashuv altruistik yondashuvlarni yanada tizimli holatga olib keldi. Ayniqsa, zamonaviy ijtimoiy tizimlarda altruizm institutsional qamrovga ega ijtimoiy mexanizmga aylana boshladi. Bu holat “strukturaviy altruizm” tushunchasi orqali ifodalanadi. Strukturaviy altruizm shaxsiy niyat emas, balki tizimlar va institutlarning faoliyati markazga olinadi. Masalan, sog'liqni saqlash, ijtimoiy ta'minot, ta'lim tizimlari va insonparvar yordam dasturlari shunday yondashuvga misol bo'la oladi.

Strukturaviy altruizm - altruistik faoliyatni siyosiy, iqtisodiy va ijtimoiy tizimlar orqali tartibga solishni anglatadi. Oddiy qilib aytganda, bu insonlar o'rtasidagi yordam tamoyillarining davlat siyosati, xalqaro tashkilotlar va qonunchilik orqali tizimlashtirilgan shaklidir. Mazkur tushuncha XX asrning ikkinchi yarmida rivojlangan davlatlarning global yordam, rivojlanishga ko'mak va insonparvarlik siyosatlari doirasida shakllandi. Xususan, Ikkinchi jahon urushidan keyingi davrda xalqaro institutlar, jumladan BMT, Jahon banki, UNICEF, va qator nodavlat tashkilotlar yordamni insonparvarlik tamoyiliga asoslangan tizimli

¹³⁶ Falsafa: Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma / E.Y.Yusupov, S.Sh.Shermuhamedov, A.T.Ayupov va boshq. to'ldirilgan 2- nashri. -T.: "O'qituvchi", 2005. -239 b.

harakat sifatida amalga oshira boshladi. Bu jarayon tarixiy jihatdan altruizmning shaxsiy-axloqiy darajadan transmilliy va siyosiy-institutsional bosqichga o'tishini anglatadi.

Strukturaviy altruizm bugungi global muammolar fonida alohida dolzarblik kasb etmoqda. Pandemiya, iqlim inqirozi, qashshoqlik va migratsiya muammolari har bir milliy davlat chegarasidan tashqarida joylashgan umumiy javobgarlikni talab qilmoqda. Shu sababli yordam berish nafaqat insoniy burch, balki institutsional majburiyatga aylanmoqda. Masalan, rivojlangan davlatlar tomonidan qoloq hududlarga vaksina, oziq-ovqat yoki infratuzilma yordamlarini ko'rsatish strukturaviy altruizmning konkret ifodasidir. Bu sohada "muhim xalqaro standart - Barqaror rivojlanish maqsadlari (BRM), xususan, hamma joyda qashshoqlikning barcha ko'rinishlariga barham berishga chaqiruvchi 1-maqsaddir. BRM kambag'allik va tengsizlikni kamaytirish, inklyuziv o'sishni rag'batlantirish va hech kim ortda qolmasligini ta'minlashda ijtimoiy himoya tizimlari muhimligini ta'kidlaydi. 1-maqsadga erishish mamlakatlardan aholining ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarini, jumladan, bolalar, qariyalar, nogironlar va boshqa marginal guruhlarini moliyaviy qo'llab-quvvatlovchi kompleks ijtimoiy himoya tizimini yaratishni talab qiladi"¹³⁷. Biroq bu jarayon har doim ham sof altruistik emas. Geosiyosiy manfaatlar, yordamni siyosiy bosim vositasiga aylantirish kabi holatlar ham mavjud. Shu bois, strukturaviy altruizm faqat tashkiliy mexanizm emas, balki doimiy axloqiy refleksiyaning talab qiladigan murakkab ijtimoiy-falsafiy hodisadir. U real tenglik, ijtimoiy adolat va inson qadr-qimmatini ta'minlashda muhim vosita sifatida qaralishi lozim.

Bundan tashqari zamonaviy global muammolar (ekologik halokatlar, migratsion inqirozlar, iqlim o'zgarishi, pandemiya va resurslar tanqisligi) altruizمنى yangi shaklda qayta talqin qilish zaruratini tug'dirmoqda. Bugun "vujudga kelgan ekologik vaziyat tabiiy muhitning inson organizmiga va uning ishlab chiqarish faoliyatiga ta'sir etmasdan qolmaydi. Boshqa tomondan esa fan-texnika taraqqiyotining ko'lami asosida ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyot darajasini xom ashyo resurslari, foydali qazilmalar bilan yetarli miqdorda ta'minlash muammosini ham nazardan soqit qilmaslik kerak"¹³⁸. Aynan shu nuqtada "transgeneratsion altruizm" tushunchasi o'z konseptual asosini

¹³⁷ Sholdarov D. Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab-quvvatlashning xalqaro me'yorlari // Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil. 2024. 2(4):233-239

¹³⁸ Фалсафа асослари. (Тузувчи ва масъул муҳаррир: Қ. Назаров). -Т., «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005. 342-343- б.

ko'rsatadi. Transgeneratsion altruizm yashab turgan insonlarning kelajak avlodlar oldidagi axloqiy burchini anglatadi. U zamonaviy etikada, ekologik falsafada va barqaror taraqqiyot paradigmasida markaziy konsepsiya sifatida ko'rilmoqda.

Ispaniyalik yozuvchi Hans Jonas insoniyatning texnologik qudrati oshgani sari, uning kelajak oldidagi mas'uliyati ham ortib borishini alohida takidlaydi¹³⁹. Bu mas'uliyat shaxsiy manfaatdan voz kechish emas, balki keng ko'lamdagi tarixiy ongni shakllantirishdir. Bu ongda altruistik qadriyatlar faqat hozirgi jamiyat emas, balki hali mavjud bo'lmagan insonlar hayotini ham inobatga oladi.

Transgeneratsion altruizmni amaliy jihatdan tatbiq etish uchun global strategik rejalashtirish, ta'limda barqarorlik qadriyatlarini singdirish, hamda qonunchilikda kelajak avlodlar manfaatini himoya qiluvchi mexanizmlarni joriy qilish zarur. Misol sifatida, iqlim bo'yicha Parij kelishuvi, BMTning barqaror rivojlanish maqsadlari va "ekologik konstitutsiyalar"ni ko'rsatish mumkin. Bu hujjatlar altruizmning shaxsiy doiradan chiqib, transmilliy va transgeneratsion darajaga ko'tarilganligini isbotlaydi.

Shuningdek, transgeneratsion altruizm tushunchasi global etikada intersubektivlik tamoyiliga asoslanadi. Ya'ni hozirgi yashab turgan insoniyat o'z harakatlarining kelajakdagi oqibatlarini anglab yetishlari lozim. Bo'layotgan o'zgarishlarni anglab, kelajak avlod oldidagi mas'uliyatini angelaydi. Bu mas'uliyat utilitar yondashuvdan farqli o'laroq, pragmatik foyda emas, balki axloqiy burchga asoslanadi. Masalan, radioaktiv chiqindilarni zararsizlantirishda yoki biologik xilma-xillikni saqlashda bu yondashuv nihoyatda dolzarb.

Transgeneratsion altruizm, ayniqsa, ekologik axloqda markaziy o'rin egallaydi. Ekologik inqirozlar (atmosfera ifloslanishi, suv resurslarining kamayishi, o'rmonlar kesilishi) bevosita hozirgi avlodning iste'molchilik yondashuvi bilan bog'liq. Shu sababli, insoniyat o'z hayot faoliyatini nafaqat bugungi manfaatlarga, balki kelajakdagi xavfsizlik va farovonlikka moslashtirishi lozim. Shu nuqtai nazardan ekologik altruizm transgeneratsion altruizmning konkret ko'rinishidir.

Xulosa qilib aytganda, altruizmning tarixiy rivojlanishi uning doirasi va mazmunini kengaytirgan. U shaxsiy axloqiy tanlovdan global, institutsional va transgeneratsion etik mas'uliyat darajasigacha ko'tarildi. Transgeneratsion altruizm esa nafaqat axloqiy tamoyil, balki global barqarorlik va insoniyatning davomiyligini ta'minlovchi strategik

¹³⁹ Hans Jonas, *Tecnica, Medicina Y Etica*. –Barcelona: Ediciones Paidós, 1997. Pp-130.

imperativ sifatida qaralishi zarur. Bu yondashuv hozirgi jamiyatning ijtimoiy ongida ildiz otishi va amaliy siyosat darajasiga chiqishi insoniyat kelajagi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Texnogen sivilizatsiya taraqqiyoti, ayniqsa, industrial inqilobdan so'ng, insonni markazga qo'yish prinsipini kuchaytirdi. Qadimdan mavjud gumanistik va antropotsentrik dunyoqarashda insoniyat tabiat ustidan hukmron mavjudot sifatida qaraladi. Tabiat esa inson ehtiyojlari uchun mavjud vosita sifatida talqin qilinib kelingan. Bunday pozitsiya inson faoliyatini legitimlashtirdi. Biroq ekologik tizimlar izdan chiqdi. Iqlim o'zgarishi, muzliklarning erishi, biosferaning izdan chiqishi va resurslar tanqisligi global ekologik inqirozni yuzaga keltirdi. Ushbu inqiroz insoniyatning axloqiy pozitsiyasini qayta ko'rib chiqishni yuzaga keltirmoqda. Endilikda ekologik masalalar nafaqat texnologik, balki axloqiy muammo sifatida ham ko'rilmogda.

Shu sababdan ham so'nggi yillarda postgumanim konsepsiyasi shakllandi. Postgumanizmning kelib chiqishiga ekologik, postmodernistik, poststrukturalistik va gumanistik qarashlar ta'sir ko'rsatgan. Bu oqim renessans gumanizmiga qarshi turish maqsadida paydo bo'ldi desak to'g'ri bo'ladi. "XXI asr falsafasi sifatida o'zini namoyon qilayotgan postgumanizm klassik gumanizm (uyg'onish davri va ma'rifatparvarlik davrida shakllangan dunyoqarash)ni rad etadi. Insonni olam markazi va "hamma narsaning mezoni" sifatida tasavvur qilishga asoslangan insonning ustuvor mavqeini inkor etadi"¹⁴⁰. Unga ko'ra insoniyat tabiiy dunyodan ajratilib, kengroq kontekstda ko'rilishi lozim. Ma'lumki, gumanizm doimo insoniyatni markaziy o'rinda qo'yib kelgan. Bashariyat biosferadagi barcha mavjudotlardan ustun hisoblangan. Postgumanizm bu qarashni tanqid qiladi. Postgumanistlar insoniyatni tabiat va boshqa tirik mavjudotlarga nisbatan mutlaq ustun emas degan qarash asosida uyushdilar. Ular barcha tirik organizmlarni o'zaro bog'liq bo'lgan bir butunni tashkil etishini ta'kidlamogdalar. "Postgumanizm atamasi ko'p ma'noli bo'lib, turli tadqiqotchilar uning asosida turli fenomenlar yotadi deb hisoblashadi. Ba'zan bu atama insonparvarlik davridan keyingi bosqich ma'nosida yoki transgumanizm sinonimi sifatida, shuningdek, transgumanizmning keyingi bosqichi sifatida ishlatiladi. Ayrim fikrlarga ko'ra, postgumanizm zamonaviy harakatlarning turli elementlarini o'z ichiga oluvchi umumiy tushuncha sifatida qaraladi.

¹⁴⁰ Марков С. Постгуманизм // История, основные положения и представители. 21.12. 2021. URL.: <https://creativeabs.com/absolyut-v-zapadnoj-filosofii/postgumanizm.html>;

Bu yondashuvda biz postgumanizmni transgumanizmdan keyingi hodisa sifatida ko‘rib chiqamiz. Bu falsafiy yo‘nalish robotlar, kiborglar, sun‘iy intellekt jamiyatlarining sotsiokognitiv va ontologik asoslarini hamda insondan postinson holatiga evolutsiyaning muayyan jihatlarini o‘rganadi. Ushbu konsept jamiyat va texnologiya o‘rtasidagi murakkab bog‘liqlikni tushunishga intiladi va insoniyat kelajagini qayta tasavvur qilishga zamin yaratadi”¹⁴¹. Postgumanizm inson markaziyligini shubha ostiga qo‘yib, mavjudlikning yangi shakllarini falsafiy tahlil qiladi. U texnologiya bilan uyg‘unlashgan ongli mavjudotlarning ontologiyasini o‘rganadi. Bu yondashuv transgumanizmning individual mukammallik g‘oyasidan farqli ravishda, jamiyat, sun‘iy ong va identiklik o‘rtasidagi yangi aloqalarni ochib beradi. Natijada, postgumanizm insoniyat kelajagini nafaqat texnikaviy, balki ontologik va axloqiy jihatdan qayta tasavvur qilish imkonini beradi.

Bundan tashqari postgumanizm shakllanishida ekologik qarashlarning ta’siri ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ma’lumki, XXI asr ekologiyani asrashga qaratilgan g‘oyalar insoniyat tomonidan tabiiy resurslarni ekspluatatsiya qilinishini tanqid qilmoqda. Uni tabiat bilan bir butun sifatida ko‘rishni targ‘ib qiladi. Postmodernizm insoniyatning “haqiqiy” va “obyektiv” bilimlarni anglashdagi imkoniyatlarini cheklaydi. Bilimlarni faqat o‘zaro aloqada bo‘lgan kontekstlarda tushunish mumkin degan g‘oyani ilgari suradi. Poststrukturalizm, shaxsiyat va jamiyatning ma’nosi faqat strukturaviy va madaniy omillar tomonidan shakllanadi. Bu esa postgumanizm insoniyatning markaziy rolini ko‘rishning imkonsizligini anglatadi.

Postgumanistlar, insoniyat tabiiy dunyodagi o‘z o‘rnini aniqlashda nafaqat biologik, balki madaniy, ijtimoiy, texnologik va ekologik omillarni hisobga olish kerakligini ta’kidlaydilar. Postgumanizm insonning o‘rni, butun koinot bilan integratsiyalashgan bir tizim sifatida qaraladi. Bu esa insoniyatni nafaqat o‘ziga, balki barcha tirik mavjudotlarga nisbatan mas’uliyatli qilishni anglatadi. Postgumanizm insoniyatni butun ekosistemalarning bir qismi sifatida ko‘radi.

Bu tamoyil, ekosistemalar va ijtimoiy tizimlar o‘rtasidagi bog‘lanishlarni inobatga olib, insoniyatning ekologik ta’sirini va uning tabiiy dunyo bilan o‘zaro aloqasini qayta o‘rganishni talab qiladi. Bunday qarash, insoniyatning tabiatga va boshqa tirik mavjudotlarga bo‘lgan yondashuvini qayta ko‘rib chiqishga, tabiatni muhofaza qilish

¹⁴¹ Иванченко М.А. Постгуманизм как антигуманизм: основные перспективы // Социальная философия и социология. 2019. С-16-24

va ekologik barqarorlikni saqlashga qaratilgan yangi falsafiy yondashuvlarga olib keladi.

Shunday qilib postgumanizmda insoniyatni boshqa tirik mavjudotlar va tabiatdan alohida emasligi ta'kidlanadi. Mazkur falsafiy oqimga ko'ra bashariyat yerdagi biosfera bilan o'zaro bog'liq va o'zgaruvchan mavjudotdir. Bu yondashuv, insoniyatning o'rnini yanada kengroq va murakkabroq ekologik tizimlar ichida tushunishga asoslanadi. Inson o'zining biologik va ruhiy mohiyati bilan birga boshqa tirik mavjudotlar orasida, o'zaro ta'sir ko'rsatish natijasida rivojlanib kelgan. Insoniyatning o'zi bu tizimning bir qismi sifatida biosfera o'zgarishiga ta'sir ko'rsatdi. Shu bilan birga insoniyat rivojiga boshqa tabiat obyektlari ham xuddi shunday aks ta'sir ko'rsatmoqda.

Shu munosabat bilan ekologik altruizm tushunchasi shakllandi. **Ekologik altruizm** insoniyatning atrof-muhitga nisbatan mas'uliyatli bo'lishi va g'amxo'rlik qilishi tamoyilidir. U insonning axloqiy ongini tabiiy muhit manfaatlari bilan uyg'unlashtiradi. Shu bilan birga, "atrof muhitga odamlar munosabatining o'zgarishi, ishlab chiqarishda tozalovchi binolarning qurilishi, issiqlik elektrostansiyalarini almashtirish, atmosferaga uglekisliy gaz va freonlarning chiqishini qisqartirish, mintaqalarda tabiiy ekologik balansni saqlash va boshqalar"¹⁴² ham ekologiyaga nisbatan altruistik munosabatni anglatadi. Mazkur fikrda ham ekologik altruizm antropotsentrik pozitsiyaga qarshi turganligini ko'rishimiz mumkin. "Hamma narsa inson uchun" degan qoidadan voz kechilyapti.. Bu qarashga ko'ra, inson tabiat ustidan emas, balki uning bir qismi sifatida faoliyat yuritishi lozim. Bunday yondashuv inson va tabiat o'rtasidagi mas'uliyatli hamkorlikni asoslaydi.

Ekologik altruizmning asosiy mezonlari quyidagilardan iborat:

– **Mas'uliyatlilik** – inson o'z harakatlarining ekologik oqibatlarini anglaydi va ularni oldindan baholaydi;

– **Nisbatlilik** – inson ehtiyojlari tabiiy resurslar imkoniyatlariga moslashtiriladi;

– **G'amxo'rlik** – atrof-muhit faqat foyda manbai emas, balki o'z-o'zidan qadrlil tizim sifatida ko'riladi;

– **Transgeneratsion ong** – ekologik harakatlar kelajak avlodlar farovonligi uchun ham mas'uliyatni o'z ichiga oladi.

Ekologik altruizm bu shunchaki tabiatga mehr emas, balki axloqiy majburiyatdir. ekologik altruizm insoniyat faoliyatining mezoni bo'lishi

¹⁴² O'sha asar. 453-bet.

zarur. Ayniqsa, sanoat, transport va qishloq xo‘jaligida ekologik yondashuvlar joriy etilishi kerak. Ammo yana bir jihatga e’tibor qaratishimiz kerak. Ekologik altruizm o‘z mohiyatiga ko‘ra, axloqiy radikalizm emas. Aslida “radikal ong doirasida shakllangan etika ko‘pincha an’anaviy normalarni rad etadi va o‘zgarish, muqobillik, marjinallik kabi tushunchalarni axloqiy nuqtai nazardan qamrab oladi”¹⁴³. Ekologik altruizm tabiatni himoya qilish bilan birga tabiat va jamiyat o‘rtasidagi muvozanatni tiklashni nazarda tutadi. Bu yondashuvda insoniyat o‘z manfaatlarini tabiiy muvozanat bilan uyg‘unlashtiradi. Bu esa bugungi kun uchun juda dolzarbdir. Zero, ekologik halokatlarning ortishi turli ijtimoiy-iqtisodiy inqirozlarga sabab bo‘lishi mumkin. “Rim klubining asoschisi va birinchi prezidenti Aurelli Pechchei shunday degan edi: Endilikda ona-Yerimiz har qanday o‘shish sur‘atlariga dosh berishga, insonning har qanday erkaliklarini ko‘tarishga qodir ekanligiga sog‘lom fikrlaydigan odamlarning birortasi ham ishinmaydi”¹⁴⁴.

Shu nuqtai nazardan ekologik altruizmni faqat shaxsiy ong doirasida emas, balki ijtimoiy institutlar orqali amalga oshirish zarur. Masalan, ta’lim tizimlarida ekologik savodxonlikni oshirish; ommaviy axborot vositalarida tabiatga mas’uliyatli munosabatni targ‘ib qilish; ekologiya bilan bo‘g‘liq qonunchilikni kuchaytirish va iqtisodiy faoliyatda “yashil texnologiyalar”ni joriy etish bu yo‘nalishdagi muhim qadamlar hisoblanadi. Shuningdek, zararli gazlarni kamaytiruvchi mexanizmlar, chiqindilarni qayta ishlash tizimlari ekologik altruizmning amaliy ko‘rinishlari sifatida namoyon bo‘lmoqda.

Xulosa qilib aytganda, ekologik altruizm – bu faqatgina tabiatga muhabbat emas, balki axloqiy zaruriyatdir. U ekologik inqiroz sharoitida yangi axloqiy paradigma sifatida shakllanmoqda. Ekologik altruizm global axloqiy ongni shakllantiradi. Insoniyatni mas’uliyatga undaydi. Tabiat bilan uyg‘un hayot tarziga chaqiradi. Shu bois, ekologik altruizm kelajakdagi sivilizatsiyaning asosiy tayanch kategoriyalaridan biri sifatida qaralishi lozim.

Butun dunyoda ijtimoiy adolat muammosi doimo murakkab munosabat shakli bo‘lib kelgan. Iqtisodiy, texnologik va sog‘liqni saqlash sohalarida yuzaga kelgan tafovutlar xalqaro tengsizlik muammosini yanada chuqurlashtirmoqda. Ayrim davlatlar yuksak

¹⁴³ Фомичев Игорь Юрьевич. “Этика современного радикального сознания” // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика, no. 3, 2012, pp. 85-87.

¹⁴⁴ Davronov Z. va boshqalar. Falsafa. –Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. 354-bet.

taraqqiyot va resurslar bilan ta'minlangan bo'lsa, boshqalar hatto elementar ehtiyojlarni qondirish imkoniyatidan mahrum. Bu asimmetriya global distributiv adolat tamoyiliga asoslangan yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda.

Distributiv adolat kategoriyasi nafaqat ichki ijtimoiy tuzilmalarda, balki xalqaro munosabatlarda ham markaziy o'rin tutadi. Bu kategoriya resurslar, imkoniyatlar va sharoitlarning teng taqsimlanishiga da'vat etadi. Global miqyosda esa bu yordamga muhtoj qatlamlarni tan olish, ularning ehtiyojlarini axloqiy mezon darajasiga ko'tarish orqali amalga oshiriladi¹⁴⁵. Masalan, iqlim o'zgarishidan eng ko'p zarar ko'radigan kambag'al mamlakatlar hali ham ekologik barqarorlik uchun yetarli texnologiyalarga ega emas. Bu holat global yordam mexanizmlarini faollashtirish zaruratini tug'diradi.

Altruistik kosmopolitizm konsepsiyasi ham xuddi "distributiv adolat" kategoriyasi singari global tenglik prinsipini mustahkamlovchi muhim nazariy asos hisoblanadi. Aslida "Kosmopolitizm" tushunchasi vatanparvarlikka zid bo'lgan g'ayriaxloqiy tushuncha hisoblanadi. "Kosmopolitizm (yunon. kosmopolites – jahon fuarosi) – dunyo fuqaroligini davo qilish, shuningdek milliy va davlat suverenitetini rad etish, turli milliy an'ana, madaniyat hamda vatanparvarlik tuyg'ularidan voz kechish g'oyasini ilgari suradigan ta'limot va qarashlar majmui"¹⁴⁶. Ammo ba'zi hududlarda insoniyat yashashi uchun sharoitlarning yatarli emasligi ularni boshqa hududlarga ko'chib o'tishga majbur qiladi. Shu boisdan qochqinlarga nisbatan altruistik kosmopolitizm munosabat shakllanmoqda. Uning asosiy g'oyasi shundaki, inson huquqlari va farovonlikka bo'lgan da'volar davlat chegaralari bilan cheklanmasligi kerak. Har bir inson, u qayerda yashashidan qat'i nazar, altruistik e'tiborga loyiqdir. Bu yondashuv yordamga muhtoj qatlamlar uchun nafaqat amaliy yordam mexanizmlarini, balki prinsipial axloqiy mas'uliyatni ham vujudga keltiradi. Unga binoan insoniyatni bir butun deb qabul qilish lozim. Har bir kuchli va taraqqiy etgan jamiyat zaifroq jamiyatlar oldida altruistik majburiyatga ega bo'ladi. Bu yondashuv pandemiyalar davrida ayniqsa yaqqol ko'rindi. Vaksinalarni adolatli taqsimlash muammosi altruizmini global siyosatga integratsiya qilish zaruratini ochib berdi.

¹⁴⁵ Тарандо Е.Е. Распределительная справедливость: к вопросу о социально-экономических особенностях принципов распределения // Общество. Среда. Развитие (Тегта Нумана), no. 2, 2012, pp. 157-161.

¹⁴⁶ Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 1-жилд. –Тошкент: "Маънавият", 2023. 627-бет.

Global adolat paradigmasi, ayniqsa, migratsion inqirozlar fonida yana bir bor o'z ahamiyatini namoyon qildi. Angliyalik olim Ernst Ravensteynning "Migratsiya qonunlari" klassik nazariyalar qatoriga kiradi, unda migratsiyaning asosiy omillari va ularning xususiyatlari batafsil bayon qilinadi. "Zamonaviy nazariyalar migratsiyaning sabablarini yanada chuqurroq o'rganishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar ko'proq mikro darajaga e'tibor qaratadi va individual, psixologik omillarni ham hisobga oladi. Globalizatsiya jarayoni, texnologiyalar taraqqiyoti, ekologik muammolar va xalqaro mehnat migratsiyasi zamonaviy tadqiqotlarning asosiy mavzulariga aylanib, yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Ushbu ikkita yo'nalish migratsiyaning sabab va oqibatlarini har xil nuqtai nazardan tahlil qilib, bu jarayonni to'liqroq tushunishga yordam beradi. Shuning uchun hozirgacha migratsiya turlari to'g'risida aniq metodologiya mavjud emas. Biroq, migratsiya muammolariga oid adabiyotda tipologiyaning uzundan-uzoq ro'yxatini ko'rish mumkin. Ular migratsion modellar, shaxslarning motivatsiyasi, maqsadlari va strategiyasining barcha xilma-xilligini aks ettiradi"¹⁴⁷. Ravensteynning klassik yondashuvi migratsiyani makroiqtisodiy va geografik qonuniyatlarga asoslanib tushuntiradi. Zamonaviy nazariyalar esa shaxsiy motivatsiya va individual qarorlarni markazga qo'yadi. Bu o'zgarish fenomenologik falsafa ta'sirini ko'rsatadi - ya'ni, inson tajribasi va ichki qarorlari asosiy o'ringa chiqadi. Global muammolar, ekologik xavflar va texnologik taraqqiyot esa migratsiyani faqat zarurat emas, balki tanlov sifatida ham talqin qilishni taqozo etmoqda. Shu bois, migratsiya bugungi davrda ijtimoiy ong va axloqiy mas'uliyat bilan chambarchas bog'liq bo'lgan murakkab hodisa sifatida tushuniladi.

Demak qochqinlar, urushdan aziyat chekkan insonlar yoki ekologik falokatlar sababli ko'chishga majbur bo'lganlar axloqiy jihatdan e'tiborga olinishi kerak bo'lgan qatlamdir. Bu esa milliy suverenitet va xalqaro yordam o'rtasidagi murakkab axloqiy munosabatlarni talab qiladi. Bu muammolarni hal etishda ijtimoiy farovonlik va inson qadri-qimmatini kategoriyalarini uyg'un holda qo'llash muhimdir. Ijtimoiy farovonlik jamiyatdagi har bir a'zoning minimal ehtiyojlari qondirilgan holatdir. Biroq bu holatga faqat resurslar mavjudligi orqali emas, balki adolatli taqsimot orqali erishish mumkin.

¹⁴⁷ Франк Дювель. Пространственная мобильность населения: индикаторы, категории и типологии. //Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля-Центр миграционных исследований – М., 2007. С. 71.

Shunday qilib, global tengsizlik sharoitida ijtimoiy adolat faqat milliy siyosat doirasida emas, balki xalqaro axloqiy tamoyillar asosida tahlil qilinishi lozim. Altruizm bu jarayonda motiv emas, balki strategik pozitsiyaga aylanmoqda. U yordamga muhtoj qatlamlarga nisbatan insonparvarlik va birdamlik muhitini uygʻotadi. Global axloqiy ong shakllanmas ekan, tengsizlik faqat chuqurlashishda davom etadi. Shu bois, global altruizm va kosmopolitizm bugungi davrning asosiy falsafiy chaqiriqlari sifatida namoyon boʻlmoqda.

Zamonaviy global muhitda altruizm tushunchasi shaxsiy xulqdan chiqib, strukturaviy va institutsional kategoriyaga aylana boshladi. Endilikda insonparvarlik va yordam koʻrsatish faqat individual harakatlar bilan emas, balki siyosiy institutlar, transmilliy tashkilotlar orqali amalga oshirilmoqda. Bu holat “strukturaviy altruizm” deb nomlanuvchi yangi paradigmaga asos boʻlmoqda. “Strukturaviy altruizm - bu yordam berish niyatining tizimlashtirilgan, huquqiy meʼyorlar bilan mustahkamlangan shaklidir”¹⁴⁸.

Mazkur yondashuv doirasida Birlashgan Millatlar Tashkiloti, Jahon sogʻliqni saqlash tashkiloti, UNICEF, Oxfam International¹⁴⁹, Qizil Xoch jamiyati kabi xalqaro institutlar asosiy aktorlarga aylangan. Ularning faoliyati global miqyosda tenglik va inson qadr-qimmatini himoya qilishga qaratilgan. Bu tashkilotlar gumanitar yordam, salomatlikni saqlash, oziq-ovqat taʼminoti, tabiiy ofatlarga javob berish va ijtimoiy himoya tizimlarini qurishda muhim rol oʻynaydi. Bunday faoliyatlar altruistik tamoyillarni institutsional darajada mustahkamlashga xizmat qiladi.

Shunga qaramay, bu jarayonlar mutlaq xolis emas. Institutsional altruizm koʻpincha manfaatlar, siyosiy strategiyalar va kuch munosabatlari bilan cheklanadi. Bu holatda “asimmetrik yordam” kategoriyasi dolzarb boʻladi. Asimmetrik yordam masalasi altruizm va dominatsiya, etik niyat va utilitarizm oʻrtasidagi ziddiyatni ochib beradi. Yordam chindan xolismi? Yoʻqmi? Bu savol aynan asimmetrik kontekstda muhim ahamiyat kasb etadi. Rivojlangan mamlakatlar tomonidan kam rivojlangan yoki inqirozdagi hududlarga koʻrsatilayotgan yordamlar baʼzida haqiqiy altruistik niyatdan emas, balki geosiyosiy manfaatlarni ilgari surish, taʼsir doirasini kengaytirish

¹⁴⁸ Luca Gandullia. Altruism and Structure of Values: An Experimental Investigation // Journal of Interdisciplinary Economics. 2020. № 2. Pp-1-27.

¹⁴⁹ Bu xalqaro darajadagi notijorat tashkilotlar konfederatsiyasidir. U kambagʻallik, ijtimoiy tengsizlik va adolatsizlikka qarshi kurashishga qaratilgan faoliyat olib boradi.

maqsadida yuzaga chiqadi. Bu esa yordamning axloqiy sofligini so‘roq ostiga qo‘yadi.

Altruizmning bunday sharoitdagi transformatsiyasi uni faqat texnik yoki siyosiy amaliyot sifatida emas, balki axloqiy kategoriyalar mezonida tahlil qilish zaruratini tug‘diradi. Axloqiy poklik, manfaatlardan holilik, erkinlik, birdamlik, tenglik va halollik kabi me‘yorlar strukturaviy altruizmning haqiqiy asoslarini belgilaydi. Institutlar faoliyatida bu mezonlar ustuvor bo‘lmasa, u holda yordam siyosiy vositaga aylanadi.

Institutsional mas‘uliyat - bu global etikaning muhim elementi bo‘lib, yirik ijtimoiy tuzilmalar zimmasiga yuklatilgan axloqiy va ijtimoiy javobgarlikni anglatadi. Bu kategoriya yordam ko‘rsatishda doimiylik, hisobdorlik va inson huquqlariga sadoqat kabi elementlarni o‘z ichiga oladi. Ayniqsa ekologik muammolar vaqtida bunday mas‘uliyat dolzarb ahamiyatga ega.

Strukturaviy altruizmning zamonaviy ifodasi, ayniqsa, pandemiyalar, urushlar va tabiiy falokatlar davrida yaqqol namoyon bo‘ladi. Masalan, yaqin sharqdagi qurolli mojaro vaqtida G‘azo mintaqasidagi aholiga gumanitar yordamning o‘z vaqtida ko‘rsatilmaganligi institutsional altruizmning zaif tomonlarini ochib berdi. Bu holat global adolat va birdamlik yo‘lidagi muhim sinov bo‘ldi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, altruizm bugun transmilliy siyosatning markaziga aylangan. Bu esa global mas‘uliyat, va insoniyat birdamligini targ‘ib etuvchi strukturaviy yondashuvlarni shakllantirish zaruratini kuchaytiradi. Axloqiy sof altruizmni institutsional tizimlarda qaror toptirish bu zamonaviy global jamiyat oldidagi eng muhim chaqiriqlardan biridir. Altruistik yondashuvlar tarixan shaxsiy axloqiy tanlovdan boshlangan bo‘lsa, bugungi global muammolar kontekstida u universal ontologik burchga aylangan. Ekologik altruizm insonning tabiat oldidagi axloqiy pozitsiyasini aniqlaydi, ijtimoiy adolat va global yordam esa odamlar o‘rtasidagi tenglikning metanormativ asoslarini belgilaydi.

Global ongning shakllanishi va institutsional altruizm bilan uyg‘unlashganda, insoniyat umumiy mas‘uliyatga ega axloqiy jamoa sifatida shakllanadi. Bu esa faqat siyosiy, iqtisodiy yoki texnologik barqarorlik emas, balki axloqiy barqarorlik tamoyiliga asoslangan yangi sivilizatsion modelga olib kelishi mumkin.

4.3. Axborotlashgan jamiyatda raqamli altruizmning istiqbollari va muammolari

Zamonaviy texnologiyalar va internetning paydo bo'lishi insonlar uchun ma'lumotlar almashishni tezlashtirib yubordi. Axborotlar, yangiliklar va ilmiy tadqiqot natijarining bir xil tarqalishi insoniyat taraqqiyotiga ijobiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ijtimoiy hayotda zamonaviy innovatsion texnologiyalardan foydalanish darajasining oshib borishi bilan "axborotlashgan jamiyat" tushunchasi paydo bo'ldi.

"Axborotlashgan jamiyat mohiyatini o'zida aks ettiruvchi uchta asosiy ilmiy-nazariy yondashuv mavjud bo'lib, ularning birinchisini, amerikalik olimlar F.Maxlup, M.Porat, D.Belning ilmiy yondashuvlari aks ettiradi. Ularning fikricha, axborotlashgan jamiyat mavjudligini asoslovchi mezon - bu axborotlashgan (nomoddiy) sektorning YAIMdagi ulushidir. Ikkinchi ilmiy yondashuv "axborot inqilobi" nazariyasiga asoslanadi. Bu nazariyaga muvofiq, jamiyat qabul qila oladigan axborotning miqdoran oshishi iqtisodiyot taraqqiyotining sifat ko'rsatkichlariga ijobiy ta'sir ko'rsatadi va bu o'z-o'zidan axborotlashgan jamiyatni shakllantiradi. Bunday konsepsiya yapon olimlari T.Umesao, Yu. Xayoshi va Yu.Itolarning ilmiy-tadqiqot ishlarida yoritilgan. Uchinchi yondashuvga ko'ra axborotlashgan jamiyatning asosiy xususiyatlaridan biri - bu AKTning barcha sohalarda keng tarqalishidir. Bunday nazariya Yevropalik iqtisodchilar S.Daff, S.Nor va A.Minkalarga tegishlidir"¹⁵⁰.

Jahonda axborotlashgan jamiyat taraqqiyotiga nazar tashlaydigan bo'lsak, turli ko'rinishdagi qarama-qarshiliklarning guvohi bo'lishimiz mumkin. M.Castells yangilanayotgan jamiyat taraqqiyotining shakllanishi va u bilan bevosita bog'liq bo'lgan ijtimoiy tendensiyalarning bir qator shartlarini aytib o'tdi. Uning fikriga ko'ra "agar barcha insonlar sodir bo'layotgan voqealardan real xabardor bo'lib, hayotda faol bo'lishsa hamda butun dunyo bo'ylab muloqot qila olishsa, agar iqtisodiy soha o'zining ijtimoiy javobgarligini o'z zimmasiga olsa, agar OAV haqiqiy xabarchi bo'lsa, agar siyosatchilar beparvolikka qarshi bo'lib, insonlarni demokratiyaga ishonchni tiklasa, agar madaniyat haqiqatdan ham xalq orasidagi tajribadan shakllangan bo'lsa, agar inson yerdagi barcha narsalar bilan birdamligini his

¹⁵⁰ <http://uz.infocom.uz/2015/07/30/axborotlashgan-jamiyat-shakllanishining-ilmiy-va-nazariy-asoslari>

qilsa...”¹⁵¹ axborotlashgan jamiyatdagi axloqiy va ma’naviy muammolar yumshaydi.

Bugungi kommunikatsion texnologiyalar insoniyat yashashini osonlashtirmoqda. Internet kishilar hayotiga singib bo’ldi. Galdagi har bir rivojlanish jarayonini bularsiz tasavvur qilib bo’lmaydi. Globallashuv sharoitida axborotlar almashinuvi, kibermuloqot tezlashib bormoqda. Biz yuqorida axborotlashgan jamiyatning mohiyati va ba’zi ijobiy xususiyatlariga to’xtalib o’tdik. Ammo ushbu jarayonning ijobiy sifatlari bilan birga ba’zi amoralistik ko’rinishlari ham paydo bo’lmoqda. Kibertaraqqiyot natijasida insoniyat uchun ruhiy charchoq, tushkunlik, zerikish, asabiylashish va stress, hayotning ma’nosizligi, beparvolik hamda boqimandalik kayfiyatlari tez tarqalmoqda. Aksariyat insonlar o’z masuliyatidan qochmoqda. Shakllanayotgan eskapizm¹⁵² inson hayoti ma’nosiga aylanib ulgurdi.

Globallashuv davrida o’z shaxsiy kompyuteriga ega bo’lmagan insonlar kamdan-kam uchraydi. Ular o’zlarining cheksiz qiziqishlari orqali kompyuter texnologiyalarini boshqalarga nisbatan mukammalroq o’zlashtirmoqdalar. Bu ijobiy albatta, ammo mazkur information texnologiyalar orqali turli pinhoni xavflar ham ijtimoiy hayotga kirib kelmoqda. Ya’ni insoniyatning asr mo’jizalaridan amoralistik maqsadlarda ham foydalanadiganlar ko’payib bormoqda. Ushbu holatlarni tahlil qilar ekanmiz, kelajakda mamlakatimizda qanday salbiy tendensiyalarni yengib o’tishimiz kerakligini, hozirgi taraqqiyotning obyektiv mazmunini ko’proq tushunishimiz ayon bo’ladi. Axborotlashgan jamiyatlarda sodir bo’layotgan amoralistik harakatlar kiberjinoyatlarda namoyon bo’lmoqda. Natijada butun insoniyat singari jinoyat olami ham rivojlandi. Zamonaviy texnologiyalar foydaliligi bilan ba’zi muammolarga ham sabab bo’lmoqda. Insoniyat uchun noma’lum g’ayriaxloqiy harakatlar aynan shu shu qurilmalar vositasida rivojlanmoqda.

Aynan bugungi axborotlashgan jamiyatda shaxsiy va ijtimoiy ongning shakllanishiga bevosita ta’sir ko’rsatuvchi tendensiyalar o’zgarib bormoqda. Raqamli madaniyat, sun’iy intellekt va ommaviy kommunikatsiya vositalari jamiyat axloqiy tizimining qayta formatlanishiga sabab bo’lmoqda. Ayniqsa, yoshlar ongida altruistik

¹⁵¹ Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I.* Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell. ISBN 978-0-631-22140-1.

¹⁵² Eskapizm (escape - „qochmoq“) bu kundalik hayotning yoqimsiz yoki zerikarli tomonlaridan, odatda, xayoliy yoki ko’ngilochar faoliyatlar orqali ruhiy og’ish yoki chalg’ishdir. Eskapizm insonni doimiy ruhiy tushkunlik yoki umumiy qayg’u hislaridan chalg’ishi, ularni chetlab o’tishi uchun foydalanilishi mumkin.

qadriyatlarning shakllanishi masalasi bugungi madaniy simulyakrlar davrida dolzarb ilmiy va falsafiy muammoga aylandi.

Qadimdan oila, keyinchalik maktab, diniy va madaniy institutlar tarixan axloqiy ongni shakllantirishda asosiy tarbiya maskani bo'lib kelgan. Hozirda bu vazifani media va raqamli madaniyat elementlari egallamoqda. Raqamli madaniyat insonning axloqiy faoliyatiga chuqur kirib bormoqda. Endilikda shaxsning ijtimoiy dunyoqarashi ko'proq "vizual axloq" va algoritmik takliflar asosida shakllanmoqda. "Vizual muhitning raqamlashtirilishi tezlashayotgan bir paytda, odamlarning ushbu jarayonga ishonchini shakllantirish, ularning axloqiy xulq me'yorlari va estetik didini o'zgartirish - puxta o'ylangan, tizimlashtirilgan raqamli savodxonlikni amalga oshirmasdan imkonsizdir. Bunda raqamli xulq etikasi, raqamli xavfsizlik va raqamli madaniyat bo'yicha kurslarni ta'lim dasturlariga kiritish muhim ahamiyat kasb etadi"¹⁵³. Bu esa yangi ijtimoiy-falsafiy tahlillarni talab qiladi. Bugungi ijtimoiy dinamikada shaxsiy manfaat ustuvorligi ortib borayotgan bir paytda, altruizm jamiyatning axloqiy yadrosi sifatida muhimligicha qolmoqda. Shu bois, yoshlar ongida altruistik qadriyatlarni zamonaviy sharoitda qayta talqin qilish zarurati paydo bo'ldi.

Bugungi ijtimoiy etosferada shakllangan madaniy muhit o'ziga xos semiosfera, ya'ni ma'nolar va qadriyatlar maydonidir. Raqamli muhitning asosiy xususiyati - axborotning uzluksiz oqimi orqali ongni doimiy ravishda shakllantirish va ijtimoiy identifikatsiyani belgilashdir. Yoshlar uchun bu makon nafaqat tashqi haqiqat aksi, balki ijtimoiy o'zgarishlarni amalga oshirish maydoniga aylanadi. Shunday qilib, raqamli madaniyat faqatgina texnologik xususiyatga ega bo'lmay, shaxsning mavjudligini belgilaydigan qudratli kuchga aylana boshladi.

Raqamli muhitning epistemologik o'ziga xosligi subektivlik va obektivlik o'rtasidagi chegaralarning yo'qolib borishi bilan belgilanmoqda. Bunday sharoitda altruizm tushunchasi yangi ko'rinish kasb etadi. Bir tomondan, raqamli platformalar global miqyosda insoniyatni birlashtiradi. Ikkinchi tomondan muhtojlarga yordam ko'rsatish, ijtimoiy muammolarni hal etish uchun ko'proq imkoniyatlar yaratadi. Turli xayriya tashkilotlari, volontyorlik harakatlari va ijtimoiy loyihalar raqamli muhitda faoliyat yuritib, ko'plab yoshlarni o'z

¹⁵³ Громова Лариса Алексеевна, and Колесникова Дарья Алексеевна. Этические модели регулирования визуальной среды цифрового города // *Galactica Media: Journal of Media Studies*, vol. 4, no. 3, 2022, pp. 199-207.

saflariga jalb qilmoqda. Masalan, onlayn platformalar orqali qon topshirish aksiyalari, ekologik tozalik harakatlari, ta'lim loyihalari yoshlar orasida keng tarqalgan.

Biroq, boshqa tomondan, raqamli muhitda altruizmnining simulyakrlashuvi kuzatilmoqda. Bu jarayon fransuz faylasufi Jan Bodriyar nazariyalarida “simulyakrlashtirish”¹⁵⁴ deb atalgan fenomen bilan izohlanishi mumkin. Uning fikricha, ommaviy madaniyat real an'analar va qadriyatlarni almashtirib, sun'iy, tijoratlashtirilgan madaniyatni yaratadi. Shu sababli, mahalliy urf-odatlar o'zining tabiiy rivojlanishidan ajralib, standartlashtirilgan global modelga moslashtiriladi¹⁵⁵. Raqamli muhitda haqiqiy saxovat o'rniga faqat ko'rsatmalarga asoslangan, algoritmik yo'naltirilgan “fazilatlar” targ'ib etiladi. Bugun inson o'z xatti-harakatlarini, ayniqsa boshqalarga yordam berishdek altruistik harakatlarni ko'pincha texnologik vositalar orqali rejalashtiradi. Ijtimoiy tarmoqlarda esa “layklar” va “repostlar” bilan ifodalangan altruistik harakatlar ko'pincha insoniy samimiylkni yo'qotmoqda. Kimga yordam beriladi, qanday holatga rahm qilinadi, qaysi ijtimoiy hodisa e'tiborimizni tortadi – bu savollarning javobi endi ichki iymon yoki ongli tanlovga emas, balki ko'pincha algoritmik filtrlarga bog'liq bo'lib qoldi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, altruizm endi shaxsiy irodaning mahsuli emas, balki “tizim tomonidan taklif qilingan variant” sifatida vujudga kelmoqda. Masalan, ijtimoiy tarmoqlarda algoritmlar bizga muayyan fojealar, yordam so'rovlari yoki muhtoj insonlar haqidagi postlarni ko'rsatadi. Biz esa ularning ayrimlariga javob beramiz, boshqalarini esa ko'rmaymiz ham. Shunday qilib, bizning axloqiy pozitsiyamiz ixtiyoriy tanlovga emas, balki algoritmik vositachilik orqali boshqarilayotgan axborot oqimiga tayana boshlaydi.

Bunday “raqamli altruizm” yoshlarning axloqiy ongini sun'iy ravishda konstruksiyalashi orqali insoniy munosabatlardan uzoqlashtirishi mumkin. Bu holat, ayniqsa, “ijtimoiy marketing” kampaniyalarida yaqqol ko'rinmoqda. Bunda kompaniyalar xayriya loyihalarini o'z brendini targ'ib qilish vositasi sifatida ishlatadilar.

¹⁵⁴ “Simulyakrlashtirish” – bu real hodisa, jarayon yoki ob'ektning muayyan jihatlarini, o'ziga xos xususiyatlarini yoki umuman o'z strukturaviy ko'rinishini sun'iy, modelga o'xshash shaklda qayta aks ettirish jarayonidir. Ushbu jarayon orqali asliyatning murakkab tomonlari oddiylashtiriladi va vizual yoki konseptual model shaklida ifodalanadi. Simulyakrlashtirish, ko'pincha ilmiy-tadqiqot, ta'lim, sanoat yoki san'at sohalarida real tizimlar va hodisalarni o'rganish, tahlil qilish va taqdim etishda qo'llaniladi.

¹⁵⁵ Печенкина О.А. Этика Симулякров Жана Бодрийера (Анализ постмодернистской рецепции этического): Дис. ...канд. филос. наук. - Тула, 2006. -145 с.

Raqamli madaniyatning yoyilishi altruistik qadriyatlar uchun murakkab va paradoksal vaziyatni yaratdi. Internet va ijtimoiy media, bir tomondan, global hamdardlik va ijtimoiy javobgarlik uchun misli ko‘rilmagan imkoniyatlar taqdim etmoqda. Ammo ikkinchi tomondan, altruizmning asl mohiyatini buzadigan, uni sirtqi ko‘rinishga va manipulyatsiya obyektiga aylantiradigan xavflarni ham yuzaga keltiradi. Shu nuqtai nazardan, raqamli altruizm fenomenini transsendent imkoniyat va ekzistensial xavf dialektikasida tahlil qilish zaruratini yuzaga keltirmoqda.

Transsendent imkoniyat: Raqamli texnologiyalar, ayniqsa, ijtimoiy tarmoqlar, axborotning tezkor tarqalishini ta’minlab, yosh avlodni global muammolardan xabardor qiladi. Bu xabardorlik yoshlarda hamdardlik tuyg‘usini uyg‘otadi va ularni ijtimoiy harakatlarga undaydi. Onlayn platformalar xayriya aksiyalari, volontyorlik tashabbuslari va ijtimoiy loyihalarni tashkil etish va qo‘llab-quvvatlash uchun qulay muhit yaratadi. Raqamli texnologiyalar yordamida yoshlar turli xil guruhlariga birlashib, o‘zlarining altruistik maqsadlarini amalga oshirishlari mumkin. Bu, o‘z navbatida, shaxsning transsendentligiga erishishga, o‘zining tor doirasidan chiqib, butun insoniyat manfaati uchun harakat qilishga imkon beradi.

Ekzistensial xavf: Shunga qaramay, raqamli altruizmning ko‘rinishi ekzistensial xavf bilan birga keladi. Raqamli muhitda altruistik harakatlar ko‘pincha shaxsiy javobgarlikdan xoli bo‘ladi. Ijtimoiy tarmoqlarda ifodalangan altruizm, aslida, shaxsning haqiqiy ishtirokini aks ettirmasligi mumkin. Bu holda, altruizm shaxsning o‘zini namoyon qilish, ommaviy axborot vositalarida mashhurlikka erishish yoki ijtimoiy maqomini oshirish vositasiga aylanadi. Bunday “virtual altruizm” shaxsning ekzistensial autentikligini yo‘qotishiga olib kelishi mumkin. Shaxs o‘zining haqiqiy ehtiyojlarini va maqsadlarini unutib, ommaviy axborot vositalarining ta’siri ostida shakllangan “altruistik rol”ni o‘ynaydi.

Bundan tashqari, raqamli muhitda manipulyatsiya va dezinformatsiya xavfi ham mavjud. Turli xil siyosiy va iqtisodiy kuchlar altruistik harakatlardan o‘z maqsadlarida foydalanishi mumkin. Yolg‘on ma’lumotlar va manipulyatsion texnologiyalar yoshlarni aldab, ularni noto‘g‘ri yo‘lga solishi mumkin. Bu, o‘z navbatida, shaxsning axloqiy yo‘nalishini buzadi va uni ekzistensial adolatsizlikka olib keladi. Shu sababli, raqamli altruizm fenomenini transsendent imkoniyat va

ekzistensial xavf o'rtasidagi dialektik ziddiyat sifatida tushunish zarur. Buning uchun yoshlarda quyidagi ko'nikmalarni shakllantirish lozim:

tanqidiy tahlil: raqamli muhitda tarqatilayotgan ma'lumotlarning ishonchliligini va xolisligini tekshirish. Yolg'on ma'lumotlarga ishonmaslik va manipulyatsiyalarga qarshi tura olish.

hamdardlik: boshqa odamlarning his-tuyg'ularini tushunish, ularga hamdard bo'lish va muammolarini o'z muammosi kabi qabul qilish.

axloqiy tamoyillarga sodiqlik: raqamli muhitda axloqiy me'yorlarga rioya qilish. Internetda tajovuzkorlik, kamsitish va boshqa salbiy holatlarga yo'l qo'ymaslik.

shaxsiy javobgarlik: ijtimoiy muammolarni hal qilishda o'z hissasini qo'shishga tayyor bo'lish, faqatgina "layk" va "repost" bilan cheklanmasdan, real harakatlarni amalga oshirish.

Bundan tashqari, algoritmik-axloqiy muammolar ham dolzarblashib bormoqda. Sun'iy intellekt va algoritmlar tomonidan shakllantirilayotgan axloqiy qarorlar tizimi insonning individual xususiyatlarini to'liq hisobga olmasligi mumkin¹⁵⁶. Natijada, altruistik harakatlar algoritmik yo'l bilan amalga oshirilganda, ularning insoniylik mohiyati yo'qoladi. Misol uchun, avtomatik ravishda ishlab chiqilgan xayriya so'rovlari insonning real ehtiyojlarini hisobga olmaydi. Faqatgina statistik ma'lumotlarga asoslanishi mumkin. Shu sababli, raqamli madaniyatning yoshlar ongiga ta'sirini tahlil qilishda altruizmning shakllanishiga alohida e'tibor qaratish lozim. Media va madaniy vositalarning yoshlar ongida altruizmni shakllantirishdagi imkoniyatlarini o'rganish hamda algoritmik axloq orqali identitet transformatsiyasini aniqlash muhim ahamiyatga ega.

Xulosa qilib aytganda, raqamli muhitning yangi madaniy makon sifatidagi roli shundan iboratki, u altruizmni rivojlantirish uchun keng imkoniyatlar yaratadi, shu bilan birga uning simulyakrlashuvi va algoritmik axloq bilan bog'liq xavflarni ham keltirib chiqaradi. Bu sharoitda yoshlarning axloqiy ongini shakllantirishda gumanistik qadriyatlarga asoslangan ta'lim va tarbiyaning ahamiyati ortadi. O'z navbatida, raqamli texnologiyalardan oqilona foydalanish, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish va haqiqiy insoniy munosabatlarni qadrlash altruizmni raqamli muhitda mustahkamlashning asosiy yo'llaridan biridir.

¹⁵⁶ O'Neill, J. (2016) Tackling Drug-Resistant Infections Globally: Final Report and Recommendations. http://amr-review.org/sites/default/files/160525_Final%20paper_with%20cover.pdf

Raqamli muhitdagi vizual kontent yosh ongga tasodifiy yoki befarq tarzda emas, balki semiotik yo‘l bilan kirib boradi. Bu jarayonni shunchaki axborot uzatish deb emas, balki semiotik penetratsiya, ya’ni belgilar orqali ongga bevosita ta’sir o‘tkazish deb tushunish mumkin. Vizual muhit hozirgi zamonda axloqiy, estetik va ijtimoiy g‘oyalarning noan’anaviy shakllarda, yashirin tarzda singdirilish vositasiga aylangan. Kino, reklama, memlar, ijtimoiy tarmoqlardagi suratlar; bularning barchasi zamonaviy axloqiy tafakkur va identitetga ta’sir ko‘rsatuvchi estetik kodlardir.

Yoshlar dunyoni ko‘proq vizual obrazlar orqali idrok etmoqda. Bu esa an’anaviy ma’rifiy va axloqiy konsepsiyalarni ko‘proq simvolik va sahnaviy shakllarda qayta qabul qilishga olib keladi. Informatsiya endi uzviy matn emas, balki fragmentlangan tasvirlar, qisqa video, emotsiyalar, ichki metaforalar orqali yetkaziladi. Shu bois raqamli madaniyat klassik pedagogik yondashuvlarga muqobil bo‘lgan yangi didaktik uslub sifatida maydonga chiqmoqda. Falsafiy nuqtai nazardan bu holat axloqiy bilimlarning ham soddalashuvi, ham hissiylashtirilgan ifodasini ta’minlaydi.

Biroq bu o‘zgarishlar nafaqat idrok uslubiga, balki axloqiy idealiga ham ta’sir qilmoqda. Raqamli muhit, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar shaxsni o‘z obrazini ongli ravishda yaratishga, uni boshqarishga, tahrir qilishga va doimiy yangilashga undaydi. Bu jarayon zamonaviy falsafada o‘zlikning raqamli konstruksiyasi deb nomlanadi. Endilikda inson o‘zini qanday his qilayotgani emas, balki boshqalar uni qanday ko‘rayotgani orqali mavjudligini tasdiqlaydi. Ijtimoiy tarmoqlardagi izohlar o‘zlikning ijtimoiy tasdiqlanish shakllariga aylangan. Bu holat esa real identitet emas, balki uning illuziyasini shakllantiradi. O‘zlik borgan sari ijtimoiy masxarabozlikka, ya’ni tashqi ta’sirlar oldida o‘zligini yo‘qotgan konstruksiyaga aylanmoqda.

Eng xavotirli jihat shundaki, bu transformatsiya algoritmik tizimlar bilan kuchaymoqda. Algoritmik ilmlar ilgari insonning tanlovlarini soddalashtiruvchi vosita sifatida qabul qilingan bo‘lsa, bugun ular axloqiy ong va estetik oriyentatsiyani belgilovchi kuchga aylanib ulgurgan. Kimni ko‘ramiz, nimani eshitamiz, qaysi yangilik bizga taqdim etiladi. Bularning barchasi algoritmik boshqaruv natijasidir. Yoshlar ongi uchun bu holat axloqiy erkinlikning o‘rniga algoritmik idrokning shakllanishiga olib kelmoqda. Ular mustaqil tanlov asosida emas, balki “tavsiya etilgan” variantlar asosida fikr yurituvchi “zombi”larga aylanadilar. Natijada falsafiy jihatdan iroda erkinligi

g'oyasi zaiflashadi. Ong esa sistemaviy yo'naltirilgan to'lqinga bo'ysuna boshlaydi.

Shu fon ostida altruizm o'z mohiyatini yo'qota boshlamoqda. Yoshlar ijtimoiy tarmoqlar orqali petitsiyalar imzolamoqda, ommaviy raqamli solidaritet namoyon qilmoqda. Bular tashqi tomondan ijtimoiy ong uyg'oqligining belgisi bo'lsa-da, ko'p hollarda bu faollik performativ altruizm, ya'ni ko'rsatma saxiylik, tashqi imidjni mustahkamlash vositasi bo'lib xizmat qilmoqda. Altruizm ichki axloqiy da'vatdan emas, balki tashqi effekt keltiruvchi ijtimoiy kapitaldan kelib chiqmoqda. Bunda insoniylik mohiyati emas, balki "ko'rinish" ustuvorlikka ega bo'lib qolmoqda.

Ushbu murakkab jarayonlar jamiyatda falsafiy savollarni keskinroq qo'yadi: raqamli madaniyat axloqiy yuksalish uchun maydonmi yoki o'zlikni yo'qotish va ijtimoiy manipulyatsiya vositasimi? Yosh avloq bu madaniyat ichida algoritmlar tomonidan yaratilgan illuziyalarga bo'ysunadi. Raqamli madaniyat asosida shakllangan yoshlarning estetik idrok etish qobiliyati ham o'zgaradi. Natijada, jamiyat xavfli muvozanatsizlikka yuz tutadi: o'zlik o'rniga simulyakrlar, altruizm o'rniga performativlik, erkinlik o'rniga algoritmik itoatkorlik vujudga keladi. Yoshlar ongini shakllantirishda bu madaniyatning imkoniyatlarini to'g'ri baholash, lekin uning ichki xavf-xatarlarini ham tan olish zarur. Faqat shunda raqamli madaniyat real erkinlik, ijodiy tafakkur va axloqiy yuksalish vositasiga aylanishi mumkin.

Yuqoridagi fikrlardan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, axborotlashgan jamiyat insonlar o'rtasidagi virtual ijtimoiy aloqalar, muloqot madaniyati va umuman jamiyatning ichki tuzilmalariga chuqur ta'sir ko'rsatmoqda. Ayniqsa, virtual muhitdagi muloqotlarning kuchayishi natijasida jamiyat a'zolari o'rtasidagi real ijtimoiy rishtalar zaiflashish xavfi ostida qolmoqda. Shu nuqtai nazardan, ijtimoiy uyg'unlik, ya'ni jamiyat a'zolari o'rtasidagi o'zaro bog'liqlik, o'zaro ishonch, birlik va mas'uliyatli integratsiya jarayonlari alohida falsafiy ahamiyat kasb etmoqda. Bu birlashuv esa altruistik qadriyatlar asosida shakllanishi mumkin.

Ijtimoiy uyg'unlik (Социальная когезия) tushunchasi ko'plab gumanitar fanlarda turlicha talqin qilinadi. Uyg'unlik, yani, "kogeziya – bu alohida xabarlar, faktlar, harakatlar va hokazolarning mantiqiy izchilligi va o'zaro bog'liqligini ta'minlovchi maxsus aloqa turlari"¹⁵⁷.

¹⁵⁷ Прасолова О.Д. Когезия в кинодискурсе // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2024. Т.22, № 2. С-1-43.

Sotsiologik nuqtai nazardan bu – jamiyatdagi ishonch, birdamlik, va ijtimoiy barqarorlikning indikatoridir. Falsafiy yondashuv esa ijtimoiy uygʻunlikni inson mavjudotining ontologik ehtiyoji, yaʼni ijtimoiy mavjudlik sifatidagi tabiiy intilishi sifatida tushunadi. Inson mohiyatan ijtimoiy mavjudot boʻlib, uning oʻzligini anglash jarayoni boshqalar bilan boʻlgan munosabatlar orqali shakllanadi. Shu sababli ijtimoiy birlik inson uchun tashqi omil emas, balki ichki mavjudlik shaklidir. Bu nuqtai nazardan, ijtimoiy uygʻunlik – bu jamiyat aʼzolarining umumiy axloqiy meʼyorlar, madaniy qadriyatlarga asoslangan holda mavjud boʻlishidir. Bu birlashuvning asosi boʻlib altruizm xizmat qiladi. Altruizm bu yerda shunchaki axloqiy tavsiya emas, balki jamiyat barqarorligining poydevoridir.

Axborotlashgan jamiyatda yana bir kuzatilayotgan ijtimoiy uygʻunlikning zaiflashuvi holati “ijtimoiy atomizm” tushunchasi bilan ifodalanadi. Ushbu tushuncha XX asrning ikkinchi yarmida paydo boʻldi. “Shu bilan birga, subyektning avtonomligi gʻoyasi va atomizatsiyalashgan individning ijtimoiy talqinlari insoniyat sivilizatsiyasi rivojlanishining dastlabki bosqichlarida (Premodern davrda) mavjud boʻlmagan, ular industrial ijtimoiy tashkilot shakli (Modern davri)da shakllangan va yaqinlashib kelayotgan jamiyatning yangi shaklida (Postmodern davrda) yoʻqolishga yuz tutmoqda”¹⁵⁸. “Ijtimoiy atomizm” jamiyatdagi strukturalarning parchalangan holatini, shaxsning bashariyatdan ajralgan tarzda mavjud boʻlish holatini anglatadi. Ijtimoiy atomizm – bu shaxsning jamiyatdan ajralib, mustaqil “atom” sifatida oʻz eksistensial maydonini qurishini anglatadi. Yaʼni har bir individning oʻzining alohida haqiqati, qadriyatlar tizimi va maʼnaviy dunyosi bilan yashash holatidir. Bunday holatda inson boshqalar bilan yagona axloqiy, madaniy yoki ideologik fazoda emas, balki oʻzining shaxsiy kosmosida yashaydi.

Bu konsepsiya falsafiy dunyoqarashda turli xil koʻrinishlarda namoyon boʻladi. Gʻarb falsafasida, ayniqsa, liberalizm va individualizm taʼlimotlarida shaxsning avtonomiyasi hamda erkinligi jamiyatning asosiy oʻlchovi sifatida taʼkidlanadi¹⁵⁹. Bu qarashga koʻra, shaxs oʻzining manfaatlarini koʻzlab harakat qilishga haqli va jamiyat shaxsning erkinligini cheklamasligi kerak. Biroq, haddan tashqari

¹⁵⁸ Чернавский М. Ю. Технологии социального насилия : монография / Москва: Издательство «Перо», 2024. -С. 82.

¹⁵⁹ Mill J.S. On Liberty. –Kitchener: “Batoche Books”, 2001. P-59.

individualizm ijtimoiy aloqalarning zaiflashuviga va ijtimoiy atomizmning kuchayishiga olib kelishi mumkin.

Ushbu fenomen axborotlashgan jamiyatda ayniqsa keskin tus olmoqda. Raqamli texnologiyalar, ayniqsa sun'iy intellekt asosida ishlaydigan algoritmlar, odamlarning axborot qabul qilish yo'llarini radikal o'zgartirmoqda. Har bir foydalanuvchi o'zining shaxsiy informatsion pufagida mavjud – ya'ni faqat o'zi xohlagan, o'zining qadriyatlariga mos axborotlarni ko'radi. Bu esa ongning global va kollektiv shakllanish mexanizmlarini yemiradi. Odamlar bir xil haqiqat asosida emas, balki fragmentatsiyalashgan, ko'p marotabalik haqiqatlar maydonida yashay boshlaydilar.

Bu holat ijtimoiy ongda chuqur iz qoldiradi. Avvalambor, umumiy tushunchalarning, umumiy maqsad va qadriyatlarning yo'qolishiga olib keladi. Natijada, ijtimoiy ong endilikda parchalangan, bo'lak-bo'lak ong shakllariga ajraladi. Bu esa jamiyat a'zolari o'rtasida o'zaro hamkorlikka asoslangan munosabatlarning yemirilishiga olib keladi. Har bir shaxs o'zining mikrokosmosida, o'ziga xos dunyoqarash, axborot oqimi va ideologik tasavvurlari bilan yashaydi. Ijtimoiy atomizm ijtimoiy uyg'unlikning eng asosiy g'oyaviy poydevorlarini yemiradi. Ijtimoiy uyg'unlik ichki axloqiy va ma'naviy bog'liqliklarga ham asoslanadi. Agar har bir inson o'zining individual haqiqatida yashasa, u holda umumiy muloqot tili, umumiy qadriyatlar maydoni, ya'ni ijtimoiy uyg'unlik mavjud bo'lishi imkonsiz bo'lib qoladi.

Axborot texnologiyalarining altruistik qadriyatlarga ya'na salbiy oqibatlaridan biri – bu insonni boshqalar bilan real muloqotdan uzoqlashtirishidir. Virtual aloqa vositalari, masalan, ijtimoiy tarmoqlar, o'z-o'zidan yomon emas, lekin ular insonni tanlagan odamlar guruhi bilan cheklangan, algoritmik jihatdan moslashtirilgan ijtimoiy muhitda saqlab qoladi. Bu muhit esa insonning tanqidiy tafakkurini pasaytiradi. Boshqacha fikrlarni inkor qilishga, turli nuqtai nazarlarni dushman sifatida qabul qilishga undaydi. Bu esa ijtimoiy pluralizm emas, balki individualizatsiyalashgan radikallikni shakllantiradi.

Bu holat insonning "boshqa" bilan muloqotga kirishish, uni tushunish va anglash qobiliyatining zaiflashuvi sifatida talqin qilinadi. Martin Buberning "Men va Sen" konsepsiyasi bu borada muhim nazariy asoslardan biridir. Unga ko'ra, inson o'zining to'liq "Men"ligini faqatgina "Sen" bilan muloqotda anglaydi. Agar bu "Sen" (boshqa inson, boshqa ong, boshqa dunyoqarash) bilan muloqot uzilsa, unda

inson eksistensial bo'shliqqa tushib qoladi. Bunday insonlar jamiyatdan begonalashadilar. Ularda altruistik qadriyatlar butunlay yo'qoladi.

Demak, ijtimoiy atomizm faqat ijtimoiy emas, balki eksistensial inqirozni anglatadi. Bunday holatda jamiyat yagona ma'naviy butunlikni yo'qotadi. Insonlar orasidagi ijtimoiy rishtalar zaiflashadi, axloqiy norma va ijtimoiy solidarizm o'rnini utilitaristik, egoistik munosabatlar egallaydi. Bu holat jamiyatni "insoniylashtirish" uchun zarur bo'lgan altruistik qadriyatlarning ahamiyatini yana-da oshiradi.

Xulosa qilib aytganda, ijtimoiy atomizm zamonaviy jamiyatda chuqur ildiz otgan murakkab hodisa bo'lib, u nafaqat sotsiologik, balki falsafiy jihatdan ham keng tahlilni talab qiladi. U ijtimoiy uyg'unlikning yemirilishiga olib keluvchi asosiy xavf manbalaridan biridir. Bu xavfga qarshi kurashda esa altruistik qadriyatlarni rivojlantirish, umumiy ma'naviy fazoni tiklash, insonni boshqalar bilan muloqotga qaytarish muhim ahamiyat kasb etadi. Faqat shu yo'l bilangina ijtimoiy uzviylik, birdamlik va axloqiy uyg'unlikni tiklash mumkin bo'ladi.

Shu bois, axborotlashgan jamiyatda ijtimoiy uyg'unlikni mustahkamlash uchun davlat, ta'lim muassasalari, media, ijtimoiy tarmoqlar va gumanitar fanlar altruistik tafakkurni barpo qilishda faol ishtirok etishi kerak. Bu falsafiy yondashuvda jamiyat barqarorligi – raqamli taraqqiyot emas, balki insonlar o'rtasidagi axloqiy ishonch va hamjihatlikka asoslanadi.

Xulosa qilib aytganda, altruizm va ijtimoiy uyg'unlik o'zaro dialektik aloqada bo'lgan tushunchalardir. Ularsiz zamonaviy jamiyat ijtimoiy inqiroz, begonalashuv va madaniy parchalanish xavfi ostida qoladi. Shu bois, axborot asrida ham insoniylikni saqlash, raqamli dunyoda ham ijtimoiy birlikni mustahkamlash eng dolzarb falsafiy vazifalardan biridir.

4.4. Yoshlarda altruistik qadriyatlarni rivojlantirishning falsafiy-axloqiy istiqbollari

Altruistik qadriyatlar jamiyatdagi axloqiy barqarorlik, o'zaro ishonch va ijtimoiy birdamlikni ta'minlovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Ayniqsa, yoshlar orasida bu qadriyatlarning shakllanish darajasi, unga nisbatan ijtimoiy munosabat va amaliy hayotdagi ifodasi nafaqat ijtimoiy barqarorlik mezonini, balki jamiyat kelajagining axloqiy siluetini belgilab beradi. Altruizmga oid qadriyatlar insonning ichki axloqiy dunyosi bilan bog'liq bo'lishiga qaramay, ular ijtimoiylashuv

jarayonida shakllanadi, mustahkamlanadi yoki soʻnadi. Shu sababli altruistik qadriyatlarning mavjudligi va ularning amalda qanday ifodalanishini aniqlash nafaqat axloqiy-falsafiy, balki sotsiologik empirik tahlil orqali ham oʻrganilishi lozim boʻlgan masaladir.

Mazkur paragraf empirik tadqiqotlar asosida yoshlar orasida altruizmga doir qarashlar, xulq-atvor, motivatsiya va ijtimoiy sharoitlarning oʻzaro bogʻliqligini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda altruistik qadriyatlarning qanday manbalardan oziqlanishi, qaysi omillar ularni ragʻbatlantirishi yoki toʻsqinlik qilishi, shuningdek, altruistik harakatlar qanchalik ongli va doimiy ekani aniqlanadi. Bu maqsadda oʻtkazilgan soʻrovnoma turli ijtimoiy-demografik guruhlardan iborat yoshlar oʻrtasida olib borildi.

Sotsiologik soʻrovnomaning maqsadi: Oʻzbekiston yoshlarining altruistik qadriyatlar haqidagi tasavvurlari va ularning amaliy faoliyatdagi aksini aniqlashdir. Tadqiqot doirasida altruizm tushunchasining yoshlar ongida qanday mazmun kasb etishi, ularning altruistik harakatlarida qanday motivlar ustuvorligi va bunday qadriyatlar qanday ijtimoiy institutlar orqali shakllanayotgani aniqlash koʻzda tutilgan.

Shu asosda tadqiqot uchun quyidagi ilmiy gipotezalar ilgari surildi: birinchidan, altruistik qadriyatlar yoshlar ongida mavjud boʻlib, ularni ijobiy baholaydilar, biroq bu qadriyatlar doimiy amaliy harakatga aylangani yoʻq; ikkinchidan, altruistik xatti-harakatlar koʻproq oilaviy tarbiya, diniy-maʼnaviy dunyoqarash va shaxsiy axloqiy pozitsiya bilan bogʻliq; uchinchidan, zamonaviy media va isteʼmol madaniyati yoshlar ongida individualizmni kuchaytirib, altruistik qadriyatlar bilan ziddiyatga kiradi; toʻrtinchidan, yoshlarning altruistik faoliyatga jalb qilinishida ijtimoiy institutlarning, xususan taʼlim, diniy va madaniy muassasalarning roli hal qiluvchi omildir, ammo hozirgi sharoitda bu institutlarning taʼsiri yetarli emas.

Empirik tahlil uchun tanlanma guruh ijtimoiy jihatdan farqlangan 580 nafar respondentdan iborat boʻldi. Respondentlar 18–30 yosh oraligʻidagi yoshlar boʻlib, Toshkent shahri, Samarqand, Navoiy, Buxoro va Xorazm hududlarini qamrab olgan. Tanlanma ijtimoiy koʻrsatkichlarga koʻra jins, yashash joyi, maʼlumot darajasi va kasb faoliyati jihatidan tabaqalashtirildi. Bu esa altruistik qadriyatlarga boʻlgan munosabatda ijtimoiy omillar taʼsirini aniqlash imkonini berdi. Tanlangan guruhda ayollar ulushi 52 foizni, erkaklar esa 48 foizni tashkil etdi. Respondentlarning 67 foizi oliy taʼlim muassasalarida

o'qiyotgan yoki tamomlagan, 21 foizi o'rta maxsus ma'lumotli, 12 foizi esa umumiy o'rta ta'lim darajasiga ega bo'lgan.

Tadqiqotning asosiy metodologik vositasi sifatida yarim strukturalashtirilgan anketali so'rovnoma qo'llanildi. So'rovnoma savollari altruizmning nazariy mazmuni, amaliy xulq-atvor shakllari, motivatsion omillar va altruizmga nisbatan ijtimoiy muhitning ta'sirini qamrab oldi. Umumiy hisobda 25 ta savol tuzildi. So'rovnoma savollari shaxsning altruizm haqidagi bilim darajasini, shaxsiy harakatini, bu harakatga turtki beruvchi sabablarni, diniy va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liqlik darajasini aniqlashga yo'naltirildi. Shu bilan birga, altruistik qadriyatlarni amalga oshirishga to'sqinlik qilayotgan tashqi va ichki omillar ham aniqlanishga harakat qilindi.

So'rovnoma anonim tarzda, ishtirokchilarning shaxsiy e'tiqodlariga hurmat bilan yondashilgan holda o'tkazildi. Ba'zi savollar ochiq ko'rinishda bo'lib, ishtirokchilarga o'z qarashlarini erkin ifodalashga imkon berdi. Bu esa tadqiqotning kontent tahlil qilish bosqichida muhim manba sifatida xizmat qildi. Shuningdek, yopiq turdagi savollarda variantlar bo'yicha fikrlar statistika orqali umumlashtirildi.

Natijalarni tahlil qilishda foizli taqqoslash, guruhlash, ijtimoiy-demografik segmentlar bo'yicha farqlarni solishtirish kabi sotsiologik metodlardan foydalanildi. Shu bilan birga, ochiq savollar orqali olingan javoblar kontent-analiz usuli orqali talqin qilindi. Tadqiqot natijalari sotsiologik ma'lumotlar asosida altruistik qadriyatlarning real holatini falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilish imkonini berdi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, altruistik qadriyatlar o'zbek yoshlari orasida ijobiy baholansa-da, ularning amaliy harakatlarda barqaror ifodalanishi barcha hollarda kuzatilmaydi. Bunday tafovutning sabablari turlicha: ayrimlar o'zini altruistik deb hisoblaydi, ammo amalda kamdan-kam hollarda altruistik xatti-harakat sodir etadi; ba'zilar esa altruizm diniy yoki axloqiy majburiyat sifatida qabul qilingan, ammo jamiytdagi tanqidiy muhit, ishonchsizlik va materialistik qadriyatlarning ustuvorligi bu harakatni cheklaydi. Bu esa altruistik qadriyatlar va ijtimoiy sharoitlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni va ziddiyatni ko'rsatadi.

Olib borilgan sotsiologik so'rov altruistik qadriyatlarning yoshlar ongida qanday aks etishini, ularning hayotiy tajriba va ijtimoiy munosabatlardagi ifodalanish darajasini aniqlashga yo'naltirilgan. So'rovnoma natijalari asosida altruistik harakatlarga tayyorlik, unga

nisbatan munosabatlar, shuningdek, altruizmning axloqiy asoslari va motivlari aniqlab olindi.

Respondentlarning 86% altruizm soʻzining umumiy mazmunini bilishini bildirgan boʻlsa-da, faqat 43% bu tushunchani toʻliq va aniq talqin qila olgan. Altruizmni “boshqalarga yordam berish”, “oʻz manfaatiz boshqaga yaxshilik qilish” kabi iboralar bilan izohlashgan. Bu holat yoshlar orasida altruizmga nisbatan ijobiy hissiy munosabat borligini koʻrsatsa-da, nazariy-anglamali yondashuv yetarli darajada chuqur emasligini bildiradi.

Respondentlarning 58% soʻnggi uch oyda hech boʻlmaganda bir marta boshqalarga bepul yordam berganini bildirgan. Bu yordam shakllari quyidagicha taqsimlangan:

24% – muhtojga moddiy yordam (masalan, oziq-ovqat yoki pul berish)

19% – koʻngillilik asosida jamoaviy faoliyat (tozalash, tadbir oʻtkazish)

15% – tanish yoki notanish odamga vaqt ajratib maslahat yoki maʼnaviy koʻmak berish

Soʻrovda altruistik harakatga nima sabab boʻlishi haqida savolga javoban:

39% – bu men uchun odatiy insoniy qadriyat

27% – diniy eʼtiqodim menga boshqalarga yordam berishni buyuradi

14% – bu orqali oʻzimni yaxshi his qilaman

11% – boshqalarning minnatdorchiligini olish istagi

9% – jamiyatda yaxshi obroʻga ega boʻlish uchun

Bu koʻrsatkichlar altruistik xatti-harakatlar koʻpincha axloqiy yoki diniy motivatsiya asosida amalga oshirilishini koʻrsatadi. Shu bilan birga, altruizmning “instrumental” yoki “yakuniy” maqsad sifatidagi holatlari ham kuzatiladi. Yaʼni, altruistik yordam baʼzan boshqa maqsad – obroʻ, maʼnaviy qoniqish yoki ichki tinchlikka erishish uchun vosita sifatida amalga oshirilmoqda.

Respondentlarning 42% altruistik harakatga tayyor emasligini yoki sust munosabatda ekanligini bildirgan. Ularning asosiy sabablariga quyidagilar kiradi:

31% – odamlar yordamni qadrlamaydi yoki suiisteʼmol qiladi

24% – oʻzimda imkoniyat yoʻq, avvalo oʻz muammolarimni hal qilishim kerak

18% – ishonchsizlik va aldanganlikdan qoʻrquv

14% – vaqt va resurslar yetishmasligi

13% – “har kim o‘zi uchun” degan qarash

Bu natijalar altruizm faqat axloqiy yoki ijtimoiy chaqiriq emas, balki **insonning ichki ishonch darajasi, ijtimoiy muhit, real hayotiy sharoitlar** bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi. Bu yerda muhim falsafiy xulosa shuki: altruizm potentsiali bo‘lsa-da, uni amalga oshirishga to‘sqinlik qiluvchi omillar jamiyatdagi **axloqiy-ijtimoiy muvozanatsizlikni** ochib beradi.

Savol: “Sizda altruistik qadriyatlar qayerdan shakllangan deb o‘ylaysiz?” – javoblar quyidagicha:

46% – oilaviy tarbiya va ota-onamning namunasi

22% – diniy ta‘lim va masjid/madrasada olgan saboqlar

17% – maktab va universitetda o‘qituvchilarning ta‘siri

9% – ijtimoiy tarmoqlar va OAVda ko‘rgan voqealar

6% – shaxsiy tajriba va hayot sinovlari

Bu yerda altruistik qadriyatlar nafaqat diniy va axloqiy tafakkur natijasi, balki **ijtimoiy institutlar, madaniy an‘ana va kommunikatsiya vositalari** orqali shakllanayotgani ayon bo‘ladi. Bu esa gen-madaniyat evolyutsiyasi nazariyasini eslatadi, ya‘ni insoniyatdagi altruistik motivlar biologik emas, **madaniy uzatmalar va ijtimoiy iqlim orqali** ham barqarorlashadi

Mazkur tadqiqot doirasida o‘tkazilgan sotsiologik so‘rov altruistik qadriyatlarning hozirgi o‘zbek jamiyatidagi ahvolini, yoshlar ongidagi o‘rmini, ularning ijtimoiy faoliyatdagi real ifodasini o‘rganishga qaratildi. So‘rov natijalari altruizmga nisbatan umumiy ijobiy munosabat mavjudligini ko‘rsatgan bo‘lsa-da, amaliy faoliyatdagi ishtirok sezilarli darajada past ekanligini tasdiqladi.

Shu bilan birga so‘rovda ishtirok etgan respondentlarning 74 foizi altruistik qadriyatlarni “jamiyat uchun zarur va ijobiy” deb baholagan. Bu raqam bir qarashda jamiyatda axloqiy ong va insonparvarlik qarashlarining mustahkamligini ko‘rsatadi. Shu bilan birga, bu natijalar altruizmning ideallashtirgan, lekin hali yetarlicha amaliy tajribaga aylanmagan qadriyat ekanini anglatadi. Boshqacha qilib aytganda, altruizm ijtimoiy ongda mavjud bo‘lsa-da, u hayotiy qadriyat sifatida to‘liq shakllanmagan.

Falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, altruistik qadriyatlarning ijtimoiy ongda mavjudligi axloqiy ideal sifatida altruizmning tan olinayotganini bildiradi. Ammo bu hali u amalda ustuvor qadriyatga aylanganini anglatmaydi. Bu holat “axloqiy dualizm” – bilish va bajarish

orasidagi tafovut sifatida izohlanadi. Ijtimoiy amaliyotda altruizm ko‘pincha boshqa manfaatlar, ehtiyojlar, hatto shubha va ishonchsizlik bilan to‘qnashadi.

So‘rov natijalariga ko‘ra, 61% respondent o‘zini “boshqalarga yordam berishga tayyor” deb hisoblagan. Biroq, real hayotda altruistik harakatda ishtirok etganlar 36% atrofida bo‘lib, bu sezilarli tafovutni anglatadi. Bu tafovut quyidagi asosiy omillar bilan izohlanadi:

altruizmga nisbatan ijobiy munosabat – bu madaniy va axloqiy ijobiylik tamoyiliga asoslanadi;

amaliy faoliyat esa real resurslar, ijtimoiy motivatsiya va sharoitlar bilan bog‘liq bo‘ladi.

Bu holat sotsiologik tahlilda **intensiya va aks** orasidagi tafovut, ya’ni niyat va harakat orasidagi nomutanosiblik sifatida tahlil qilinadi. Falsafiy jihatdan esa bu “amaliy ong” bilan “nazariy ong” o‘rtasidagi uzilishdir: inson yaxshi amal qilish zarurligini anglaydi, lekin har doim ham uni amalga oshirmaydi. Bu esa altruizmni real hayotda barqaror qadriyatga aylantirish uchun ijtimoiy muhit, motivatsion omillar va axloqiy tarbiyaning kompleksligini taqozo etadi.

Respondentlarning 68% altruistik qadriyatni o‘z oilasidan olganini bildirgan. Bu shuni anglatadiki, oilaviy tarbiya altruistik fazilatlarining eng asosiy manbai sifatida davom etmoqda. Bu holat qadriyatlar sotsiologiyasidagi **birlamchi ijtimoiylashuv** nazariyasini tasdiqlaydi, ya’ni inson axloqiy me’yorlarni birinchi navbatda oilada egallaydi.

Diniy e’tiqod esa altruistik harakatlarga ichki rag‘batni kuchaytiruvchi motivatsion omil sifatida 57% respondent tomonidan tilga olingan. Bu esa altruizmning faqat ijtimoiy ehtiyoj emas, balki **ma’naviy-mustahkam motivatsiya** bilan ta’minlanishini anglatadi. Diniy e’tiqod altruizmni foyda kutmasdan, mukofotsiz, pok niyat bilan amalga oshirish zaruriyatini asoslaydi. Shu nuqtai nazardan, altruizm axloqiy fazilat sifatida **imon va vijdon asosida shakllanadi**, bu esa uni barqaror qadriyatga aylantirish imkonini kuchaytiradi.

Falsafiy nuqtai nazarda esa bu holat inson axloqining ichki (“imperativ”) manbai mavjudligini ko‘rsatadi (Immanuil Kant konsepsiyasi asosida): altruistik harakat – bu tashqi majburlik emas, balki ongning o‘zida qaror topgan axloqiy burch ifodasidir.

So‘rov natijalari shuni ko‘rsatdiki, shahar yoshlari altruistik qadriyatlarni **nazariy jihatdan** yuqori baholagan bo‘lsa-da, **amaliy harakatga jalb etilish** darajasi **qishloq yoshlari** orasida nisbatan yuqoriroq.

Bu farq quyidagicha izohlanadi:

Qishloqlarda jamoaviylik kuchliroq, ijtimoiy yaqinlik va bir-birini tanish darajasi yuqori;

Shahar yoshlari individualistiroq muhitda tarbiyalanadi, altruizm nazariy qadriyat sifatida ongda mavjud, lekin uni real faoliyatda amalga oshirishga imkoniyat kamroq;

Shahar muhitida altruistik harakat ko'proq tashkiliy (ko'ngillilik, tadbirlar, OAV) shakllarga bog'liq bo'lsa, qishloqda u tabiiy va kundalik ko'mak shaklida namoyon bo'ladi.

Bu esa altruistik qadriyatlarning **ijtimoiy struktura va madaniy kontekstga bog'liqligini** ko'rsatadi. Shu jihatdan, altruizm universal tushuncha bo'lsa-da, uning ifodalanish shakllari sotsial-madaniy muhitga qarab o'zgaradi. Falsafiy nuqtai nazardan esa bu holat "ijtimoiy ong va amaliy xulq" o'rtasidagi dialektik aloqani ko'rsatadi.

So'rov natijalari altruistik qadriyatlar jamiyatimizda tan olinayotganini, ammo ularni real ijtimoiy xatti-harakatga aylantirishda turli to'siqlar borligini ko'rsatdi. Oilaviy tarbiya va diniy e'tiqod altruizmning asosiy manbalari bo'lsa-da, ularni mustahkamlash uchun ijtimoiy motivatsiya, axloqiy-ma'naviy muhit va amaliy faoliyatga jalb etish zarur. Shahar va qishloq yoshlari o'rtasidagi farqlar esa altruizmning ijtimoiy strukturaviy omillarga qanchalik bog'liq ekanini ko'rsatdi. Shu bois altruistik qadriyatlarni rivojlantirish faqat targ'ibot emas, balki ularni real hayotga moslashtirish strategiyasini ham o'z ichiga olishi lozim.

So'rov natijalariga ko'ra, yoshlarning 45 foizi oxirgi uch oyda boshqalarga moddiy yoki nomoddiy yordam berganini bildirgan. Bu ko'rsatkich altruistik qadriyatlar yoshlar ongida mavjudligini, ular real harakatda ifoda topayotganini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu harakatlar ko'proq doira ichida - yaqin qarindoshlar, qo'shnilar, do'stlar bilan cheklangan holatda namoyon bo'lishi mumkin.

Sotsiologik nuqtai nazardan, bu ijtimoiy guruhga sodiqlikning belgisi sifatida qaraladi. Falsafiy yondashuvda esa bu harakatlar "axloqiy faoliyat" sifatida baholanadi, ya'ni shaxs o'z harakatlarini ongli tarzda jamiyat manfaati yo'lida yo'naltiradi. Bu Kantning axloqiy imperativiga asoslangan qarashiga yaqin keladi: inson boshqalarni maqsad sifatida ko'radi, vosita emas.

Bunday yordamlar odatda ommaviylikdan yiroq, oddiy va kundalik ko'rinishda amalga oshadi, lekin ular jamiyatdagi axloqiy muvozanatni saqlashda muhim rol o'ynaydi.

Yoshlar orasida ko'ngilli (volontyorlik) faoliyatda qatnashish darajasi 22 foizni tashkil etgan. Bu nisbatan past ko'rsatkich bo'lishiga qaramay, ayniqsa talaba-yoshlar orasida bu daraja yuqoriroq ekanligi ijobiy holatdir. Volontyorlik faoliyatlari – altruizmning ijtimoiy jihatdan tashkil etilgan, tashkiliy shakllangan ko'rinishi hisoblanadi. Bunda insonlar nafaqat individual ravishda, balki ijtimoiy strukturalar doirasida boshqalarga foyda keltirishga harakat qiladilar.

Bu xatti-harakat fuqarolik ongining shakllanishida, jamiyatdagi ijtimoiy birdamlikni kuchaytirishda muhim ahamiyatga ega. Falsafiy tilda aytganda, volontyorlik - bu “insoniyatga xizmat qilish” g'oyasining real ifodasidir. Altruistik motiv bu yerda shaxsiy manfaatdan yiroq, balki boshqalarning farovonligi yo'lida o'z vaqtini, kuchini va bilimini sarflashga tayyorlik sifatida namoyon bo'ladi. Ko'ngillilik faoliyati shuni ko'rsatadiki, altruizm faqat axloqiy burch emas, balki **ijtimoiy ishtirok va madaniy identitetning** shakllanish vositasiga aylanishi mumkin.

So'rovda ishtirok etganlarning 34 foizi muhtojlarga pul, kiyim-bosh yoki oziq-ovqat tarzida ehson qilganini bildirgan. Bu ko'rsatkich jamiyatda musulmon madaniyatiga xos bo'lgan saxovat, mehr-oqibat va boshqalarga g'amxo'rlik ko'rsatish an'analari haligacha kuchli saqlanib qolganini tasdiqlaydi.

Ehson qilish faqat moddiy yordam emas, balki ijtimoiy ongda mavjud bo'lgan “savob”, “barkamollik”, “halollik” kabi tushunchalar bilan uzviy bog'liq. Bu esa altruistik qadriyatlarning diniy motivatsiyaga asoslangan muhim shaklidir. Altruizm bu yerda **metafizik maqsad bilan bog'liq**, ya'ni inson bu dunyodagi harakatini oxiratdagi mukofot bilan bog'laydi. Shu jihatdan, ehson qilish bu diniy axloqning jamiyatdagi ijtimoiy amaliyotga singdirilgan shakli bo'lib, u o'zbek xalqi axloqiy madaniyatining uzviy qismidir.

So'rov natijalariga ko'ra, altruistik harakatlarning asosiy motivi sifatida:

56% respondent altruizmni “axloqiy burch” deb biladi;

30% esa “savob olish” umidida harakat qilganini bildirgan.

Bu ikki motiv orasida sezilarli farq mavjud:

Axloqiy burch – bu ongli, ichki ehtiyoj, ijtimoiy mas'uliyat tuyg'usidan kelib chiqadigan harakatdir. Inson boshqaga yordam berishni o'zining axloqiy majburiyati deb biladi.

Savob istagi esa diniy motivatsiyaga asoslanadi: bu yerda yordam berish xatti-harakati ma'naviy mukofot bilan bog'liq. Shaxs bu orqali o'zini ilohiy tartibotga muvofiq tutayotganini his qiladi.

Sotsiologik tahlilda bu ikki motivatsiya altruistik qadriyatlarning manbalari va jamiyatda qanday shakllanishini ko'rsatadi. Falsafiy tahlilda esa bu ikki motiv ontologik jihatdan har xil: axloqiy burch - ichki ong harakati, savob esa tashqi mukofotni kutish bilan bog'liq. Shu bilan birga, ular bir-birini to'ldiruvchi, murakkab motivatsion tizimning ikki qirrasini sifatida qaraladi.

Yoshlar ongida altruistik qadriyatlarning mavjudligi ishonchli tasdiqini topdi. Ammo bu qadriyatlar doimo real ijtimoiy amaliyot bilan mustahkamlanmagan. Altruizmga bo'lgan munosabatda oilaviy tarbiya, diniy e'tiqod va ijtimoiy muhit hal qiluvchi rol o'ynaydi. Ko'ngillilik faoliyatida ishtirok etish, ehson qilish va yordam berish kabi xatti-harakatlar altruistik qadriyatlarning hayotdagi ifodasi sifatida jamiyatda ma'naviy barqarorlikni ta'minlaydi. Shu bois, altruizmni nafaqat axloqiy ideal, balki ijtimoiy faoliyatga aylantirish mexanizmlarini rivojlantirish zarur.

Mazkur tadqiqot natijalari o'zbek jamiyatida altruistik qadriyatlar mavjudligini, ularga nisbatan ijobiy munosabat shakllanganini ko'rsatgan bo'lsa-da, ushbu qadriyatlarning amaliy ifodasiga to'sqinlik qilayotgan bir qator ijtimoiy, madaniy va kommunikativ omillar ham aniqlandi. So'rov natijalariga ko'ra, ko'pchilik yoshlar altruistik qadriyatlarga ijobiy munosabatda bo'lishsa-da, ularni real hayotda amalga oshirishga yetarlicha imkon topa olmayaptilar. Bu holat altruizmning nazariy qadriyat sifatida mavjud, lekin amaliy qadriyatga aylana olmaganligini ko'rsatadi.

Bu muammo sotsiologiyada **“axloqiy intensionallik” va “ijtimoiy imkoniyatlar”** o'rtasidagi ziddiyat sifatida talqin qilinadi. Ya'ni shaxsda yordam berish niyati mavjud, lekin uni amalga oshirish uchun zarur sharoit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlov, motivatsion tizim va ijtimoiy tan olinuvchanlik (ya'ni harakat uchun ijtimoiy rag'bat) mavjud emas.

Falsafiy jihatdan bu holat **amaliy aql** va **axloqiy imkoniyatlar** o'rtasidagi tafovut sifatida izohlanadi. Immanuel Kantning fikricha, inson axloqiy qaror qabul qilganda uni amalga oshirish imkoniyatiga ham ega bo'lishi kerak. Ammo altruistik qadriyatlar ko'p hollarda **“ulug', ammo befoyda”** niyat sifatida qolib ketmoqda. Chunki jamiyat bu qadriyatlarni rag'batlantirish va ijtimoiy tan olishga moyil emas. Shu sababli, altruizmni rag'batlantiruvchi motivatsion tizimlarning zaifligi -

jamiyatda “axloqiy ehtiyoj”ning “ijtimoiy shart-sharoitlar” bilan qo‘llab-quvvatlanmasligidan kelib chiqadi. Bu hol altruistik qadriyatlarning beqaror, mavhum holatda qolishiga olib keladi.

Zamonaviy axborot makoni, ayniqsa ijtimoiy tarmoqlar va ommaviy madaniyat vositalari orqali tarqatilayotgan qadriyatlar orasida utilitarizm va individualizmning ustuvorligi kuzatilmoqda. Bu g‘oyalar shaxsiy manfaatni jamiyat manfaatidan ustun qo‘yadi, yordam berishni esa faqat foyda olish vositasi sifatida ko‘rsatadi.

Utilitar dunyoqarashga ko‘ra, harakatning qiymati u orqali erishilgan foyda bilan belgilanadi. Bu esa altruistik qadriyatning tub mohiyatiga zid – altruizm aynan foyda kutmaslik, yordamni o‘z-o‘zidan maqsad deb bilish bilan ajralib turadi. Natijada, yosh ongida altruistik harakatlar “mantiqsiz” yoki “ish bermaydigan” faoliyat sifatida talqin qilinishi mumkin.

Falsafiy nuqtai nazardan, bu jamiyatda **axloqiy erkinlikdan axloqiy indifferentlikka** (bepisandlik) o‘tish jarayonining belgisidir. Ayniqsa, “shaxsiy muvaffaqiyat”, “shaxsiy baxt”, “o‘z brendingni yaratish” kabi shiorlar fonida altruistik qadriyatlar eskilik, foydasizlik yoki zaiflik belgisi sifatida talqin qilinishi mumkin. Bunday ijtimoiy kontekstda altruizmni saqlab qolish va uni zamonaviy sharoitlarga moslashtirish uchun **axloqiy refleksiya**, ya’ni jamiyatdagi qadriyatlar ustida ongli fikr yuritish madaniyatini shakllantirish zarur.

Altruizmning ijtimoiy ongda mustahkamlanishi, ayniqsa yoshlar ongida barqaror qadriyat sifatida shakllanishi bevosita ijtimoiy institutlar faoliyatiga bog‘liq. Biroq tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki:

Maktab va ta’lim muassasalarida altruizm maxsus axloqiy mavzu sifatida emas, balki umumiy tarbiyaning bir qismi sifatida cheklangan tarzda beriladi;

Ommaviy axborot vositalarida altruistik harakatlar muntazam yoritilmaydi, hatto ayrim hollarda yordam berish emas, shaxsiy yutuqlar targ‘ib qilinadi;

Ijtimoiy tarmoqlarda altruizm ko‘pincha sun’iy kontent, “ko‘rsatma uchun yordam” shaklida ifodalanadi, bu esa samimiylilikni susaytiradi va altruizmga nisbatan shubhani kuchaytiradi.

Sotsiologik tahlilda bu muammo normativ institutlar va real institutlar o‘rtasidagi tafovut sifatida talqin qilinadi. Ya’ni, maktab, OAV va boshqa institutlar altruizm haqida so‘z yuritisa-da, amalda bu qadriyatni rag‘batlantirishda passiv bo‘lib qolmoqda.

Bizningcha bu muammo ijtimoiy erkinlik va axloqiy mas'uliyatning ajralishi bilan izohlanadi. Ijtimoiy institutlar insonni erkin fikrlashga undayapti, ammo uni axloqiy qadriyatlar asosida faoliyat yuritishga yetaklamayapti. Natijada altruizm “kutilgan”, lekin “tashlab qo'yilgan” qadriyatga aylanmoqda. Altruizmni shakllantirish ijtimoiy institutlar tomonidan ongli, tizimli va samarali tarzda amalga oshirilmas ekan, u faqat individual e'tiqodlar doirasida cheklangan holda qoladi. Bu esa altruizmning jamiyatda ommaviy qadriyatga aylanish imkoniyatlarini sezilarli darajada cheklaydi.

Zamonaviy o'zgaruvchan jamiyatda insonlar orasidagi ishonch, birdamlik va hamjihatlikni ta'minlashda altruistik qadriyatlarning roli tobora ortib bormoqda. Shunga qaramay, bugungi global va mahalliy muhitda altruizmga qarshi turgan utilitar va individualistik qarashlar uning rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Shu bois, altruistik qadriyatlarni qayta falsafiy baholash, axloqiy asosda targ'ib qilish va uni barqaror ijtimoiy ong shakliga aylantirish hozirgi davrning dolzarb masalasidir.

Altruizm ko'p hollarda shaxsiy ezgulik, insoniy fazilat yoki ruhiy yetuklik ifodasi sifatida tushuniladi. Albatta, bu talqin altruizmning individual axloqiy mohiyatini ifodalaydi, biroq bu qadriyatning jamiyat miqyosidagi ijtimoiy funksiyasi ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Falsafiy nuqtai nazardan altruizm – bu nafaqat insoniy komillikning belgisi, balki ijtimoiy barqarorlikning poydevoridir. Altruistik xatti-harakatlar jamiyatda o'zaro ishonch muhitini shakllantiradi, ziddiyatlarni kamaytiradi, ijtimoiy tengsizlikni yumshatadi va empatiyaga asoslangan muomala madaniyatini rivojlantiradi.

Jamiyatda altruizm kuchli bo'lgan sari unda zo'ravonlik, begonalashuv, e'tiborsizlik va ijtimoiy befarqlik kam bo'ladi. Bu esa ijtimoiy turg'unlikka emas, balki faol ishtirok va birdamlikka asoslangan barqaror tizimni vujudga keltiradi. Ayniqsa, bugungi globallasuv, raqamli izolyatsiya va individualizm kuchaygan davrda altruistik qadriyatlarni faqat shaxsiy axloqiy holat sifatida emas, balki jamiyatni bir butun qiluvchi **insoniy bog'lovchi kuch** sifatida baholash zarur.

Axloqiy qadriyatlar insonda tabiiy ravishda shakllanmaydi; ular ijtimoiy institutlar orqali uzatiladi va mustahkamlanadi. Xususan, ommaviy axborot vositalari va ta'lim tizimi bugungi yosh ongining asosiy shaklllovchilaridir. Shu bois, altruistik qadriyatlarni keng jamoatchilik ongiga singdirishning eng samarali yo'li – bu vositalar

orqali ijobiy axloqiy namunalarning muntazam va ongli targ‘ib qilinishidir.

OAVda altruistik harakatlar haqida xolis va ta’sirli kontentlar yaratish, insonparvarlikni targ‘ib qiluvchi hikoyalar, ijtimoiy reklama va filmlar orqali jamiyat e’tiborini mehr, saxovat va yordamga qaratish zarur. Ayniqsa, bu qadriyatlar “qahramonlik” emas, balki oddiy hayot tarzining tabiiy ifodasi sifatida yoritilishi kerak.

Ta’lim tizimi esa faqat bilim berish emas, balki insoniy fazilatlarni shakllantirish bilan ham shug‘ullanishi lozim. Altruizm darsliklarda epizodik eslatma emas, balki doimiy tarbiya komponentiga aylanishi zarur. Shu bilan birga, talabalar o‘rtasida volontyorlik, ijtimoiy loyihalar, xayriya faoliyatlariga jalb etish orqali altruistik qadriyatlarni amaliy tarzda mustahkamlash mumkin.

Falsafiy yondashuvda bu – **axloqiy tafakkurni ijtimoiy institutlar orqali me’yorlashtirish** zarurati bilan izohlanadi. Ya’ni altruizm ijtimoiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy ehtiyoj sifatida qaraladi.

Altruizmning kuchli manbalaridan biri bu – din va milliy axloqiy an’analaridir. O‘zbek xalqi tarixan bag‘rikenglik, mehmondo‘stlik, mehr-oqibat kabi qadriyatlarga asoslangan madaniyatga ega. Shu bilan birga, Islom dini doirasidagi “ehson”, “zakot”, “sadaqa” kabi tushunchalar bevosita altruistik amaliyotlarni bildiradi. Shu jihatdan, altruizm o‘zbek jamiyatining genetik axloqiy xotirasida muhim o‘rin egallaydi.

Zamonaviy davrda esa altruizmni nafaqat diniy yoki an’anaviy, balki **universal, insoniyatga xos qadriyat** sifatida ko‘rsatish lozim. Bu jarayonda zamonaviy falsafaning gumanistik yo‘nalishlari – inson huquqlari, empatiya, ekologik ong, global fuqarolik kabi konsepsiyalar bilan sintezlash zarur. Bizningcha bu **“konvergent axloqiy model”** degan yondashuvga olib keladi. Ya’ni, altruizmni diniy e’tiqod, milliy madaniyat va zamonaviy falsafiy qarashlar chorrahasida uyg‘unlashtirish orqali uning ta’sir doirasini kengaytirish va chin insoniy qadriyatga aylantirish mumkin.

Zamonaviy inson – shunchaki iste’molchi, ma’lumot qabul qiluvchi emas, balki ongli axloqiy subyekt sifatida tarbiyalanmog‘i lozim. Har bir inson altruistik qadriyatlarni o‘z hayotining ma’naviy mezoniga aylantirishi, ya’ni boshqalarga yordam berish orqali jamiyatdagi o‘rmini aniqlashi va ijtimoiy ongni boyitishga hissa qo‘shishi kerak. Inson – bu “axloqiy mas’uliyat subyekt”. Shu bois, altruistik qadriyatlar shaxsda o‘z-o‘zini anglash, boshqalarni tushunish, ijtimoiy empatiya va

mas'uliyatni tarbiyalaydi. Bu qadriyatlar orqali inson o'zining jamiyatdagi rolini ongli tanlaydi va uni faol amalga oshiradi.

Shaxsda altruistik tafakkurni shakllantirish – bu insonni jamiyatning passiv a'zosi emas, balki faol axloqiy ishtirokchisiga aylantirish demakdir. Bu, o'z navbatida, fuqarolik jamiyatining rivojlanishi uchun zarur asoslardan biridir.

Altruistik qadriyatlarning kelajakdagi istiqboli ularni faqat ma'naviy ideal sifatida emas, balki:

jamiyat barqarorligining ijtimoiy mexanizmi;

ta'lim va ommaviy axborot vositalari orqali mustahkamlanadigan ongli ong shakli;

diniy, milliy va global qadriyatlar chorrahasida yotgan axloqiy mezon;

har bir insonda axloqiy subyekt sifatida ongli faoliyatga olib keluvchi yo'nalish sifatida qarash orqali belgilanishi mumkin.

Shu asosda altruizmga nisbatan munosabatni yangicha, kompleks tarzda o'zgartirish va uni jamiyatning asosiy qadriyatlaridan biriga aylantirish dolzarb vazifadir.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, altruistik qadriyatlar o'zbek jamiyatida, ayniqsa yoshlar ongida ma'naviy-axloqiy mezon sifatida mavjud bo'lib, ular ongli darajada qadrlanmoqda. So'rov va kuzatuvlar altruizmga nisbatan ijobiy munosabat, ehtiyoj va hatto intilishni aks ettirgan bo'lsa-da, bu qadriyatlarning amaliy ifodasi barqaror va izchil emas. Bunda ijtimoiy sharoit, madaniy kommunikatsiya, axloqiy muhit va institutsional qo'llab-quvvatlov kabi omillar hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Shunday ekan, altruizmni yoshlar ongida barqaror hayotiy qadriyatga aylantirish uchun uni faqat shaxsiy axloqiy fazilat sifatida emas, balki **ijtimoiy-axloqiy mas'uliyat** sifatida qayta talqin qilish zarur. Chunki altruistik qadriyatlar shunchaki ezgu niyat yoki hissiy javob emas, balki jamiyatda ijtimoiy ishonch, birdamlik va o'zaro g'amxo'rlikni shakllantiradigan fundamental asoslardan biridir.

Xulosa qilib aytganda altruizm – bu insonning axloqiy tafakkuri va ijtimoiy mavjudot sifatidagi mohiyatidan kelib chiqadigan tabiiy ehtiyojdir. U ijtimoiy hayotda birdamlikni, tenglikni, mehr-oqibatni ta'minlovchi axloqiy mexanizm bo'lib xizmat qiladi. Agar jamiyat a'zolari o'z manfaatini emas, balki boshqalarning ahvolini ham inobatga olgan holda harakat qilsalar, u holda ijtimoiy aloqalar sog'lom va barqaror bo'ladi.

Bugungi globallashtirilgan va raqamlashtirilgan jamiyatda insonlar orasidagi real muloqot, hissiy aloqalar, empatiya va mehr-oqibat kabi qadriyatlar tobora zaiflashmoqda. Shu nuqtai nazardan altruizm shunchaki fazilat emas, balki bu ijtimoiy zaiflashuvga qarshi vosita, insoniyatni bir-biriga bog'lab turuvchi ijtimoiy-madaniy "yadro"dir.

Tadqiqot altruizmni rivojlantirish uchun birlamchi ijtimoiy institutlarning faol va ongli ishtirokini taqozo etadi. Bu degani altruizmni targ'ib qilishda quyidagi darajalar muhim:

Oilaviy muhitda mehr-oqibat, g'amxo'rlik, jamoaviylik qadriyatlarini amalda bolaga ko'rsatish, altruistik xatti-harakatlar uchun ilk ijtimoiy model yaratish zarur.

Ta'lim muassasalarida nafaqat bilim, balki axloqiy ong, empatiya va fuqarolik mas'uliyatini shakllantiruvchi darslar va amaliy mashg'ulotlar joriy qilinishi lozim.

Diniy va madaniy muhitlarda esa milliy va dini qadriyatlar asosida yordam berish, saxiylik, mehribonlikning ijtimoiy fazilat sifatida keng yoritilishi, ularni zamonaviy til va vositalar orqali yoshlar ongiga yetkazish muhimdir.

Shu orqali altruistik qadriyatlar individual ong darajasidan chiqib, ijtimoiy ong, madaniy norma va jamiyat mezoniga aylanishi mumkin. Altruizmga tayangan jamiyat nafaqat ma'naviy barkamollik sari, balki adolatli va barqaror ijtimoiy tuzum sari harakat qiladi. Altruizm orqali shaxs o'zini boshqalar bilan bog'laydi, empatiya orqali o'zgalarning ehtiyojini anglaydi va bu orqali insoniy mohiyatni ongli idrok etadi. Shu sababli altruizm – bu faqat harakat emas, balki **axloqiy tafakkur shakli**, dunyoni anglash va unga ta'sir qilish usulidir.

Bugungi yoshlarni shunchaki xayriya aksiyalariga emas, balki altruistik tafakkurga o'rgatish, ya'ni boshqalar dardini o'z dardi sifatida idrok etish darajasiga olib chiqish – jamiyat oldidagi axloqiy vazifa hisoblanadi. Chunki inson faqat o'zini emas, boshqalarni ham anglagan paytdagina to'liq shaxsga aylanadi.

Demak, altruizmni zamonaviy sharoitda tiklash va rivojlantirishning eng muhim sharti - uni **shaxsiy xulq-atvor emas, ijtimoiy axloqiy mas'uliyat** sifatida anglashdir. Buning uchun esa ijtimoiy institutlar, ommaviy ong, ta'lim va madaniyat vositalari birgalikda harakat qilishi, altruistik qadriyatlarni hayotiy zarurat sifatida yoritishi va uni zamonaviy axloqiy modelga aylantirishi kerak.

Uchinchi bob bo'yicha xulosalar

Mazkur uchinchi bobda tahlil etilgan masalalar, ilmiy izlanishlar quyidagi xulosalarga kelish imkonini beradi:

1. Globallashuv insoniyat hayotining barcha sohalarida yangi axloqiy muammolarni keltirib chiqardi. Altruistik qadriyatlar esa bu muammolarga qarshi turuvchi asosiy tamoyil bo'lib qolmoqda. Axborot oqimining kuchayishi, transmilliy muammolar va insonlararo masofaning qisqarishi altruistik munosabatlarni global darajaga ko'tarishni taqozo etmoqda. Shu bilan birga, individualizm kuchaygan zamonlarda altruistik yondashuvlar zaiflashish xavfi ostida qolmoqda. Fikrimizcha bu holatni axloqiy dezintegratsiya sifatida izohlash mumkin. Aynan shunday sharoitda global solidarizm va axloqiy birdamlikni tiklash zarurati kuchayadi. Altruizm bu ehtiyojga javoban ongli axloqiy harakatlarni kuchaytiradi. Shunday qilib, altruizm globallashuv davrida insoniyatni birlashtiruvchi ma'naviy platformaga aylanmoqda.

2. Axborotlashgan jamiyatda altruizmning transformatsiyasi raqamli makonda yangi ko'rinishlar kasb etmoqda. Ijtimoiy tarmoqlar, onlayn platformalar orqali ko'mak va xayriya harakatlari yangi darajada shakllanmoqda. Shu bilan birga, virtual altruizm ko'pincha yuzaki yoki manipulyativ harakterga ega bo'lishi mumkin. Bu esa altruizmning chuqur axloqiy mazmuni bilan to'qnash keladi. Falsafiy tahlil altruizmni texnologik vosita emas, balki axloqiy intilish sifatida tushunishga undaydi. Shunday ekan, raqamli altruizmni axloqiy me'yorlar asosida boshqarish zarurati paydo bo'lmoqda. Aks holda, raqamli muhitda altruizm niqobidagi egoistik harakatlar kuchayishi mumkin. Demak, axborotlashgan jamiyatda altruistik qadriyatlarning mazmunan chuqurlashuvi muhim ahamiyat kasb etadi.

3. Globallashuv sharoitida altruizm nafaqat shaxslararo, balki madaniyatlararo munosabatlarda ham muhim axloqiy tamoyil sifatida ko'zga tashlanadi. Har xil urf-odat, qadriyat va axloqiy normalarga ega jamiyatlarning o'zaro aloqasi madaniyatlar to'qnashuvi xavfini kuchaytiradi. Shu nuqtai nazardan, altruizm madaniyatlararo bag'rikenglikni mustahkamlovchi asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Altruizm bu boshqacha bo'lganlarni ham insoniy maqomda qabul qilishdir. Bu yondashuv ijtimoiy integratsiya va ko'p madaniyatli jamiyat qurish imkoniyatini yaratadi. Altruistik yondashuv madaniy

xilma-xillikni boylik sifatida talqin etishni o'rgatadi. Shunday qilib, altruizm global fuqarolik axloqining asosi sifatida ko'rilmogda.

4. Global muammolar, xususan, ekologik inqiroz, pandemiyalar yoki migratsiya inqirozlari altruistik yondashuvlarning umumiy shakllarini talab etmogda. Bunday muammolarni individual yoki milliy darajada hal qilish imkonsiz bo'lib qolmogda. Shu sababli insoniyat umumiy axloqiy javobgarlik asosida harakat qilishi kerak. Altruizm bu jarayonda "global mas'uliyat" tamoyiliga e'tibor qaratadi. Bu ontologik bog'liqlikni anglashdir. Ya'ni inson o'zining butun insoniyat bilan bir butunligini anglaydi. Shu bilan altruizm insoniyat ongini transmilliy fazoga olib chiqadi. Bu esa axloqiy ongning kosmopolitik darajada yangilanishini bildiradi. Demak, global muammolarga altruistik yondashuvlar – bu insoniyat omon qolishining falsafiy shartidir.

5. Globallashuv axloqiy universalizm va relativizm o'rtasida murakkab muvozanatni yuzaga keltirdi. Bir tomondan, umumiy insoniy qadriyatlar global miqyosda targ'ib qilinmogda. Ikkinchi tomondan esa, har bir madaniyat altruizmni o'z axloqiy kontekstida talqin qilmogda. Bu esa tushunmovchilik, hatto axloqiy qarama-qarshiliklarni keltirib chiqaradi. Falsafiy tahlil altruizmni kontekstual, lekin zahirida universal tamoyil sifatida anglashni taklif qiladi. Bu yondashuv yordamida turli madaniyatlar o'rtasida altruistik muloqot vositasini yaratish mumkin. Demak, globallashuv altruizmni falsafiy jihatdan qayta konseptualizatsiya qilish zaruratini tug'dirmogda. Bu esa o'z navbatida global axloqiy konsensusga intilish imkoniyatini yaratadi.

6. Raqamli makonda altruizmning rivojlanishi bilan birga, u bilan bog'liq risklar ham vujudga kelmogda. Soxta yordam aksiyalari, axborot manipulyatsiyasi va "performativ altruizm" holatlari bu qadriyatni zohiriy ko'rinishga aylantirishi mumkin. Bunday sharoitda chinakam altruizmni niqobdan farqlash qobiliyati zarur bo'ladi. Bu niyat va harakatning birligini talqin qilish muammosidir. Altruistik harakatlar faqat niyat asosida emas, balki axloqiy natijalar asosida ham baholanishi lozim. Shu bois raqamli makonda altruizmni rivojlantirish uchun ijtimoiy ongni mustahkamlash talab etiladi. Aks holda, altruistik qadriyatlar iste'mol madaniyatining bir qismi bo'lib qolishi mumkin. Bu esa uning mohiyatini yo'qotishga olib keladi.

7. Globallashuv natijasida hosil bo'lgan transmilliy hamjamiyatlar altruistik qadriyatlarning umumiy asoslarda shakllanishiga imkon yaratmogda. Virtual makonda millat, din yoki madaniyatdan qat'i nazar, ko'plab insonlar ijtimoiy faoliyatda ishtirok etmogda. Bu holat yangi

global axloqiy birlikning shakllanishiga zamin yaratadi. Altruizm bu birlikni axloqiy energiya bilan ta'minlovchi tamoyil sifatida ishlaydi. Shu orqali insoniyat tarixida ilk bor axloqiy birlik ongli asosda shakllanmoqda. Bu jarayon insoniyat taraqqiyotining yangi bosqichi sifatida baholanadi. Altruistik qadriyatlar bunday global birlikning asosiy g'oyaviy poydevoridir.

8. Zamonaviy jamiyatlarda individual manfaatparastlik altruistik qadriyatlarga qarshi harakat qilmoqda. Shu sababli altruizm doimiy axloqiy qaror va ongli intilish sifatida mustahkamlanishi lozim. Altruizm axloqiy qarama-qarshiliklar ichra ma'naviy kompas rolini bajaruvchi qadriyatdir. U insonni nafaqat qanday yashash, balki nima uchun yashash masalasini hal qilishga chorlaydi. Shu bilan altruizm jamiyatdagi gumanistik asoslarning qarshilgisiz so'nib ketmasligi uchun doimiy ravishda faol saqlanishi kerak. Altruistik ong inson ongining yuksak shakli sifatida falsafiy himoyaga muhtoj. Bu himoya esa ijtimoiy mas'uliyat orqali ta'minlanadi. Shunday qilib, altruizm jamiyatda insoniylikni saqlab qoluvchi ma'naviy qalqondir.

9. Altruizmni globallashtirish sharoitida anglash – bu insoniyat o'zaro daxldorlik asosida yashashga majbur degan anglashuvdir. Bu qadriyat insoniyat taqdirini yakka shaxslarning taqdiri bilan bog'laydi. Shu orqali "Men" va "Boshqa" o'rtasidagi farq axloqiy jihatdan yo'qoladi. Insoniyat "bir-birimiz uchun javobgarmiz" degan ontologik pozitsiyaga erishadi. Bu qarash zamonaviy axloqiy tafakkurning markaziga altruistik tamoyillarni qo'yadi. Shu bois altruizm bugungi axloqiy tanazzulga qarshi falsafiy-axloqiy yechim sifatida ko'riladi. Bu qadriyat insoniyatni nafaqat saqlab qolish, balki ma'naviy yuksaltirish imkonini ham beradi. Natijada altruizm – global ongning yadro qadriyatiga aylanadi.

XULOSA

Insonlar o'rtasida yoshlikdan shaklanib keladigan altruistik g'oyalar ijtimoiy makondagi tajribalar negizida boyib boradi. Har bir jamiyat o'zining farovon taraqqiyot sari intilish g'orlarini yoshlardagi altruizmni rivojlanish asosida zamonaviy muammolar doirasida amalga oshiradi. Jamiyatdagi turlicha ijtimoiy begonalashuvlarga qarshi kurashishda bu g'oya raqobatda ustkn bo'lishi, altruistik instinktlarni yoshlarni kuchaytirishi lozim. Yoshlar jamiyatdagi turli qiyinchiliklarga qaramasdan, o'zlarining falsafiy mulohaza yuritishlari va hamdardlik hissi bilan xalqqa xizmat qilishi, hamkorlikdagi faoliyatlarini izchil amalga oshirishi manografiyada falsafiy tahlil etilgan. Yoshlar jamiyatdagi jamoaviy farovonlikni milliy qadriyatlarga uyg'un olib borishi, adolatni ta'minlashlari uchun bor imkoniyatlarini ishga solishlari darkor. Bugungi kunda jamiyada fuqarolik ta'limi, ko'ngillilik, axloqiy etakchilik treningi va yoshlarni jamoat tashabbuslariga barchani keng jalb qilish altruizmni tarbiyalash uchun amaliy platforma bo'lib xizmat qiladi. Biz faqatgina ularni to'g'ri va aniq maqsadlar yo'lida birlashtirishimiz, g'oyaviy qurollantirishimiz lozim.

Bundan tashqari, dunyodagi raqamli texnologiyalar va ijtimoiy media tarmoqlari rivojlanib borishi ham insonlar uchun yangi imkoniyatlarga shart-sharoitlarni yartadi. Bugun yoshlarning altruistik xatti-harakatlarni keng ko'lamda jamiyatda targ'ib qilish barchamizga namuna bo'lishi kerak. Turli onlayn platformalar yoshlarga global sabablarga ko'ra altruistik faoliyatda ishtirok etishga chorlamoqda. Ular xayriya harakatlarini qo'llab-quvvatlash va ijtimoiy adolatsizliklar haqida xabardorlikni oshirish imkonini beradigan raqamlashgan dunyoni vujudga keltirmoqda. Eng asosiysi, yoshlarni ushbu vositalardan axloqiy va maqsadli foydalanishga yo'naltirishda barchamiz birdek mas'ul ekanligimizni unutmasligimiz darkor.

Xulosa qilib aytganda, yoshlardagi altruizmning ijtimoiy-falsafiy tahlili shaxsning axloqiy o'sishi va jamiyat taraqqiyoti o'rtasidagi chuqur bog'liqlikni ochib beradi. Yoshlarda altruistik qadriyatlarni tarbiyalash orqali jamiyatning yangicha tafakkurga ega avlodini kamol toptirish, intellektual salohiyatni kadrlarni tayyorlash bosh maqsadimizdir. Yoshlarda inson qadri uchun hamdardlik hissinı kuchaytirish, hamisha birdamlik sari chorlash, axloqiy me'yorlarga amal qilgan holda mas'uliyat bilan kelajakka sarmoya kiritishga o'rgatish muhimdir. Bu shunchaki ta'lim yoki psixologik vazifa emas, balki madaniy va falsafiy vazifa – bu shaxslar va ular yashaydigan jamoalar o'rtasidagi doimiy muloqotni taladigan tarixiy jarayondir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Normativ-huquqiy hujjatlar va metodologik ahamiyatga molik nashrlar

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston”, 2022. – B. 196.

2. Mirziyoyev Sh.M. Jamiyatimizni erkinlashtirish, islohotlarni chuqurlashtirish, ma’naviyatimizni yuksaltirish va xalqimizning hayot darajasini oshirish – barcha ishlarimizning mezoni va maqsadidir. -T.: O‘zbekiston. 2017. – B. 320.

3. “Мамлакатни демократик янгилаш жараёнида фуқаролик жамияти институтларининг ролини тубдан ошириш чоратадбирлари тўғрисида” Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг фармони//<http://uza.uz/oz/documents/mamlakatni-demokratik-yangilash-zharayenida-fuqarolik-zhamiya-04-05-2018>

1. Мирзиёев Ш.М. Эркин ва фаровон, демократик Ўзбекистон давлатини биргаликда барпо этамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2016. – 56 б.

2. Мирзиёев Ш.М. Қонун устуворлиги ва инсон манфаатларини таъминлаш – юрт тараққиёти ва халқ фаровонлигининг гарови. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 48 б.

3. Мирзиёев Ш.М. Танқидий таҳлил, қатъий тартиб-интизом ва шахсий жавобгарлик – ҳар бир раҳбар фаолиятининг кундалик қондаси бўлиши керак. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 104 б.

4. Мирзиёев Ш.М. Буюк келажагимизни мард ва олижаноб халқимиз билан бирга қурамиз. – Т.: Ўзбекистон, 2017. – 488 б.

5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Миллатлараро муносабатлар соҳасида Ўзбекистон Республикаси давлат сиёсати концепцияси”ни тасдиқлаш тўғрисидаги Фармони. <https://lex.uz/uz/docs/4597662>

6. Мирзиёевнинг Ш.М. Олий Мажлисга мурожаати // Халқ сўзи, Тошкент, 2017. -№ 258 (6952).

2. Monografiya, ilmiy maqola, patent, ilmiy to‘plamlar

7. Abdulazim Norpulatov, Diyorbek Xolmurodov. Tarixni o‘rganishda Mesopatamiya madaniyatining o‘rni va ahamiyati // Scientific progress, vol. 2, no. 1, 2021, pp. 270-276.

8. Alimov A.N. Husayn Voiz Koshifiyning axloqiy ta'limotida ratsionallik yondashuv masalalari: Fals. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)... diss. –Samarqand: SamDCHTI, 2023. -125 b.

9. Andreoni, James (1990), "Impure Altruism and Donations to Public Goods: A Theory of Warm-Glow Giving", *The Economic Journal* 100(401): 464–477.

10. Batson, C. Daniel, Nadia Ahmad and Jo- Ann Tsang (2002), "Four Motives for Community Involvement", *Journal of Social Issues*, 58 (3): 429–445.

11. Bowles, Samuel and Gintis, Herbert (2011), *A Cooperative Species: Human Reciprocity and Its Evolution*, Princeton: Princeton University Press.

12. Castells, Manuel (1996). *The Rise of the Network Society, The Information Age: Economy, Society and Culture Vol. I*. Cambridge, Massachusetts; Oxford, UK: Blackwell. ISBN 978-0-631-22140-1.

13. Catmur, C., Press, C., & Heyes, C. (2016). Mirror Neurons from Associative Learning (pp. 515–537). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781118650813.CH20>

14. Coe et al.: Culture, Altruism, and Conflict Between Ancestors and Descendants // *Journal of Biomolecular Structure and Dynamics*. 2010. 4(3):1-17

15. Falsafa: Oliy o'quv yurtlari uchun O'quv qo'llanma / E.Y. Yusupov, S.Sh. Shermuhamedov, A.T. Ayupov va boshq. to'ldirilgan 2- nashri. -T.: "O'qituvchi", 2005. -239b.

16. Gualtiero Piccinini. The Ways of Altruism // *Evolutionary Psychological Science*. 2019. №5. Pp.58–70

17. Katherine L., Luciano F. Online Altruism: What it is and how it Difers from Other Kinds of Altruism // *Minds and Machines*. 2023. 641-666.

18. Kerferd G.B. "The Sophistic Movement" // *Journal of the History of Philosophy* 1983. 21 (2):282.

19. Luca Gandullia. Altruism and Structure of Values: An Experimental Investigation // *Journal of Interdisciplinary Economics*. 2020. № 2. Pp-1-27.

20. Ma'rifat Abdillayevna Nomanova. Ta'lim jarayonida insonparvarlik tamoyiliga asoslangan holda talim jarayonini tashkil etish orqali o'quvchilarda umuminsoniy qadryatlar ko'nikmasini shakilantirish // *Science and Education*, vol. 4, no. 4, 2023, pp. 808-813.

21. Macherey, Pierre and Bundy, Stephanie (2014) "Judith Butler and the Althusserian Theory of Subjection" // *Décalages*: Vol. 1: Iss. 2.
22. Narziyeva Sh.R. "Empatiya haqida umumiy ma'lumot" // *Technical science research in Uzbekistan*, vol. 2, no. 2, Feb. 2024, pp. 142-148,
23. Nishonov S.J. O'rta asr Sharq mutafakkirlarining falsafiy ta'limotida ijtimoiy-axloqiy paradigma (Husayn Voiz Koshifiy va Jaloliddin Davoniy asarlari misolida): Fals. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)... diss. –Toshkent: O'zMU, 2024. -125 b.
24. Nusratova M.B. Bo'lajak psixologlarda altruistik xulq motivlarini rivojlantirishning ijtimoiy-psixologik xususiyatlari: Psixo. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)... diss. –Buxoro: BuxDU, 2023. -136 b.
25. O'Connor M.P. John Stuart Mill's utilitarianism and the social ethics of sustainable development // *European Journal of the History of Economic Thought*. 1997. 4(3):478-506.
26. O'Neill, J. (2016) Tackling Drug-Resistant Infections Globally: Final Report and Recommendations. http://amr-review.org/sites/default/files/160525_Final%20paper_with%20cover.pdf
27. Oakley, Barbara A. "Concepts and implications of altruism bias and pathological altruism." *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America* vol. 110 Suppl 2, Suppl 2 (2013): 10408-15. doi:10.1073/pnas.1302547110
28. Robert Trivers, *Wild Life: Adventures of an Evolutionary Biologist*: Biosocial Research Foundation // *Evolutionary Psychological Science* 3(4). 2015, 238 pp.
29. Sherov A. *Axloqshunoslik*. -Toshkent: "O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti", 2010. 279-bet.
30. Sholdarov D. Ijtimoiy himoyaga muhtoj aholini moliyaviy qo'llab quvvatlashning xalqaro me'yorlari // *Iqtisodiy taraqqiyot va tahlil*. 2024. 2(4):233-239
31. Stephen Palmquist. Kant and Aristotle on Altruism and the Love Command: Is Universal Friendship Possible? // «Aretè», Vol. 2, 2017 - ISSN 2531-6249
32. Toshpulatov O.N. Globallashuv jarayonida amoralizm va immoralizm fenomenlari: Ijtimoiy-falsafiy tahlil: Fals. fan. bo'y. fals. dok. (PhD)... diss. –Samarqand. SamDU, 2024. -44 b.
33. Trivers, Robert L. (1971), "The Evolution of Reciprocal Altruism", *The Quarterly Review of Biology* 46(1): 35–57.

34.Yuvashov Sh.U. O‘quvchilarda altruistik fazilatlarini rivojlantirish texnologiyasi (“Tarbiya” fani misolida): Ped. fan. bo‘y. fals. dok. (PhD)... diss. –Chirchiq: NamMQI, 2023. -120 b.

35.Бузский Марат Павлович. Интерсубъективность как свойство культурно-символической формы // Logos et Praxis, no. 1, 2015. pp. 6-14.

36.Быков А.В. Альтруизм в социологической теории: интегративный подход: Дис. ...канд. соц. наук. - Москва, 2015. -166 с.

37.Быков А.В. Понятие «Альтруизм» в социологии: от классических концепций к практическому забвению // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Социология, no. 1, 2015, pp. 5-18.

38.Вергалец Наталья Викторовна, and Кубасова Яна Васильевна. “Альтруизм: природа и значение в современном мире” // Актуальные вопросы общественных наук: социология, политология, философия, история, no. 8 (58), 2016, pp. 61-66.

39.Громова Лариса Алексеевна, and Колесникова Дарья Алексеевна. Этические модели регулирования визуальной среды цифрового города // Galactica Media: Journal of Media Studies , vol. 4, no. 3, 2022, pp. 199-207.

40.Иванченко М.А. Постгуманизм как антигуманизм: основные перспективы // Социальная философия и социология. 2019. С-16-24

41.Исмаилов М.К. Рефлексив ёндашув асосида талабаларда саноген тафаккурни ривожлантиришнинг эмпирик тахлили // Замонавий таълим / Современное образование. 2021, 3 (100). 46-52-бет.

42.Княгина Е.М.. Нравственность как компонент субъектности личности // Ученые записки Орловского государственного университета. Серия: Гуманитарные и социальные науки, no. 1, 2013, pp. 416-419.

43.Кротовская Н.Г., Кулагина-Ярцева В.С. Практическая философия и новая этика Питера Сингера // Контекст и рефлексия: философия о мире и человеке. 2021. Том 10. № 5А. С 252-270.

44.Қиличев Ф.Ж. Оила муносабатлари. // Ҳаёт ва қонун кутубхонаси. – Тошкент, 1997. – № 1. – Б. 44.

45.Қурбонов Т. Ёшлар онгига миллий истиқлол ғоясини сингдиришда маданий мероснинг ўрни. Фалс. фан. номз. дис. автореф. – Қарши, 2005. – Б.12.

46.Лаверычева И.Г. Философские и естественнонаучные основания теории эгоизма и альтруизма: Дис. ...канд. филос. наук. - Санкт-Петербург, 2009. -220 с.

47.Мадрахимова Ф. Заволга элтувчи «маданият» // – Тафаккур. 2013. 4-сон,-Б. 88.

48.Маматов М.А. Тасаввуф таълимотининг тарихий-фалсафий моҳияти: Фал. фан. док. (DSc)... дисс. –Тошкент: ФарДУ, 2018. -204 б.

49.Марков С. Постгуманизм // История, основные положения и представители. 21.12. 2021. URL.: <https://creativeabs.com/absolyut-v-zapadnoj-filosofii/postgumanizm.html>;

50.Мацакова О.Д. Демократический этос альтруизма в современном общественном сознании: Дис. ...канд. филос. наук. - Омск, 2004. -179 с.

51.Недошивина М.А. Личностные и ситуационные детерминанты альтруизма: Дис. ...канд. пси. наук. - Санкт-Петербург, 2020. -377 с.

52.Нормуродов Б. Ижтимоий муҳит ва унинг тараққиётдаги ўрни ва рўли // Таълим-тарбия жараёнида ижтимоий муҳитнинг роли. -Қарши, 2004. - Б. 21.

53.Очирова Валентина Батуевна, and Каминская Ирина Юрьевна. “Морально-нравственная дегенерация как бессознательный мотив террористов-одиночек: как распознать и предотвратить?” Историческая и социально-образовательная мысль, по. 2, 2014, pp. 237-241.

54.Печенкина О.А. Этика Симулякров Жана Бодрийера (Анализ постмодернистской рецепции этического): Дис. ...канд. филос. наук. - Тула, 2006. -145 с.

55.Полякова Е. Визуализация как эффективный метод представления информации в сознании человека. // Альманах современной науки и образования. Тамбов: Грамота, 2012. № 4 (59). С. 180-181. ISSN 1993-5552

56.Прасолова О.Д. Когезия в кинодискурсе // Вестник НГУ. Серия: Лингвистика и межкультурная коммуникация. 2024. Т.22, № 2. С-1-43.

57.Примов Б.А. Ахборот оқими жадаллашувининг ёшлар маънавий-ахлоқий тарбиясига таъсири. Фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент: 2020. –Б. 18.

58. Саидова Г.З. Эгоизм и альтруизм в этическом учении Насир ад-Дина ат-Туси (на материале трактата "Насирова этика"): Дис. ...канд. филос. наук. - Душанбе, 2018. -145 с.

59. Саматов Хуршид Ўлмасжонович “Махдуми Аъзам Косонийнинг илмий мероси ва унинг ёшлар тарбиясига таъсири” мавзусидаги диссертацияси. Самарқанд. 2017

60. Сергеев А., диак. Египетская «Книга Мёртвых» // Духовные ласточки. 2020. Т. 4. С. 185–195.

61. Сергеева Т.Б. Аксиологические проблемы образования и воспитания в контексте теории социокультурной динамики: Дис. док. филос. наук. - Саратов, 2001. -354 с.

62. Сивиринов Б.С. Нравственная детерминация будущего в социальной перспективе современного общества// Теория и практика общественного развития, по. 24, 2015, pp. 30-33.

63. Тарандо Е.Е. Распределительная справедливость: к вопросу о социально-экономических особенностях принципов распределения // Общество. Среда. Развитие (Terra Humana), по. 2, 2012, pp. 157-161.

64. Уваров А.А. Эгоцентризм – эгоизм – индивидуализм: соотношение понятий // Эпомен: филологические наука. № 1. 2022. С-95-101.

65. Уткин А.И. Вектори глобалних перемен: анализ и отсенки основных факторов // Полис. - Москва, 2000. -№ 1.-Г.-64.

66. Фомичев Игорь Юрьевич. “Этика современного радикального сознания” // Известия высших учебных заведений. Социология. Экономика. Политика, по. 3, 2012, pp. 85-87.

67. Франк Дювель. Пространственная мобильность населения: индикаторы, категории и типологии. //Методология и методы изучения миграционных процессов. Междисциплинарное учебное пособие. Под ред. Жанны Зайончковской, Ирины Молодиковой, Владимира Мукомеля-Центр миграционных исследований – М., 2007. С. 71.

68. Ҳамдамов И.А. Хожа Аҳрор Валий тасаввуфий меросининг ижтимоий-фалсафий моҳияти: Фал. фан. бўй. фалс. док. (PhD)... дисс. –Бухоро: СамДЧТИ, 2021. -157 б.

69. Черезова К.В., Сериков А.Е. Социальный Эволюционизм Герберта Спенсера и Дарвинизм // Вестник Самарской Гуманитарной Ака-Де-Мии. Серия «Философия. Филология». Самара: Сам. Гуманит. Акад., №2 (16). 2014.

70.Чернавский М. Ю. Технологии социального насилия : монография / Москва: Издательство «Перо», 2024. —С. 82

71.Честякова С.С. Глобализация культуры: генезис, типология, современные аспекты: дис. канд. филос. наук. Белгород, 2007. –С. 65.

72.Юлдашева Ф.Х. Ўзбекистонда глобаллашув шароитида маънавий янгиликларнинг ўзига хос хусусиятлари. Фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (DSc) илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация. – Тошкент, 2019. –Б.16.

3. Foydalanilgan boshqa adabiyotlar

73.Axmedova M.A. Falsafa. –Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”, 2006. 201-bet.

74.Batson, C. Daniel. Altruism in Humans. -Oxford: “Oxford University Press”, 2011. Pp-11

75.Broad S. Ethics with Aristotle. New York : Oxford University Press, 1991.

76.Choriyev A. Inson falsafasi. –Toshkent: “O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti”. 2007. 20-bet.

77.Davronov Z. va boshqalar. Falsafa. –Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2019. 354-bet.

78.Falsafa ensiklopedik lug‘at. – T.: O‘MEDIN, 2010. –B. 254.

79.Green, Joshua (2013), Moral Tribes, London: Atlantic Books.

80.Hans Jonas, Tecnica, Medicina Y Etica. –Barcelona: Ediciones Paidós, 1997. Pp-130.

81.Hodgson, Geoffrey (2013), From Pleasure Machines to Moral Communities: An Evolutionary Economics Without Homo Economicus, Chicago: The University of Chicago Press.

82.Huitt, W. (2007). Maslow’s hierarchy of needs. Educational Psychology Interactive. Valdosta, GA: Valdosta State University. Retrieved [date] from, <http://www.edpsycinteractive.org/topics/regsys/maslow.html>

83.Ibragim Taufic. Classical islamic philosophy. – M., Publisher, 1990.

84.Judith Butler. Gender trouble: Feminism and the Subversion of Identity. - New York and London: 2002. P-266.

85.Kalanov K. Sabirova U. Ijtimoiy antropologiya. –Toshkent: “Go To Print”, 2020. 121-bet.

86.Kolm, Serge-Christophe (2006), “Introduction to the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity” in Serge-Christophe Kolm and Jean Mercier Ythier (eds.), Handbook of the Economics of Giving, Altruism and Reciprocity, Volume 1, Amsterdam: Elsevier, pp. 4–114.

87.Kraut, Richard (2002). Aristotle: political philosophy. New York: Oxford University Press.

88.Long, A. A. “Socrates in Later Greek Philosophy.” The Cambridge Companion to Socrates. 2002. 355–380.

89.Mahammedjonova L., Sherov A., Shadimetova G. Axloq falsafasi. –Toshkent: 2023. 66-bet.

90.Mill J.S. On Liberty. –Kitchener: “Batoche Books”, 2001. P-59.

91.Miller D. Political philosophy a very short introduction. -New York: Oxford University Press, 1995. P-157.

92.Musick, Marc and Wilson John. Volunteers: A SocialPprofile, Bloomington: -Indiana. “University Press”, 2008.

93.NussbaumM. C.: The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics. -Princeton: Princeton University Press, 1994. Volume 45 Issue 2.

94.Oliner, Samuel and Pearl Oliner. The Altruistic Personality: Rescuers of Jews in Nazi Europe, -New York: “The Free Press”, 1988. P-189.

95.Pinker, Steven (2012), “The False Allure of Group Selection”, Edge, 18.06.2012, https://www.edge.org/conversation/steven_pinker-the-false-allure-of-group-selection, as of 23 January 2014.

96.Platoon. Politeia. [vert. uit het Grieks door de School voor Filosofie]. - Amsterdam : De Driehoek. 2003. P-576

97.Po‘latova D.E. va boshqalar. Sharq falsafasi va madaniyati tarixi. –Toshkent: “Fan va texnologiya”, 2018. 108-111-betlar.

98.Richard Dawkins. The selfish gene. -United Kingdom: Oxford Landmark Science, 2016. Pp-372.

99.Richard Dawkins. The selfish gene. -United Kingdom: Oxford Landmark Science, 2016. Pp-372.

100.Richerson, Peter and Robert Boyd (2005), Not by Genes Alone: How Culture Transformed Human Evolution, Chicago: The University of Chicago Press.

101.Simon, Herbert (1983), Reason in Human Affairs, Stanford: Stanford University Press.

102. Sober Elliott and David S. Wilson (1998), *Unto Others: The Evolution and Psychology of Unselfish Behaviour*, Cambridge: Harvard University Press, Cambridge

103. Wierking, Pamela and Femida Handy (eds.) (2015), *The Palgrave Handbook of Global Philanthropy*, Basingstoke: Palgrave Macmillan.

104. Абдуллаев Х., Сулаймонов И. Ақл энциклопедияси. – Тошкент.: «DAVR PRESS» NMU, 2013. – Б.7

105. Абу Наср Фаробий. Фозил одамлар шахри. - Т.: Абдулла Кодирий номидаги халқ мероси нашриёти, 1993. Б.224

106. Абу Райхон Беруний. Танланган асарлар. Т.1. –Т.: Фан, 1968. -624 б.

107. Агзамходжаева С. Ижтимоий идеал ва маънавий ҳаёт. –Т.: Фалсафа ва ҳуқуқ инст. нашр., 2007. -208 б.

108. Алексеев В.П., Першиц А.И. История первобытного общества. – М.: Вост. лит., 1990. – С.189.

109. Алоуддин Мансур “Қурони Карим” маъноларининг таржима ва тафсири. -Тошкент: 2007. –Б. 271.

110. Аристотель. Никомахова этика -Москва ; Берлин : Директ-Медиа, 2020. — 222 с.

111. Аристотель. Поэтика (Нафис санъатлар ҳақида), Ахлоқи кабир (Катта ахлоқ китоби), Риторика (Хитоба). –Т.: Янги аср авлоди, 2012. -351 б.

112. Аширов А. “Авесто”дан мерос маросимлар. – Т.: 2001. – 124 б.

113. Аширов А. Ўзбек халқининг қадимий эътиқод ва маросимлари. – Т.: Ўзбекистон миллий кутубхонаси нашриёти, 2007. – 276 б.

114. Бобоев Х., Ҳасанов С. “Авесто” – маънавиятимиз сарчашмаси. –Т.: Адолат, 2001. – 160 б.

115. Бойназаров Ф. Қадимги давр тарихи. – Т.: Сангзор, 2002. – 80 б.

116. Ботавсина П.Х. Этика деловых отношений. - М.: Финанси и статистика, 2005. - С. 13-14.

117. Бўриев О., Усмонов М. Ўзбек оиласи. Т.: Ўзбекистон, 2012.- Б. 6.

118. Гегель Г.В.Ф. Философия религии в двух томах. Т.2. – М.: Мысль, 1977. – С.268-269.

- 119.Деррида Ж. ДЗ6 Позиции / пер. с фр. В.В. Бибихина. -М. : Академический Проект, 2007. -160 с.
- 120.Джуракулова Д.М. Зарафшон ҳавзасининг ибтидоий давр тарихи. Ўқув қўлланма. – Самарқанд: СамДУ нашри, 2015. – 173 б.
- 121.Донсов А.И. Проблемы групповой сплоченности. - М.: Моск. Ун-та, 1979. - Б. 60.
- 122.Дюркгейм Э. О разделении общественного труда / Пер. с фр. А.Б. Гофмана. М., 1996.
- 123.Дюркгейм Э. Самоубийство: Социологический этюд/Пер, с фр. с сокр.; Под ред. В. А. Базарова. -М.: Мысль, 1994.— 399.
- 124.Е. Человеческая ситуация. - М.: Смысл, 1995. - С.8.
- 125.Евгений И.П. Психология помощи. Альтруизм, эгоизм, эмпатия.: Питер; Санкт-Петербург; 2013. С. 66
- 126.Егоров Е. Праксиология. Основы теории. Часть 1. Личность. –Москва: 2017.
- 127.Ж.Румий. Ичиндаги ичиндадур. Улуғбек Хамдам таржимаси. Т. Янги аср авлоди. 2003. Б-197.
- 128.Жаббаров И. Ўзбек халқи этнографияси. – Т.: Ўқитувчи, 1994. – 241б.
- 129.Жабборов И. Ўзбеклар (анъанавий ҳўжалиги, турмуш тарзи ва этномаданияти). –Т.: Шарқ, 2008. – 240 б.
- 130.Зиммель, Г. Избранное. В 2-х т. Т. 2: Созерцание жизни. / Г. Зиммель - М: Юрист, 1996. – С. 345-346.
- 131.Илин И.А. Сочинения 2 х томах. Том 2.-М.: Медиум, 1994. - С. 75-302. // Мезо (грекча месос - ўрта, оралик) маъносини англатади.
- 132.История и энциклопеди Д.Дидро и Д.Аламбери. -М.: Наука, 1978. - С.63.
- 133.Исҳоқов М. Унутилган подшоликдан хатлар. – Т.: Фан, 1992. – 141б.
- 134.Карабаев У. Этнокультура (Традиционная народная культура). –Т.: Шарқ, 2005. – 239 с.
- 135.Каримов И А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш оstonасида. - Тошкент: Ўзбекистон, 2011. - Б.432.
- 136.Каримов И А. Юксак маънавият – енгилмас куч. - Тошкент: Маънавият, 2008. - Б. 52-53.
- 137.Каримов И. Ноосфера: геосиесат ва мафкура. - Тошкент: Фан, 2007. - Б. 162-163.

- 138.Коган Л.Н. Социология культуры. –Екатеринбург, Наука, 1992. -302 с.
- 139.Коган Л.Н. Теория культуры. – Екатеринбург, 1994;
- 140.Комилов Н. Тасаввуф. –Тошкент: “Мовароуннахр”, 2009. 106-бет.
- 141.Конт Огюст. Общий обзор позитивизма / О. Конт. – М.: Книжный дом «Либроком», 2012. –С 166.
- 142.Кропоткин П.А. Взаимопомощь как фактор эволюции. - М: Самообразование, 2007. – С. 21.
- 143.Қосимов Н., Жумаев Ш.,Тоғайқулов Т. Глобаллашув: оила ва фарзанд тарбияси (Ота-оналар учун илмий-амалий қўлланма). - Тошкент, “Turon zamin ziyo”, 2016. -Б.6.
- 144.Қуръони Карим. Таржима ва изоҳлар муаллифи Абдулазиз Мансур. // Масъул муҳаррир Ҳамидулла Кароматов. – Т.: Тошкент Ислом университети нашриёти, 2001.
- 145.Лавров, П.Л. Философия и социология. Избранные произведения. В 2-х т. Т. 2 / П.Л. Лавров - М: «Мысль», 1965. – С. 96-100.
- 146.Марк Аврелий. Наедине с собой. –Москва: «Издательство АСТ», 2018. –С. 68
- 147.Махмудов Т. «Авесто» ҳақида. –Т.: Шарқ, 2000. -68 б.
- 148.Маҳмуд Саттор. Ўзбек удумлари. –Т.: Чўлпон, 2007. -192 б.
- 149.Маҳмудова Г.Т. Жадиализм ва Туркистонда ахлокий-эстетик фикр тараққиёти. –Т.: DAVR PRESS, 2006.
- 150.Маънавият: асосий тушунчалар изоҳли луғати. – Тошкент: Ғ.Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2010. – Б. 707.
- 151.Мечников, Л.И. Цивилизация и великие исторические реки. / Л.И. Мечников. – М: Арктогея, 1995. – С. 189.
- 152.Миллий истиқлол ғояси: Ўзбекистон Республикаси Олий таълим бакалавриат босқичи учун дарслик. Масъул муҳаррир И.Эргашев. – Тошкент: Академия, 2005. – Б. 277.
- 153.Михайловский, Н.К. Полн. соб. соч. В 10 т. Т. 2. - СПб: Изд-во Н.Н. Михайловского, 1909. – С.39.
- 154.Мустақиллик изоҳли-оммабоп луғат. -Тошкент: Шарқ, 1998. –Б. 70.
- 155.Мюллер В. К. Англо – русский словарь полная версия. – Москва “Эксмо”, 2007. –С. 576.
- 156.Наврўзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси -Тошкент: Фан. – 2005. – Б. 233.

- 157.Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 1-жилд. –Тошкент: “Маънавият”, 2023. 65-бет.
- 158.Назаров Қ. Жаҳон фалсафаси фомуси. 2-жилд. –Тошкент: “Маънавият”, 2023. 548-бет.
- 159.Назаров Қ. Н. Қадриятлар фалсафаси. – Т.: Файласуфлар миллий жамияти нашриёти, 2004. – 220 б.
- 160.Назаров Қ. Фалсафа асослари. –Тошкент: “Ўзбекистон”, 2005. 294-бет.
- 161.Низомиддинов Н.Ғ. Қадимги Ҳиндистон тарии, диний эътиқоди ва маданияти. –Т.: “Фан ва технология”, 2014. Б-460.
- 162.Отамуратов С. Глобаллашув ва миллат. - Тошкент: Янги аср авлоди, 2008. –Б. 11.
- 163.Отамуротов Садулла, Отамуротов Сарвар. Ўзбекистонда маънавий-руҳий тикланиш. -Тошкент:Янги аср авлоди, 2003. – 265 б.
- 164.Очилова Б. Шахс маънавий камолотида ихлосмандлик ва ибрат бирлиги. – Т.: Ўзбекистон, 2004. – 261 б.
- 165.Патрик Д.Ж. Бьюкенен. Смерть Запада.-М.: ООО издательство «Аст», 2003.
- 166.Платон. Государство 562 с// Платон. Филеб. Государство. Тимей. Критий. М., 1999.
- 167.Платон. Политик. Законы. Послезаконие. Письма. Сочинения платоновской школы. М., 1999
- 168.Скирбекк Г., Гиле Н. Фалсафа тарихи. –Тошкент: “Шарқ”, 2002. 606-бет.
- 169.Социальные трансформации в России: теории, практики, сравнительный анализ / Под ред. В.А.Ядова. М., 2005.
- 170.Спенсер, Г. Научные основания нравственности: данные науки он нравственности. – М: ЛКИ, 2008. – С. 210-212.
- 171.Степанянц М. Т.Философские аспекты суфизма. Инст. философи. – Москва: Наука, 1987. – С.190.
- 172.Сулаймонова Ф. Шарқ ва Ғарб. – Тошкент: Ўзбекистон, 1997. – 456 б.
- 173.Тойнби А.Дж. Цивилизация перед судом истории. Сборник. – М.: Рольф. 2002. – С.46.
- 174.Тэйлор Э. Первобытная культура. – М.: Гос. соц. экон. изд-во, 1939. – С.494.
- 175.Ўзбек тилининг изоҳли луғати. 3 жилд. – Т., 2006. - Б. 17.

- 176.Узоқов Х., Ғозиев э., Орипова Л. Оила ахлоқи ва одоби. - Тошкент: Фан, 1995. - 17 б.
- 177.Умаров Б. Глобаллашув зиддиятлари. - Тошкент:Маънавият, 2006. -160 б.
- 178.Фалсафа асослари. (Тузувчи ва масъул муҳаррир: Қ. Назаров). -Т., «Ўзбекистон» нашриёт-матбаа ижодий уйи. 2005. 342-343- б.
- 179.Фалсафа энциклопедик луғат. - Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2010. - Б. 124.
- 180.Фалсафа. Қомусий луғат. – Т.: Шарқ. 2004. 455 б.
- 181.Фридрих Нитше. Зардўшт таваллоси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2007. – 165 б.
- 182.Фромм э. Человеческая ситуация. - М.: Смысл, 1995. - Б. 9
- 183.Фуко Мишель Ф 94 Интеллектуалы и власть: Избранные политические статьи, выступления и интервью / Пер. с франц. Б. М. Скуратова под общей ред. В. П. Большакова. -М.: Праксис, 2006. - Ч. 3. -320 с
- 184.Хайруллаев М.М. Ўрта Осиё илк уйғониш даври маданияти. -Тошкент:Фан, 1994. –94 б.
- 185.Худойбердиев И. Ислом, шахс ва психология. - Тошкент:Ўзбекистон, 1994. –27 б.
- 186.Ҳамиджон Ҳомидий. “Авесто” сабоқлари. – Т.: Шарқ. 2007. 182 б.
- 187.Ҳамиджон Ҳомидий. Авестодан шоҳномага. - Тошкент:Шарқ, 2007. - 320 б.
- 188.Ҳожи Исматуллоҳ Абдулоҳ. Марказий Осиёда Ислом маданияти. -Тошкент:Шарқ, 2005. – 384 б.
- 189.Ҳотамий С.М. Ислом тафаккури тарихидан. – Тошкент.: 2003. – 244 б.
- 190.Ҳошимов К., Сафо Очил. Ўзбек педагогикаси онтологияси. –Тошкент: Ўқитувчи, 1995. – 335 б.
- 191.Шайхова Х, Назаров Қ. Умуминсоний кадриятлар ва маънавий камолот. -Тошкент: Ўзбекистон, 1992. – 116 б.
- 192.Юнг К.Г. Аналитик психология. -М.: Питер, 2003. - С. 18.
- 193.<https://www.library.upenn.edu/>;
- 194.<https://www.usu.edu/>;
- 195.<http://uu.diva-portal.org/smash/record.jsf?diva3A378042&dswid9354>;

- 196.<http://uz.infocom.uz/2015/07/30/axborotlashgan-jamiyat-shakllanishining-ilmiy-va-nazariy-asoslari>
- 197.<https://www.dissertations.se/dissertation/982b89d283/>;
- 198.<https://www.univie.ac.at/>;
- 199.<https://www.uibk.ac.at/de/>;
- 200.<https://www.verlagdrkovac.de/978-3-8300-4446-8.htm>;
- 201.<https://www.tsutmb.ru/>;
- 202.<https://www.kubsu.ru/ru/science/dissertations/d-21210118/institut-braka-v-prave-islamskih-gosudarstv-istoriko-pravovoe>;
- 203.https://www.unipage.net/ru/235/hiroshima_university;
204. <https://www.kihasa.re.kr/hswr/assets/pdf/489/journal-26-2-95.pdf>
- 205.<https://www.kihasa.re.kr/publish/report/view?type=policy&seq=29292>
- 206.<http://www.mediwelfare.com/news/articleView.html?idxno=380>;
207. <https://www.kaznpu.kz/kz/>.

EGAMBERDIYEVA AZIZA MUSTAFAEVNA

**YOSHLARDA ALTRUIZMNI RIVOJLANTIRISHNING
IJTIMOIY-FALSAFIY TAHLILI**

Monografiya

ISBN 978-9910-591-20-4

Muharrir: Rahimova Gulbaxor
Tex.muharrir: Mamatkarimova Munira
Musahhih: Abduraximov Shoxjahon

© “Samarqand davlat chet tillar instituti” nashriyoti,
140117, Samarqand sh., Gagarin ko‘chasi, 43.

Nashriyot tasdiqnomasi:
№ 1243-7560-5999-432c-2125-1811-8655

Bosmaxona tasdiqnomasi:

4268

Bosishga ruxsat etildi: 26.08.2025-yil.
Ofset bosma qog‘ozi. Qog‘oz bichimi 60x84^{1/16}.
“Times New Roman” garniturası. Ofset bosma usuli.
Hisob-nashriyot t.:8,8. Shartli b.t.: 8,2.
Adadi: 100 nusxa. Buyurtma № 243.

SamDCHTI tahrir-nashriyot bo‘limida chop etildi.
Samarqand sh., Gagarin ko‘chasi, 43-uy.